

Tijdschrift van de Historische Vereniging Vleuten-De Meern- Haarzuilens 1998

<https://hdl.handle.net/1874/10033>

Tijdschrift van de Historische Vereniging Vleuten, De Meern, Haarzuilens
 Verschijnt 4x per jaar. ISSN 0928-4893
18e jaargang nr. 1, maart 1998 ©1998

De vereniging is ingeschreven in het verenigingsregister van de K.v.K. Utrecht e.o. onder nummer V 479360

Correspondentieadres:
 Dorpsstraat 1, 3451 BH Vleuten

Dagelijks bestuur:
 J.F.K. Kits Nieuwenkamp, voorzitter
 Hof ter Weydeweg 11, 3451 ST Vleuten
 Tel. 030 - 6772112

J.W. Schoonderwoerd, secretaris
 Meerndijk 62, 3454 HT De Meern
 Tel. 030 - 6661462

P.G. de Rooij, penningmeester
 't Zand 1, 3544 NC Utrecht
 Tel. 030 - 6771483

A.J. van Zoeren, vice-voorzitter
 Stationsstraat 34, 3451 BZ Vleuten
 Tel. 030 - 6771263

Ereleden:
 Mevrouw Prof. Dr. C. Isings, Soest
 Dr. D.W. Gravendeel, Laag Keppel

Gebouwen:
 Vleuten: Broederschapshuisjes (documentatie- en informatiecentrum), Dorpsstraat 1, Tel. 030 - 6774222 (gedurende openingstijden)
 De Meern: Het Kabinet (permanente expositieruimte), Zandweg 147B (achter Verenigingsgebouw)

Contributie (inclusief tijdschrift):
 f. 35,- per jaar,
 bij verzending per post f. 13,- extra
 Losse nummers tijdschrift:
 f. 10,- voor leden, f. 12,50 voor niet-leden

Bankrelaties:
 ABN-AMRO Bank De Meern,
 rek. 55.66.33.040
 Rabobank Vleuten, rek. 36.75.17.574
 Postbank, rek. 2689200

Redactiecommissie:
 H.E.J. van Essen en J.H.P. Heesters
 Adres: Mauritslaan 17, 3454 XP De Meern
 Tel. 030 - 6662992

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen uit dit tijdschrift is slechts toegestaan met bronvermelding en na verkregen toestemming van de redactiecommissie.

Illustratie voorpagina:
 Zandweg en Meernbrug in 1760. Foto van tegelplateau in 1982 gemaakt door plaatelbakker J.M. Brand naar tekening van D. Verrijck. (Tekening Kon. Huisarchief, plateau van fam. C.W. Bonenkamp, foto A.J. van Weerdenburg)

Druk: Jan Evers De Meern

Van de voorzitter

Wellicht is dit alweer het laatste voorwoord van deze voorzitter. Ik maak nu zo'n acht jaar deel uit van het bestuur van de vereniging, waarvan zes jaar als voorzitter. Dit laatste zijn twee ambtstermijnen. Op 28 april a.s. vindt wederom onze jaarvergadering plaats en dan zou mijn derde ambtstermijn ingaan. Ik heb mijzelf moeten afvragen of het juist zou zijn een derde termijn van drie jaren te ambiëren. Na ampel be raad ben ik tot de conclusie gekomen, dat het goed zou zijn om ruimte te maken voor een opvolger, als deze zich aandient. En dat hoop ik. Want iedere voorzitter heeft toch zo zijn eigen stijl, zijn eigen ambities en zijn eigen stokpaardjes. Bovendien heeft hij zich bij het aanvaarden van zijn functie enkele doelstellingen ter realisering voorgesteld. Na een bepaalde periode zijn deze doelstellingen of gerealiseerd of is hem gebleken, dat het onmogelijk voor hem is die doelstellingen ooit te realiseren. Beide situaties leiden ertoe op een bepaald moment het estafette-stokje aan een ander over te geven.

Ik denk, dat voor mij dit moment nu is aangebroken, tenzij ... Ik wil hier direct aan toevoegen, dat ik dat op zichzelf wel erg jammer vind, want uw vereniging zes jaar voorzitten heb ik steeds met veel enthousiasme gedaan. Het ene moment met wat meer voldoening dan het andere, maar toch altijd met de gedachte een zeer goede zaak te dienen. De inzet van mijn medebestuurleden is altijd optimaal geweest, waardoor het vergaderen (zo'n eenmaal per maand) een plezier was. Hoofdelijke stemmingen hebben eigenlijk nooit plaatsgevonden, omdat na het nodige overleg altijd consensus werd bereikt. De vergaderingen waren meestal zo aangenaam, dat zij tot middernacht duurden. En passant werden ook de dorpsroddels nog even doorgenomen, zoals dat bij een historische vereniging past!

Dat voorts de bestuursleden stuk voor stuk bereid zijn bij de uitvoering van de besluiten zelf de handen uit de mouwen te steken en veel werk te verrichten heeft mij altijd aangenaam verbaasd. Want hoe vaak komt het niet voor, dat er bestuursleden zijn die allerlei fantastische plannen lanceren, maar daar niet bij vertellen hoe deze plan-

nen moeten worden gerealiseerd. Wat dat betreft zijn de leden van het bestuur echte "doeners". En dat is voor een voorzitter zeer plezierig. Als ik op het werk van de vereniging van de afgelopen zes jaar terugkijk, dat vallen mij twee dingen bijzonder op. Ten eerste het aantal gedrukte uitgaven, naast ons voortreffelijke tijdschrift. Ik noem de teboekstelling van de geschiedenis van onze gemeente, de uitgave van een fotoboek over onze gemeente, een fotoboek over Kasteel De Haar, een bundel over de Romeinen in Vleuten-De Meern en een reeks verhalen over De Meern. Ten tweede valt onze betrokkenheid op bij het archeologisch onderzoek in onze gemeente. Steeds hebben wij in een zeer vroeg stadium het gemeentebestuur geïnformeerd over archeologisch belangrijke gebieden binnen onze gemeente, die bedreigd worden door de bouwactiviteiten in het kader van het Leidsche Rijn project. Dat deden wij in de hoop en verwachting, dat het gemeentebestuur deze gegevens zou betrekken bij en integreren in de te ontwikkelen bouwplannen, waardoor het zo hoog in het vaandel geschreven "behoud van de identiteit" zou worden bevorderd. Tot mijn grote spijt heb ik moeten constateren, dat men in veel gevallen "ja" zei, doch "nee" deed. Een voorbeeld daarvan is de uitwerking van het plan Veldhuizen, waar de vereniging ervoor gepleit heeft in het plan rekening te houden met de loop van de stroomrug van de Rijn als belangrijk cultuur-historisch onderdeel van dat gebied, met de te verwachten vondsten van bewoning. De uitwerking van het plan hield geen enkele rekening met deze cultuur-historische feiten. En nu de bodem deze feiten prijsgeeft (de vondsten van de Romeinse weg, de boten, de droogschuur en andere zaken) moeten de plannen nu met extra inspanning en vooral kosten wordenangepast. Jammer, dat op dit punt de samenwerking niet optimaal was. Wellicht iets voor mijn opvolger. De vereniging wacht een andere Heer!

Bedankt.

J.F.K. Kits Nieuwenkamp

In dit nummer

	pag
Van de voorzitter	1
Verenigingsberichten	2
Smederijen aan De Meern	5
Gegevens voor familieonderzoek	13
Onze straatnamen, oorsprong en betekenis (1)	14
Themaat, van maat tot polder (I)	18
Griep	26

Verenigingsberichten

Jaarverslag 1997

Hierbij geven wij u een verkorte versie van het jaarverslag van de vereniging.

Het ledental dat op 1 januari 1997 829 bedroeg, vermeerderde met 43 nieuwe inschrijvingen en verminderde met 41 afschrijvingen, zodat het aantal per 31 december 1997 831 bedroeg.

Op 23 april werd een algemene vergadering gehouden, waar de heren T.van den Berg en H.E.J.van Essen werden herbenoemd en de heer J.H.J.Joosten werd benoemd als bestuurslid.

Het bestuur vergaderde dit jaar 9 keer. In de verdeling van de bestuursfunctie kwam geen wijziging. Op de donderdagavonden werden de gebruikelijke contactavonden van het bestuur gehouden.

Ook dit jaar werd in het documentatiecentrum van de vereniging in de Broederschapshuisjes weer door een aantal vrijwilligers op maandag en dinsdagmiddag en donderdagavond gewerkt aan het ordenen, registreren en toegankelijk maken van de documentatieverzameling. Deze verzameling, die uniek is in onze regio, kon uitgebreid worden met de 10-jaarlijkse klappers op de registers van de burgerlijke stand en met enkele honderden akten over personen en zaken onze gemeente betreffende, die door de heer van der Poel werden vergaard. Rond 125 geïnteresseerden kon dit jaar weer aan gegevens geholpen worden. Het aantal boekwerken in onze bibliotheek bereikte dit jaar de 1085 en er kwamen weer 20 jaargangen tijdschriften bij. Het aantal foto's in ons fotoarchief kwam op bijna 3000 en het aantal negatieven op ruim 5400.

Ter gelegenheid van koninginnedag en van de Vleutense markt op 30 augustus werden er in en bij de Broederschapshuisjes activiteiten ontwikkeld, die mede gericht waren op de activiteiten in het Romeinse jaar. Op 29 augustus was de vereniging met een kraam vertegenwoordigd op de Meernse markt.

In oktober werd weer een cursus genealogie voor beginners gegeven, waaraan 9 personen deelnamen.

Ons tijdschrift verscheen ook dit jaar viermaal met in totaal 96 pagina's tekst. Er werden 24 artikelen geplaatst van 14 auteurs.

Regelmatig werden er door onze vereniging uitgegeven boekwerken verkocht. In dit jaar werden er twee nieuwe uitgaven gerealiseerd, het boek "Romeinen in Vleuten-De Meern" en het boekje "Van de brug af gezien, sprokkelingen van een Merenees", beide samengesteld door bestuursleden, resp. de heren J.F.K.Kits Nieuwenkamp en T.van den Berg. Beide uitgaven waren aan het eind van het jaar bijna uitverkocht.

De door de vereniging ingestelde "Dr.D.W.Gravendeelprijs" werd dit jaar toegekend aan de heer Ir.J.A. Storm van Leeuwen voor zijn vele verdiensten op het gebied van onderzoek en publicatie van de geschiedenis van onze gemeente, met name op het terrein van de waterstaatkundige geschiedenis. Op 25 juni werd deze prijs in een feestelijke bijeenkomst in de Broederschapshuisjes uitgereikt.

Er werd dit jaar ook verder gewerkt aan het bevorderen van het omgevingsonderwijs op de basisscholen in onze gemeente. In 1998 zal dit project van start kunnen gaan.

Na de jaarvergadering op 23 april werd een lezing met dia's gegeven over het archeologisch onderzoek in onze gemeente. Voor een viertal groepen werden in de loop van het jaar lezingen met dia's gegeven over de historie van onze gemeente. Eén van deze groepen bestond uit de familie van Baron van Zuijlen van

Nijvevelt uit St.Andries in België, die ook werd rondgeleid in kasteel de Haar, in Het Kabinet en naar de ruïne Nijvevelt, het kasteel van hun voorvaderen.

Veel aandacht werd geschonken aan het in onze provincie uitgeroepen Romeinse jaar, ter herdenking van het feit dat 1950 jaar geleden de Romeinse grens door ons land werd vastgesteld. Met het bouwen van een Romeinse voorgevel voor Het Kabinet werd dit gebouw mede geschikt gemaakt als achtergrond voor manifestaties die dit jaar werden georganiseerd. Op 4 en 5 mei en op 6 en 7 september werden activiteiten ontwikkeld om de aandacht te vestigen op de Romeinse aanwezigheid in onze gemeente en meer bekendheid te geven aan dit stuk geschiedenis. Omgeven door kramen met Romeinse handwerk- en kookkunst werden er door Romeinse soldaten en burgers demonstraties gegeven, terwijl door onze medewerker Toon van Weerdenburg in een lokaal van het naastgelegen verenigingsgebouw een dia-show werd gegeven. Beide weekeinden mochten zich verheugen in een grote belangstelling. In totaal kwamen er meer dan 2000 bezoekers. Op de Open Monumentendag op 13 september was Het Kabinet ook weer open om de aandacht te vestigen op de Romeinse geschiedenis.

Het gehele jaar is de archeologische werkgroep, gevormd door leden van onze vereniging en leden van de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland, werkzaam geweest met opgravingen in onze gemeente, in samenwerking met de gemeentelijke projectarcheoloog.

Hoogtepunten van de in dit jaar uitgevoerde opgravingswerkzaamheden waren de ontdekkingen van de Romeinse weg en het Romeinse schip in de nabijheid van de ruïne Nijvevelt. Ons bestuurslid de heer Joosten was de degene die bij opgravingen het schip in de grond ontdekte. Op 26 september werden deze vondsten via een persconferentie wereldkundig gemaakt en op 27 september en 4 oktober aan het publiek getoond. Op deze laatste dag was onze vereniging aanwezig op het opgravingssterrein, om onze historische publicaties aan het publiek aan te bieden. Deze vonden gretig aftrek. Het bestuur streeft ernaar om berichten over de opgravingen regelmatig in ons tijdschrift te publiceren. Voorts heeft het bestuur aan de gemeente verzocht te bevorderen dat de unieke vondsten in onze gemeente bij voorkeur in de toekomst ook in onze gemeente worden tentoongesteld.

Ook dit jaar is het bestuur alert geweest op de ontwikkeling van de uitbreidingsplannen van Vleuten-De Meern. Er werd deelgenomen aan besprekingen over de inrichting van het wijkpark in Veldhuizen, waarin de ruïne Nijvevelt is gelegen. Het bestuur heeft daarbij gepleit voor een conservering van de ruïne, voorzover mogelijk met restauratie van de bebouwingsresten, en het toegankelijk maken voor het publiek en ook voor het behoud van de hoogteverschillen in het omliggende terrein, om daarmee iets van de Heldammer stroomrug zichtbaar te houden. Onze visie in dezen is bij brief aan de gemeente nader toegelicht.

Aan de gemeente werd ook onze visie gegeven op de structuurschets van de gemeente met betrekking tot de beide dorpskernen, waarbij bezwaren werden gemaakt tegen de gekozen alternatieven en gepleit werd voor de alternatieven die meer recht doen aan het behoud van het historisch aanzien.

Het bestuur was ook vertegenwoordigd op de informatieavond van de provincie over het "Ontwerp Gebiedsperspectief voor het Groot Groengebied Utrecht". Onze visie daarop zal nog aan de provincie kenbaar gemaakt worden. Ook hierbij zal gepleit worden voor handhaving van historische elementen in het noordwestelijk deel van onze gemeente.

Dank zij veel vrijwilligerswerk en een zorgvuldig beheer was de financiële positie van de vereniging onveranderd gunstig, doch door een grote uitgaaf voor reparatie van het dak van Het Kabinet, die slechts gedeeltelijk uit de onderhoudsreserve kon worden gedekt, sluit de jaarrekening met een nadelig saldo van f 2.124,—. Dit bedrag kan uit de reserve van saldi van voorgaande jaren worden gedekt.

Aan het eind van dit verslag wil het bestuur nog een woord van dank uitspreken aan allen die zich dit jaar op enigerlei wijze voor de vereniging hebben ingezet.

Correcties op het vorige nummer

In het decembernummer van ons tijdschrift zijn enkele fouten geslopen, die correctie behoeven.

Op blz.75 (1e pagina) staat bovenaan in het colofon vermeld: nr.4, september 1997. Dit moet, zoals duidelijk zal zijn, nr.4, december 1997 zijn.

Op blz. 80, links onder, is helaas een verkeerde afbeelding geplaatst. Dit had moeten zijn een kopie van het stuk waarvan daarnaast de transcriptie is vermeld, doch het is hetzelfde stuk als op blz. 79 is afgedrukt.

Bij de prent bovenaan de rechter kolom van blz. 89 is het onderschrift weggevallen. Daar had moeten staan: Patient met beenlade (1657).

Onze verontschuldiging voor deze onjuistheden.

Stichts Historisch Contact

Door de Stichting Stichtse Geschiedenis, die o.a. als doel heeft de ondersteuning van de historische verenigingen in onze provincie, wordt sinds 1993 een nieuwsbrief uitgegeven, genaamd "Stichts Historisch Contact", die viermaal per jaar verschijnt en ook door onze vereniging wordt ontvangen.

De doelstelling van het Stichts Historisch Contact is de mensen op de hoogte brengen van de ontwikkelingen binnen de Utrechtse lokale en regionale geschiedenis. Om dit doel te bereiken wil de SSG deze nieuwsbrief een bredere bekendheid geven.

Daarom wordt u bij dit nummer van ons tijdschrift door de SSG gratis een exemplaar aangeboden. U kunt er kennis van nemen en bezien of u er zelf een abonnement op wilt nemen.

Contributiebetaling

Bij het decembernummer was een acceptgiro gevoegd voor betaling van de contributie voor 1998, met het verzoek deze binnen een maand te willen voldoen. Een aantal leden heeft echter nog niet aan dit verzoek voldaan. Wij verzoeken hen nu per omgaande hun betaling te verzorgen. Mocht om welke reden dan ook de acceptgiro u niet hebben bereikt, neem dan even telefonisch contact op met de secretaris.

Uitnodiging algemene ledenvergadering

Hiermee nodigen wij de leden uit voor de algemene vergadering van de vereniging, welke gehouden zal worden op dinsdag 28 april 1998 in het Verenigingsgebouw, Zandweg 148 in De Meern. Aanvang 19.30 uur.

Agenda

1. Opening.
2. Notulen van de vorige vergadering.
3. Jaarverslag over 1997.
4. Rekening over 1997:
 - a. Verslag van de controlecommissie;
 - b. Goedkeuring rekening en balans.
5. Benoeming nieuwe controlecommissie.
6. Vaststelling begroting voor 1999 en contributie voor 1999 (ongewijzigd).
7. Benoeming bestuursleden.
8. Rondvraag en sluiting.

Het bestuur,

J.F.K.Kits Nieuwenkamp, voorzitter

J.W.Schoonderwoerd, secretaris.

Toelichting

Agendapunten 3, 4 en 6: De hier bedoelde stukken liggen op voor de leden ter inzage op dinsdag 21 april en maandag 27 april van 14.00 - 17.00 uur en donderdag 23 april van 19.30 - 22.00 uur in de Broederschapshuisjes, Dorpsstraat 1, alsmede een uur voor de vergadering in Het Kabinet, Zandweg 147B.

Agendapunt 7: Volgens het rooster van aftreden zijn dit jaar de heren J.F.K.Kits Nieuwenkamp, J.W.Schoonderwoerd en A.J.van Zoeren aan de beurt om af te treden. Deze heren zijn herkiesbaar en worden door het bestuur candidaat gesteld. Daarnaast worden door het bestuur de heren F.C.G.M.Besouw, A.W.Koot en P.K.Schenk te Vleuten candidaat gesteld. Door tenminste tien leden kunnen ook kandidaten worden voorgedragen. Deze voordracht dient uiterlijk drie dagen vóór de vergadering bij het bestuur (de secretaris) te worden ingediend.

Lezing over Romeinse namen

Aansluitend aan de ledenvergadering is er om 20.30 uur een bijeenkomst, waar Drs.S.L.Wynia, docent Archeologisch Instituut Vrije Universiteit, Amsterdam, een lezing zal houden onder de titel: "Plaatsnamen en waternamen uit de Romeinse tijd in Nederland: waarop berust onze kennis?"

Zoals u bekend zal zijn, is er tot nu toe verschil van mening over de schrijfwijze en plaatsbepaling van sommige Romeinse namen, zoals Fletione. De spreker zal hier nader op ingaan.

Daarna zal er gelegenheid zijn tot het stellen van vragen.

Excursie naar Landgoed en Huis Linschoten

Op zaterdag 16 mei a.s. organiseert de vereniging een excursie naar het Landgoed en het Huis te Linschoten. Dit eeuwenoude huis heeft een prachtig interieur met diverse schouwen en heel mooi behang. Bij het huis behoort ook een ijskelder. De excursie omvat een rondwandeling van $\pm 1/2$ uur door het natuurgebied rond het Huis en een rondleiding van ± 2 uur door het Huis.

Normaal is het Huis niet voor publiek toegankelijk en u heeft nu een unieke gelegenheid om het te bezoeken.

We rijden er gezamenlijk heen met een bus van de Fa.Middelweerd uit Harmelen.

Programma:

13.45 uur: vertrek uit Vleuten (Dorpsplein bij de Rabobank);

14.00 uur: vertrek uit De Meern (carpoolplaats bij Azotod);

14.30 uur: aankomst te Linschoten en begin rondwandeling.

Er kunnen slechts 25 personen aan de excursie deelnemen. U kunt zich aanmelden via het bijgevoegde aanmeldingsformulier, dat vóór 1 mei a.s. dient te worden bezorgd op één van de volgende adressen: Vleuten: Broederschapshuisjes, Dorpsstraat 1; De Meern: J.W.Schoonderwoerd, Meerndijk 62.

Inschrijving vindt plaats in volgorde van binnenkomst van de aanmelding. De geplaatsten krijgen daarvan bericht. Indien er meer aanmeldingen zijn dan plaatsen, zal overwogen worden de excursie op een latere datum te herhalen. De niet-geplaatsten krijgen daarover t.z.t. bericht.

De kosten bedragen f 25,— per per persoon (bus- en entreekosten) en dienen in de bus te worden betaald.

Hieronder volgt een historisch overzicht.

In 1645 koopt Johan Strick, geëligeerde Raad van Utrecht en gecommiteerde ter Staten Generaal, de heerlijkheden Kromwijk-Polanen en de Linschoter Haar van de Heren Van Merode. Deze Merodes waren verwant aan de Heren van Montfoort, die de gronden en het oude huis (dat in het dorp stond) jarenlang in leen hadden van het Kapittel van Oudmunster. Johan heeft dat in 1647 een huis gesticht. Dit huis werd voortaan aangeduid als "Het Huis te Linschoten". In 1720 werd het huis door de familie Strick uitgebreid met een tegen de achtergevel opgetrokken

bouwdeel. Later werden de vierkante torens verhoogd en voorzien van een spits, waarbij de voorzijde van het huis een verdieping erbij kreeg.

In 1723 koopt een achterkleinzoon van Johan Strick de heerlijkheden Linschoten, Snelrewaard en Hekendorp (van de toenmalige eigenaar, een kleinzoon van de raadspensionaris Johan de Witt). Het huis te Linschoten blijft daarop nog ruim een eeuw in bezit van de familie Strick.

De laatste telg uit het geslacht Strick van Linschoten was Emile Strick (1798-1861). Hij was een zonderlinge vrijgezel die meestal in Utrecht woonde en nagenoeg geen contact met zijn familie had. Hij had een zuster Betty Strick van Linschoten (1800-1846), die getrouwd was met Heinrich Alexander Baron van Arnim (1798-1861). Zij trouwden op 15 mei 1826 in Linschoten. Heinrich kwam uit een adellijke Duitse familie, die een landgoed had in Brandenburg. Zij kregen een dochter Elisabeth (Else) Barones van Arnim en deze erft in 1850 het landgoed Linschoten door een zeer toevallige ontmoeting met haar zonderlinge oom. De Von Arnims wisten van niets. Dan krijgt haar vader Heinrich Alexander een brief van de rechtbank in Utrecht, dat Emile Strick is gestorven en dat hij in 1843 een testament had laten maken, waarin hij Else tot zijn enige erfgenaam maakte.

Dan leert Else Friedrich Wilhelm Graaf von dem Bussche Ippenburg (1830-1897) kennen met wie zij op 16 september 1855 trouwt.

Op 2 september 1891 wordt het landgoed geveild. De ware reden voor deze veiling is nooit achterhaald. Het landgoed was rendabel, het werd goed beheerd door ene Jan Witteveen en de familie Von dem Bussche had in Duitsland geen schulden.

De Utrechtse sigarenfabrikant en tabakshandelaar Gerlacus Ribbius Peletier koopt het landgoed voor f 499.400,-. Ruim driekwart eeuw is het landgoed in handen geweest van de familie Peletier. In 1969 sterft het geslacht Peletier in mannelijke lijn uit. De laatste, Gerlach Ribbius Peletier (1887-1969), brengt het landgoed op 10 maart 1939 onder in een stichting. Bij de opening van zijn testament op 18 april 1969 blijkt hij o.a. twee neven in het stichtingsbestuur te hebben benoemd. Eén van hen, Prof.Dr. A.W. Reinink, is thans voorzitter.

Huis te Linschoten. Gewassen pentekening op papier door Jan de Beyer 1744.

Smederijen aan De Meern

door F.J.Scheepens

Bij onderzoek in het gemeente-archief van Vleuten vond ik een lijst van niet-agrarische ondernemers in Vleuten, Oudenrijn en Haarzuilens in het jaar 1889. Vermeld werden de namen, beroepen en huisnummers van de eigenaars en het aantal personeelsleden per bedrijf in dienst, uigesplitst in kolommen naar leeftijd en geslacht. Op deze lijst die komen vijf smederijen voor, twee in De Meern op de huisnummers B80 en B88 (nu Zandweg) en drie in Vleuten op de nummers A34, A43 en A84 (nu Dorpsstraat). Het blijkt dat de smederijen eeuwenlang op dezelfde plaats waren gevestigd. In dit artikel beperk ik mij tot de smederijen van De Meern. Die van Vleuten komen een volgende keer aan de beurt.

In de archieven komt in 1626 Bart Jansz van der Molen voor als "smit aen de Meern"¹. Ik vermeld dit om te laten zien, dat het beroep al heel lang geleden hier werd uitgeoefend. Helaas heb ik niet kunnen nagaan om welke smederij het ging.

I. De smederij op B80 nu Zandweg 116 van de familie Pak

Albert Ensing, smid van ca.1728 tot 1754

Deze smederij kwam voor het eerst voor in 1728. Toen kocht Albert Ensing, mr.smid aan De Meern, van Gerrit Teuniszoon de Hit "sekere huijsinge, erve en grond staende en gelegen aen De Meern daer westwaerts Jan Teunisz Stam en oostwaerts Jan Paulussen naest gehuijst en geerft sijn voor drie hondert gulden"².

Peter Verhoeven, smid van 1754 tot 1796

Johanna Ensing, dochter van Albert Ensing trouwde in 1754, toen haar vader overleden was, met smid Peter Verhoeven, een jongeman afkomstig van Uden in het land van Ravestein. voor zover bekend hadden Peter en Johanna geen kinderen. Volgens haar mutueel testament in 1757 benoemde zij haar man tot enige erfgenaam³.

Peter Verhoeven werd in 1793 vermeld in de belastingregisters van de 100ste penning als "smit aen De Meern en weduwnaar, hij had twee knechts Jan van Druten en Antonie Ras". Hij vermaakte in zijn testament aan zijn halfzuster Geertrui Verhoeven, bij hem inwonende, de smederij. Aan zijn andere halfzusters Maria en Judith Verhoeven en de twee kinderen van zijn halfbroeder Jan Verhoeven legateerde hij ieder 200 gulden. "Tot executeuren van

zijn testament en nalatenschap en tot directeuren van zijn begrafenis" benoemde hij zijn goede vrienden Cornelis van Schalkwijk en Coenraad Peek.

Peter overleed in 1798.

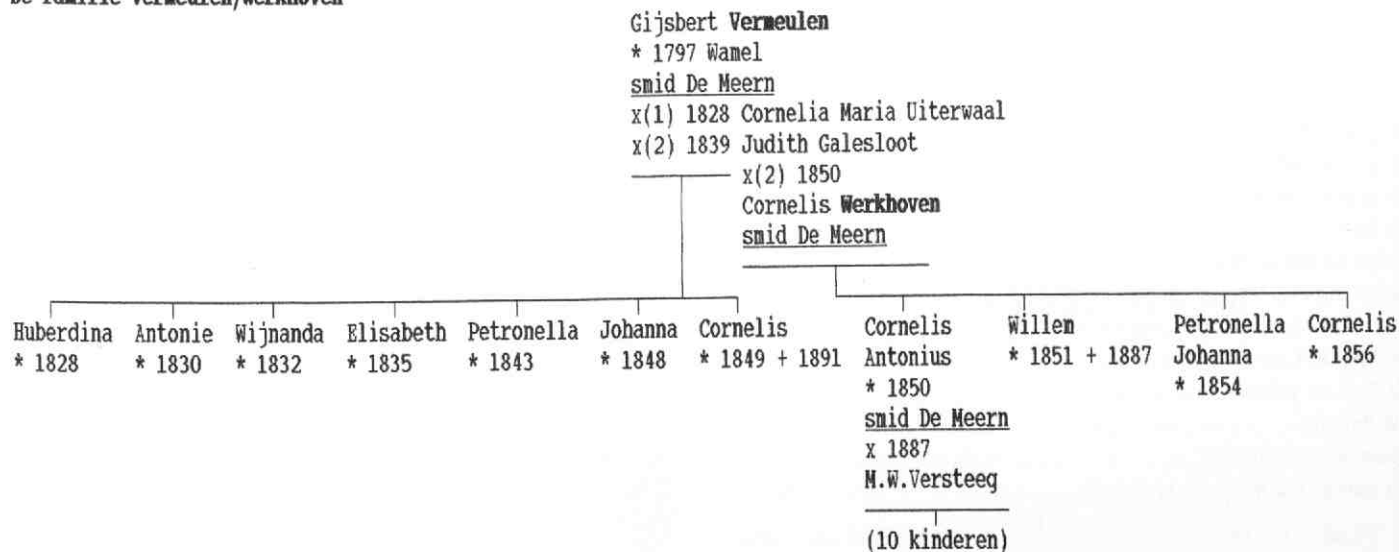
Jan van Druten, smid van 1796 tot 1825

Jan van Druten, geboortig uit Wychen, promoveerde in 1796 van smidsknecht tot smidsbaas toen hij trouwde met Geertrui Verhoeven. Geertrui bleef wel officieel eigenares van de smederij tot haar overlijden in 1818. In haar testament in 1812 werd haar man Jan van Druten tot universeel erfgenaam aangesteld⁵.

In 1810 had Jan kosten gemaakt "wegens inkwartiering als anderszints van een hussaar voor kostgeld en het beslaan van vijf paarden tot een bedrag van 82 gulden en 1 stuiver. Hiervoor werd de gehele Vleutense gemeenschap naar vermogen aangeslagen, Jan zelf moest ook zeven gulden bijdragen⁶.

Jan van Druten machtigde in 1825 Johan Christiaan Nelle in De Meern om alle betalingen die hij tegoed had te vorderen en Nicolaas van Batum, bouwman in Veldhuizen kreeg de opdracht om de smederij op nr.24 en de helft van een huis op nr.23 te verkopen. De nieuwe eigenaar werd Gijsbert Vermeulen voor 1700 gulden. Om aan zijn verplichtingen te kunnen voldoen sloot Gijsbert een hypotheclarening van 1000 gulden bij lakenkoopman J.V. de Lang in Utrecht⁷.

De familie Vermeulen/Werkhoven

Gijsbert Vermeulen, smid van 1825 tot 1849

Gijsbert werd in 1797 in Wamel geboren en trouwde in 1828 met Cornelia Maria Uiterwaal. Uit dit huwelijk werden vier kinderen geboren, kort na de geboorte van het vierde kind overleed Cornelia Maria Uiterwaal in het kraambed.

In 1839 hertrouwde Gijsbert met Judith Galesloot, geboortig uit IJsselstein. Kort na de geboorte van hun derde kind in 1849 overleed Gijsbert Vermeulen op 51-jarige leeftijd; Judith bleef achter met zeven minderjarige kinderen.

Hieronder volgt de boedelbeschrijving in 1850 gemaakt door notaris Wigman te Utrecht. De taxaties werden uitgevoerd door Jacobus van Zegveld schipper onder Veldhuizen, Leendert van Bommel wagenmaker aan De Meern en Johannes Vermeulen wonende onder Oudenrijn.

— op het erf —

drie ijzeren potten geschat op.....	f 2,50
een koekenpan, hangijzer en zak.....	1,50
een waschtob en eenige rommeling.....	3,—
twee tonnen en een spekbak.....	2,—
— in het keukentje —	
twee kasten.....	2,50
een vatenbank met aardewerk en borden.....	2,—
drie koffijketels, komfoor en koffijmolen.....	2,50
een vijzel, tinnen bierkan en maatje.....	2,—
zes plaatschilderingen, twee trommeltjes, twee stoven.....	2,50
vier kazen.....	9,—
twee lampen, karafje en eenige lepels en vorken.....	2,50

— op een opkamer —

een bed, peluw en twee kussens.....	22,—
twee katoenen dekens.....	2,50
een paar gordijnen.....	2,—
een ladetafel.....	2,—
een thee serviesje.....	1,—
een ladetafel.....	4,—
een lessenaartje.....	1,—
vier koppen en melkkan.....	1,—
een koekkastje.....	0,50
een hangoortafeltje.....	1,—
een spiegeltje en zes schilderijen.....	1,50

— in de kelder —

een partij aardappelen.....	10,—
eenige fleschen en aardewerk.....	1,50
vier tonnen en een vlootje.....	1,50
een bierstel en ijzeren pot.....	2,—

— op de zolder-

een partij nieuw ijzer.....	20,—
een partij oud ijzer.....	14,—
een krip en bedje.....	10,—
een kist.....	1,—
eenige stelen en houtwerk.....	7,—
eenige zigten, seissen en platen.....	3,—
twee wafelijzers en prioemelijzer.....	2,50
een kagchel en vuurmand.....	1,—
een bed en peluws.....	14,—
drie dekens.....	2,—
zeven pakjes spijkers.....	4,—
een varkenszeuning en rommel.....	1,—

—in den winkel—

twee blaasbalgen.....	60,—
een aambeeld.....	80,—
drie schroeven.....	25,—
eenig nieuw ijzer.....	30,—
een slijpsteen en oud ijzer.....	14,—
eenig smidsgereedschap.....	18,—
acht stuks gewichten.....	8,—
honderd paar nieuwe hoefijzers.....	25,—

— in een binnen vertrek —

een eikenhouten kabinet.....	25,—
een kastje.....	10,—
twee tafels.....	2,50
acht matstoelen.....	2,—
een kachgel.....	8,—
een staartklok.....	10,—
een theeservies, eenige kopjes en twee trommeltjes.....	2,—
twaalf schotels en borden.....	1,50
eenig haardgereedschap.....	2,50
twee roodkoperen koffijkannen.....	3,—
een kolenbak en haardijzer.....	1,—
eenige glasgordijnen.....	0,50
een spiegeltje en vier schilderijen.....	1,50
een bed, peluw en een kussen.....	15,—
een bed, peluw en drie kussens.....	30,—
drie katoenen dekens.....	5,—
een paar bedgordijnen.....	1,50
een kinderstoel met wieg en kleed.....	1,50
eenig spek.....	16,—

— linnen —

elf beddelakens.....	8,—
acht sloopen.....	2,—

— klederen van de overledene —

een blauwe lakensche jas.....	7,—
een zilveren horloge en zilveren ketting.....	6,—
terwijl de overige klederen ten nutte der kinderen zijn verbruikt	

— klederen van de weduwe—

eenige hemden, borstrokken, broeken, rokken, jakken, kousen enzoovoorts.....	38,—
een gouden ketting, slot en kruisje.....	40,—
zes dito handringen.....	6,—
een paar dito oorbellen en een speld.....	9,—
een zilveren knipje.....	1,50

— gereede gelden —

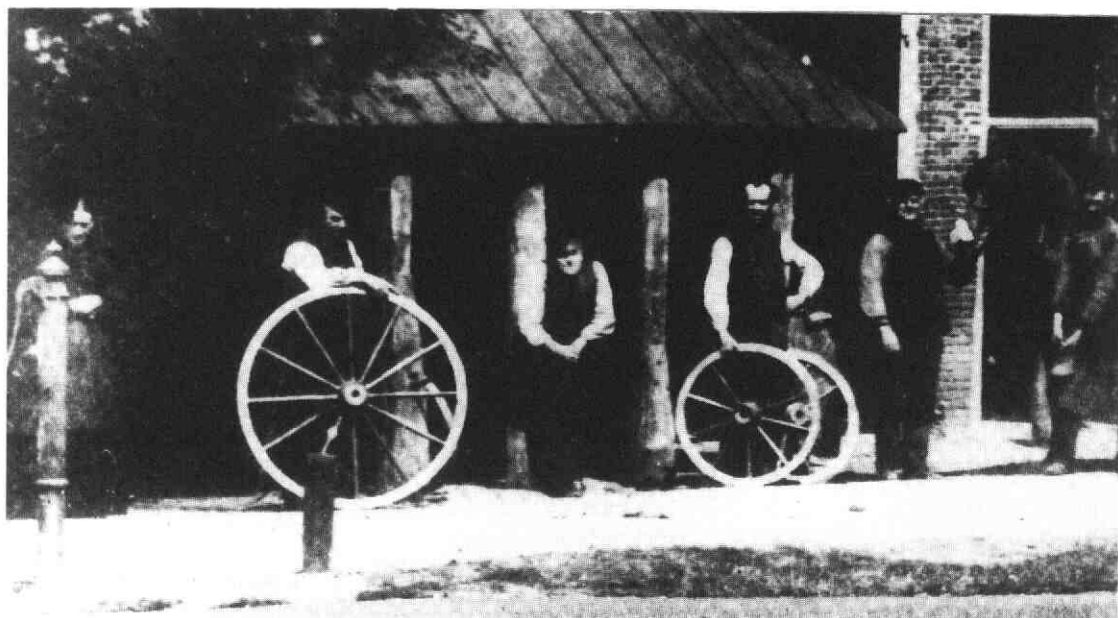
Deselve bedragen op dato boedelbeschrijving in differente specien.....	44,525
--	--------

Judith Galesloot, gehuwd met Cornelis Werkhoven (1849-1884)

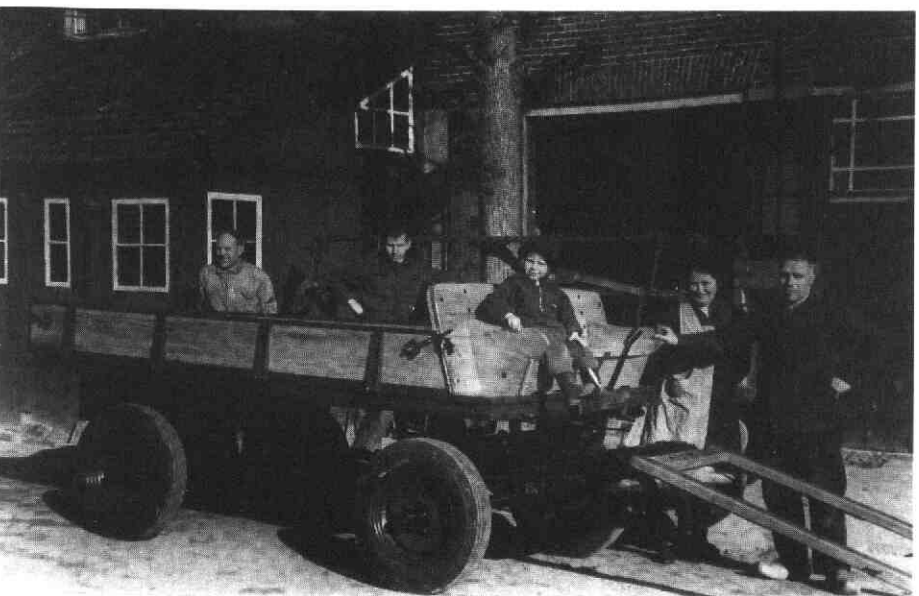
Judith Galesloot trouwde in 1850 opnieuw, nu met de smid Cornelis Werkhoven. Uit dit huwelijk werden nog eens vier kinderen geboren. Zij overleed in 1884 en pas zeven jaar later had de boedelscheiding plaats. Inmiddels waren ook zoon Willem Werkhoven en zoon Cornelis Vermeulen uit haar eerste huwelijk overleden. Waarschijnlijk was er tot 1891 nog geen overeenstemming over de opvolging in de smederij. Alle overige kinderen stonden hun aandeel van de smederij, erf en grond af voor 2102 gulden aan hun broer Cornelis Antonius Werkhoven, de oudste zoon uit Judith's tweede huwelijk⁹.

Smederij van familie Pak uit omstreeks 1935. Schilderij Jac. Graafland in bezit van familie H.Pak. Foto A.J. van Weerdenburg.

De familie Werkhoven voor de hoefstal van de smedery omstr. 1900. 2de van rechts met paard bakker Jan Verkerk.

De familie Pak voor de hoefstal en smedery ca. 1950. Van rechts naar links Hendrik Pak, zijn vrouw Cornelia de Weerd, op de wagen hun dochter Tonia, knecht Jaap Brouwer en Dirk Verweij.

Cornelis Antonius Werkhoven (1891-1910)

Cornelis Antonius Werkhoven werd geboren in 1850, hij noemde zich smid en rijtuigfabrikant. Hij trouwde in 1887 met Maria Willemina Versteeg, geboren in Veldhuizen. Tussen 1888 en 1903 werden er uit dit huwelijk tien kinderen geboren.

Het liep slecht af met de zaak want in 1910 had de verkoop plaats wegens faillissement. Cornelis Antonius was inmiddels koopman in Utrecht. De verkoop ging over een huis, erf en weg kadastrernrs.A469 en 812 (smederij) en de helft van een huis, erf, schuur, tuin en weg A466, 447 en 813. De andere helft was eigendom van de erven Johannes Verkerk. De koper was smid

Dionysius Johannes Niessen. De koopsom bedroeg 2400 gulden¹⁰.

In 1915 werden de roerende goederen uit de smederij eveneens aan Niessen verkocht.

Dionysius Johannes Niessen, smid van 1910-1932

Dionysius werd in 1874 in Harmelen geboren als zoon van Arnoldus Niessen, smid in Harmelen en later in Vleuten. Dionysius had geen opvolger in de smederij, daarom verkocht hij in 1932 bij notaris Jhr.P.J.de Winter te Woerden 2 huizen met werkplaats erf en weg totaal groot 6 a en 62 ca aan Hendrik Pak,

smid aan De Meern, voor f 5300,- en de smidsgereedschappen voor f 1700,-.

Hendrik Pak, smid van 1932 tot 1958

Hendrik werd in 1909 in Kamerik geboren, hij trouwde in 1932 in Buurmalsen met Cornelia Antonia de Weerd. Ze kregen vier kinderen Jacobus, Cornelis, Hendrik en Tonia Hendrika.

Toen moeder Cornelia in 1958 stierf vormde Hendrik met de kinderen de firma de firma Pak. Van de zonen werden Jacobus en Hendrik smid en Cornelis timmerman. Jacobus begon een bedrijf in Geldermalsen en Hendrik heeft de smederij gerund tot 1974. Hij woont met zijn vrouw Elisabeth Christina van Maanen in het voormalige smidspand.

II. De smederij op B88 later Zandweg 131 van de familie Bonenkamp

Jacobus van Altena, smid van ca 1748 tot ca 1761

Jacobus van Altena komt voor het eerst in het Vleutens archief voor als smid. In 1751 was hij "bruijker van een huisinge en smitswinkel" aan De Meern. Dan laat de eigenares Thecla Victoire de Clercque de Wissocq, weduwe van Arnoldus Josephus Peeters genaamd Stommelin, haar eigendommen in De Meern estimeren (taxeren).

De smederij komt op 150 gulden, "de huisinge en herberg daer de Swaan uijthangt gebruikt bij Evert van

Lijst niet-agrarische ondernemers uit 1889		noot 12	
	huisnr.	werkl.>18j	werkl.<18j
1. H.Selders	rietdekker A32	1	
2. F.Koren	metselaar A32a		1 j.14-16j
3. A.Niessen	grof en hoefsmid A34	1	
4. F.A.Truchel	vleeschhouwer A66	1	
5. G.W.Trompert	timmerman A76	3	1 j.16-18j
	metselaar	2	
	aannemer		
6. G.W.Bauhaus	kleermaker A79/80	1	
7. E.J.van Dijk	wagenmaker A82	1	
8. G.Bezuijen	schilder/behanger A125	2	
9. H.Breeveld	schoenmaker A133	1	
10. D.van der Lit	grof en hoefsmid A43	1	
11. A.van Lent	schilder/behanger A134	2	1 j.12-13j
12. J.Staal	grof en hoefsmid A84	2	
13. J.F.J.Baars	timmerman A135	2	
	metselaar		
14. wed. B.Mastwijk	wollen/linnennaaiester A140	1 geh.vr.	1 m.14-16j 1 m.16-18j 1 j.16-18j
15. L.J.de Rooij	timmerman A181	2	1 j.16-18j
	aannemer		
16. Ph.van Zuilen	rietdekker	3	
17. P.van Dijk	bakker A88		1 j.12-13j
18. W.de Langen	schoenmaker A96	2	1 j.14-16j
19. J.Bos	bakker A106	1	
20. L.Makkink	vleeschhouwer A102		1 j.12-13j
21. A.Wibbeke	kuiper A122	1	
22. H.Koetsier	metselaar B57b	1	
	aannemer		
23. J.Nelle	wollen/linnennaaiester B58	1 vr>18j	3 m.16-18j 2 m.14-16j 7 m.12-13j
24. J.M.Ernee	bakker B61		
25. J.Verkerk	bakker B73	2	
26. C.Werkhoven	grof en hoefsmid B80	2	
27. H.Heetmayer	kuiper	1	
28. A.T.Ligtering	timmerman B82	1	
29. E.van der Sluis	schoenmaker	1	
30. H.Boers	grof en hoefsmid B88	2	
31. A.A.Klink	schoenmaker	2	
32. L.van Bommel	wagenmaker B90	2	
33. J.Bauhaus	kleermaker	1	1 j.14-16j
34. G.N.Hansen	schilder/behanger B94		1 j.16-18j
35. G.Balvert	timmerman B97	1	
Haarzuilens			
1. A.J.de Langen	schoenmaker A39		
2. W.van Kooten	bakker A41	1	
Oudenrijn			
1. M.Baas	schoenmaker 77	1	1 j.14-16j 1 j.16-18j 1 j.14-16j
2. W.Versloot	klompenmaker 101		1 j.14-16j
3. D.van Oostveen	aardewerkfabrikant 2b	5	1 j.12-13j 1 j.14-16j 1 j.16-18j (1 krachtwerktuig 10pk)
4. G.H.van Maarsseveen	vleeschhouwer		
5. H.de Jong	rijtuigbekeleder		
6. C.W.Versloot	klompenmaker	2	

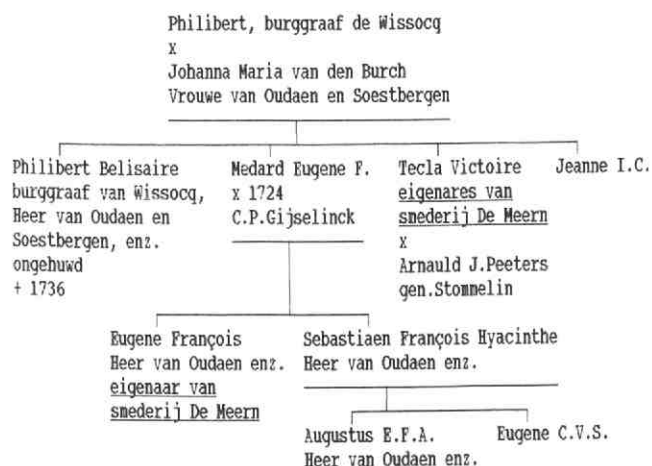

Beeldje van een smid uit de verzameling van C. Bonenkamp.
Foto A.J. van Weerdenburg.

Campen" op 600 gulden en "vijf à zes morgen bouwland in huure gebruikt bij Teunis Jansz Middelweert" op 600 gulden¹³.

Blijkbaar zijn de smederij en de andere onroerende goederen in De Meern overgegaan naar haar neef (oomzegger) Eugene François de Clercq de Wissocq, want in 1787 was er opnieuw een estimatie van de goederen nu door de erfgenamen van Eugene François. "de helft van de smitshuijsinge met het kool-schuurtje (lees kolenschuurtje) uitgesondert de houtschuur die aan de bewoonder Gerrit Peer competeert" op 300 gulden en "de helft van bouwland en de helft van het huijsje 't Swaentje" op 900 gulden¹⁴.

Fragment genealogie familie de Clercq de Wissocq¹⁵

De Clercq de Wissocq was een adellijk Belgisch geslacht dat zowel in de noordelijke als de zuidelijke Nederlanden talrijke bezittingen had. Het meest bekende was kasteel Oudaen in Breukelen. In het Utrechts archief worden de leenbrieven van Oudaen bewaard.

Twee ervan heb ik mogen inzien, die van 1736 toen het leen overging van Philibert Belizaire de Clercq de Wissocq naar zijn neef (oomzegger) Eugene François de Clercq de Wissocq en die van 1788 toen diens broer Sebastien Francois leenheer werd. Eugene François is dus niet minder dan 51 jaren Heer van Oudaen geweest.

In de leenbrief van 1736 tekende namens de Heeren Edelen Jonkheer Jacob van Utenhoven, Heer van Bottesteijn, eigenaar van het kasteel Bottesteijn in Vleuten.

Gerrit van Peer, smid van ca 1761 tot ca 180

Vermoedelijk was Gerrit van Peer, die in Mogen geboren werd, al vanaf zijn huwelijk in 1759 met Anna Schouten smid in De Meern.

In 1784 kwam Gerrit voor op een lijst van mannen tussen de 18 en 60 jaar oud welke onder de gerechte van Vleuten en De Meern woonden en "bekwaam waren om in cas van nood den lande van dienst te zijn".

Zoals hierboven al vermeld was hij in 1787 huurder van de smederij van de Heer de Clercq de Wissocq. Kort daarna zal hij de smederij hebben gekocht want in 1793 bij de belastingheffing van de honderdste penning kwam hij voor als smid met zijn vrouw Anna Schouten en de kinderen Anna en Henricus. Hij had 1 knecht in dienst genaamd Jan Geurts¹⁶.

In het RK doopboek van Vleuten vinden we tussen 1760 en 1774 de dopen van tien kinderen, waarvan er enkele jong zijn overleden. Gerrit verkoopt in 1800 voor f 798,- "een smederij in de dorpe van Harmelen" aan zijn oudste zoon Antonie van Peer¹⁷.

Deze smederij stond op de hoek van de Dorpsstraat en de Kalverstraat. Nu is er de kledingwinkel van Vallén.

De jongste zoon Hendrikus volgde zijn vader op als smid in De Meern omstreeks 1800.

Hendrikus van Peer, smid van ca 1800-1835

Hendrikus (Drikus) van Peer trouwde in 1800 Catharina van Veen, geb op Ockhuijsen, dochter van Gijsbertus Jansz van Veen, landbouwer in Reijerscop¹⁸.

In 1802 was hij zeker eigenaar van de smederij als hij een rekening indiende van 11 gulden en 6 stuivers bij de gemeente Vleuten voor "arbeidsloon en leverantie aan den tooren en schoolhuis aan De Meern¹⁹".

Het gaat Drikus financieel goed, behalve smid noemt hij zich ook veearts. In 1806 koopt hij "een huizinge genaemt het Zwaantje" aan de Meern voor 990 gulden van August Ernst de Clercq van Wissocq²⁰.

In 1829 verklaarde hij in erfpacht te hebben gegeven aan Adrianus van Bommel, wagenmaker aan de Meern, een stuk grond groot 9 roeden 94 ellen voor de tijd van 90 jaren voor 17 gulden 50 cent per jaar.

In 1930 verkoopt hij "een huijsinge, erf en grond met desselfs bepoting en beplanting, met berg en schuur op nr.40, staande aan De meern, groot 1 bunder 70 roeden, voor 1000 gulden²¹".

Toen Drikus in 1835 overleed bezat hij behalve de smederij aan De Meern nog een bunder weiland eveneens aan De Meern,

dan nog ruim een bunder in Reijerscop en "een huisinge geappr. tot 2 woningen in het dorp van Vleuten voor van de Groeneweg tot achter aan het land van de Heer Knoops, belend aan de eene zijde de woning onder hetzelfde dak toebehorende aan de Heer van Odenhoven en aan de andere zijde de Haarsche weg"²².

In 1837 had de boedelscheiding plaats. Het vermogen werd vastgesteld op 19100 gulden²³.

Drikus en Catharina kregen vijf kinderen waarvan er twee jong overleden. Geen van de twee zoons werd smid, maar dochter Johanna trouwde met mr. smid Johannes Boers, die de smederij overnam.

Johannes Boers, smid van 1835-1864

Johannes Boers, in 1788 geboren in Bodegraven, was een zoon van Huibert Boers, mr. smid in Nieuwerbrug, en Steintje de Bitter. Hij trouwde in 1820 in Vleuten met Johanna van Peer.

Zijn schoonmoeder Catharina van Veen, weduwe van Drikus

van Peer, bleef nog eigenares van de smederij tot 1843. Toen verkocht zij aan Johannes Boers "eene huizinge, ingericht tot eene smederij met twee noodstallen, kolenhok, verdere betimmeringe, tuin en boomgaard staande en gelegen aan de Meern gemeente Vleuten, strekkende tot aan het land van Antonie Freijters belend aan de eene zijde Arie Andries Klink en Gerrit van Dorssen en aan de andere zijde Willem Bauhaus en het erfpacht van Adrianus van Bommel geland en gelegen zijn voor 2500 gulden"²⁴.

Uit hun huwelijk werden acht kinderen geboren, waarvan Hendrikus, de oudste zoon, na het overlijden van zijn vader in 1864, het bedrijf voortzette.

Hendrikus Boers, smid van 1864 tot 1888

In 1869 kocht Hendrikus Boers van zijn moeder "eene huizinge ingerigt tot smederij met de gereedschappen daartoe behoorende

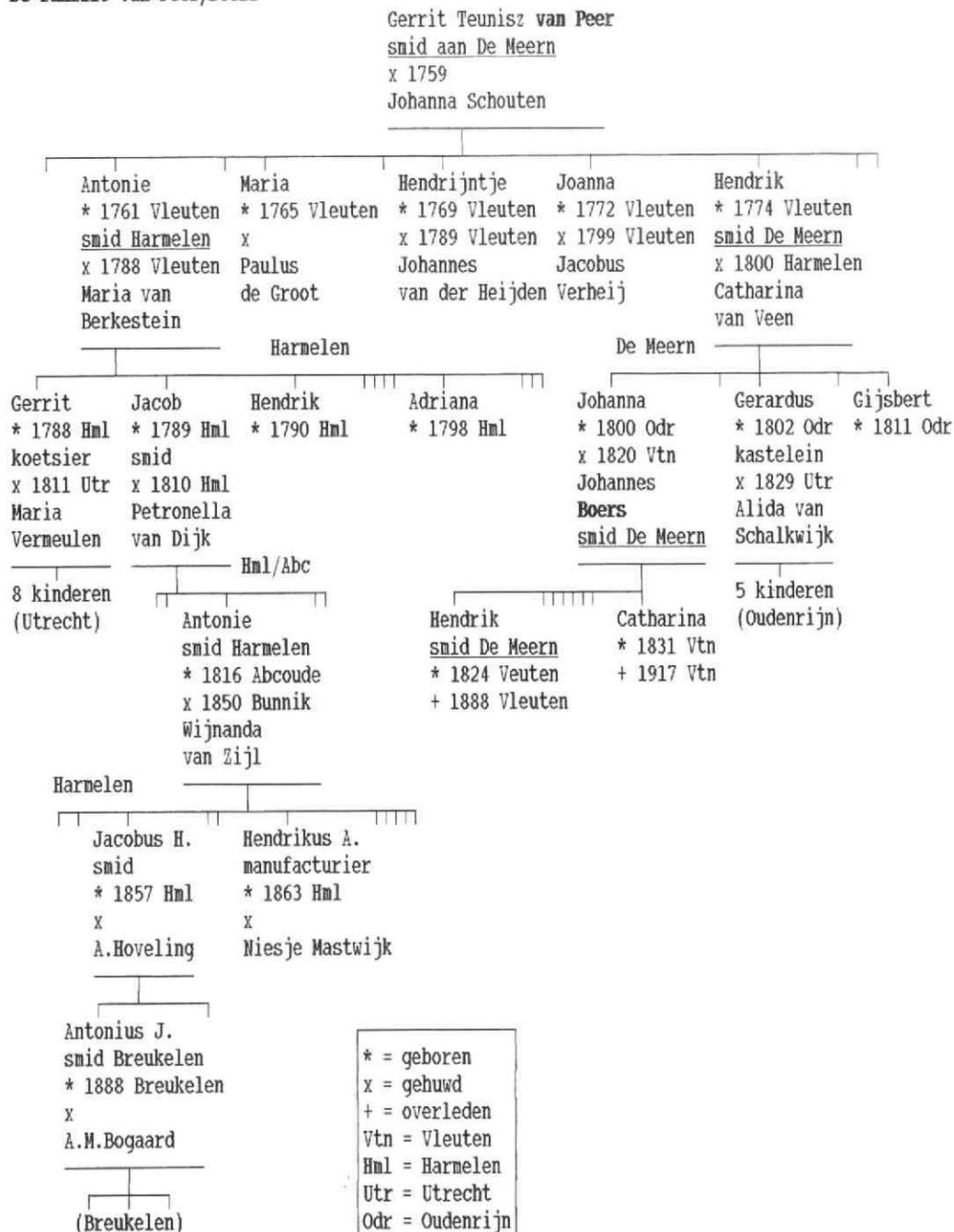
met noodstal en verdere betimmering, erf tuin en boomgaard groot 21 roeden en 10 ellen, kadastrnrs.A497, A800, A804 em A805, "streckende van de weg tot aan de eene zijde A.A.Klink en J.K.van Dorssen en aan de andere zijde J.Bauhaus en W.van Oostrum geland en gelegen zijn". Op dezelfde dag leende Hendrikus duizend gulden van de Heer S.P.W.H. van Bijlevelt, wethouder te Vleuten, in zijn hoedanigheid van procureur van R.C. Broederschap te Vleuten²⁵.

Hendrikus woonde omstreeks 1880 samen met zijn broers Antonie en Johannes en zijn zuster Catharina Boers. Allen waren ongehuwd. Johannes overleed in 1884 en Hendrikus in 1888. In zijn testament in 1888 benoemde Hendrikus zijn zuster Catharina tot zijn enige erfgename²⁶.

Voor de successierechten werden de bezittingen en schulden in 1888 vastgesteld als volgt:

De bezittingen:
een huis ingericht tot smederij met noodstal en verdere betimmering, erf tuin en boomgaard, staande en gelegen onder Vleuten aan de Meern geschat op f 3300,-
inboedel en andere lichamelijke goederen op f 220,-
contante gelden op het overlijaanwezig f 663,68
De schulden:
een hypothecaire schuldvorde-

De familie van Peer/Boers

Smederij en woonhuis van Andries Bonenkamp ca. 1915. Schilderij Jac. Graafland in bezit van C. Bonenkamp. Foto A.J. van Weerdenburg

Foto van smedery en woonhuis van Geert Bonenkamp omstreeks 1950. Geheel links de rijwielzaak van Piet Bonenkamp.

Huizen, winkels en werkplaatsen van de gebroeders Bonenkamp aan de pas aangelegde Castellumlaan omstreeks 1960. Schilderij van Jac. Graafland in bezit van C. Bonenkamp. Foto A.J. van Weerdenburg

ring ten behoeve van de Weledel geboren Heer S.P.W.H. van Bijlevelt te Vleuten.....	1000,—
de rente daarvan ad 5% sedert 1 mei 1888.....	10,42
aan de navolgenden wegens over 1888 tot en met de dag van het overlijden geleverde goederen en verrichte werkzaamheden als:	
Osti en Co ijzerhandelaar te Utrecht.....	300,—
G.Hansen mr.schilder te De Meern.....	1,25
G.Balvert mr.timmerman aldaar.....	2,29
A.Klink schoenmaker en slijter aldaar.....	8,50
H.Schipperhijn, korenhandelaar aldaar.....	39,715
H.Verbiest, schipper aldaar.....	13,36
Middelkoop en Co, steenhouwers te Utrecht.....	21,60
J.Meinderts stangenmaker te Utrecht.....	3,—
E.N.Heymans Utrecht aldaar voor brandstoffen.....	16,15
de Heer Furnée arts te De Meern.....	38,70
Catharina Boers te De Meern dienstbodenloon vanaf 1 nov 1887 tot 1 nov 1888.....	100,—
A.Willemsen te De Meern huur sedert 1 mei 1888 tot en met 15 juli 1888.....	44,335
J.van Zuilen te De Meern sedert en tot en met als voren....	16,25
aan begrafeniskosten des erflaters.....	79,68

Catharina Boers, eigenares smederij van 1888 tot 1908

Catharina was meer dan huishoudster van haar broer Hendrik, ze was in dienst van de zaak, want zij ontving dienstbodeloorn. Misschien hield ze de administratie bij, want het zware smidswerk was zeker geen vrouwenwerk. Toch heeft ze na de dood van haar broer nog 20 jaar de leiding gehad over het smidsbedrijf. Op haar 73ste levensjaar in 1904 liet zij zelfs de zaak nog verbouwen²⁷.

Vier jaar later in 1908 verkocht zij huis, schuur, werkplaats en erf tesamen groot 21 aren 10 ca kad.nrs. A497, A800, A1363 en 1364 aan Andries Bonenkamp, meester smid, wonende aan De Meern voor 4000 gulden²⁸.

Andries Bonenkamp, smid van 1908-1949

Andries Bonenkamp was in 1867 geboren in Spanbroek (Noord Holland) Al in 1893 vestigde hij zich als smid aan De Meern. Hij woonde op hetzelfde adres als Catharina Boers (B127), we mogen dus aanemen dat hij daar ook werkte in haar smederij²⁹.

Mogelijk, kende Catharina de familie Bonenkamp al langer. Is het niet toevalling, dat een nicht van Catharina Boers, ook Catharina Boers geheten, enkele jaren bij haar inwoonde en in 1886 vanuit De Meern naar Spanbroek vertrok? Er heeft nog een Hermanus Bonenkamp, geb In 1874 in Spanbroek, enkele jaren (1893-1896) als smid gewoond op hetzelfde adres. Waarschijnlijk gaat het om een jongere broer van Andries.

Andries trouwde in 1897 in Amersfoort met Johanna Maria Alijda van Roozendaal. Uit dit huwelijk werden zeven kinderen in De Meern geboren tussen 1898 en 1910.

Na het overlijden van zijn vrouw in 1932 was er in 1933 een boedelscheiding. Zoon Gerardus (Geert) was smid aan de Meern, Bernardus theologisch student in Esch, Hermanus religieus in Algiers en Petrus rijwielhersteller aan de Meern.

De dochters Agnes en Engelina woonden beiden aan de Meern en Maria was religieuze in Algiers³⁰.

Er is sprake van een dubbel woonhuis met boomgaard, smederij en rijwielwerkplaats aan De Meern.

In deze tijd was het nog algemeen gebruikelijk dat de klanten eens per jaar de rekeningen betaalden. Toen dat veranderd werd in twee maal per jaar, kostte dat enkele vaste klanten.

In 1934 verhuurde Andries de smederij aan zijn zoon Geert met recht van koop na het overlijden van zijn vader voor 3850 gulden.

De huurprijs bedroeg 16 gulden per week, te betalen elke maandag bij vooruitbetaling. Onder de huurvoorwaarden o.a.: "de huurder zal het gehuurde net en zindelijk gebruiken en bewonen en de huurder zal moeten gedoogen dat het gehuurde van tijd tot tijd door de verhuurder wordt bezichtigd"³¹.

Na het overlijden van vader Andries in 1950 ging de smederij over naar zijn zoon Gerardus Johannes Hermanus Bonenkamp.

Gerardus Johannes Hermanus (Geert) Bonenkamp, smid van 1949-1959

Geboren in 1900 in De Meern, trouwde Geert in 1928 met Anna Hendrika Griffioen, geboren in Kockengen in 1899. Uit dit huwelijk werden twee zonen geboren: Dré en Kees. Beiden kozen voor het smidsvak.

In de jaren vijftig veranderde er veel in deze branche. De mechanisatie in de landbouw nam een grote vlucht. Paarden werden vervangen door tractoren. Door de winning van aardgas verdwenen de kolenhaarden en maakten plaats voor centrale verwarmingsketels.

Dré en Kees Bonenkamp hebben op tijd de bakens verzet en stichtten de handelonderneming gebroeders Bonenkamp.

In 1959 werd de oude smederij afgebroken en aan de Castellumlaan een nieuw pand geopend, waarin de winkels en werkplaatsen werden ondergebracht.

Tot slot dank ik de familie Hendrik Pak en de familie Kees Bonenkamp voor hun spontane medewerking aan dit artikel.

Geert Bonenkamp en zijn vrouw Anna Griffioen op hun 25-jarig huwelijksfeest. Foto in bezit van C. Bonenkamp.

noten:

- 1) Utrechts Archief (UA) Dorpsgerichten 2051 20.06.1626
- 2) idem 2056 03.08.1728
- 3) UA U201a007 notaris J.Smit 19.10.1757
- 4) UA U270a013 notaris Th.Koppen 03.03.1792
- 5) UA U272c047 notaris N.W.Buddingh 25.04.1812
- 6) Gemeentelijk Archief Vleuten-De Meern (GAV) nr.1765 18.10.1810

- 7) UA U293a025 notaris D.Rother 17.01.1825, 21.01.1825 en 13.05.1825
 8) UA U318a040 notaris M.Wigman 20.03.1850
 9) UA U336a011 notaris J.H.Huijbers 22.10.1891
 10) kadaster Utrecht 17.2.1910
 11) idem 19.9.1932
 12) GAV 1960 agenda's Vleuten jaar 1889
 13) UA dorpsgerechten 2057 28.09.1751
 14) UA dorpsgerechten 2059 31.12.1787
 15) UA Wittert van Hoogland, Genealogische en Heraldieke bladen, deel VIII, blz 446 en 447
 16) GAV 1800 manualen 100ste penning Vleuten jaar 1793
 17) UA U271a005 notaris J.Stellingwerf 22.03.1800
 18) UA U271a005 notaris J.Stellingwerf 04.01.1800
 19) GAV 1762 omslag en uitzettinge van de dorpslasten van Vleuten en De Meern over de jaare 1802
 20) UA U271a007 notaris J.Stellingwerf 21.10.1806
 21) UA U326a015 notaris B.Boers 25.07.1829 en 17.7.1830
 22) UA 137-4 memories van successie Vleuten 03.09.1835
 23) UA HM001a017 notaris G.N.Buddingh 21.03.1837
 24) UA HM001a023 notaris G.N.Buddingh 23.02.1843
 25) UA U305c030 notaris J.A.H.Borret 05.06.1869
 26) UA U305f009 notaris H.F.A.Kaag 22.05.1888
 27) GAV kadastrale leggers Vleuten
 28) kadaster Utrecht 18.12.1908 not.Th.O.M.J. baron van Wijnbergen
 29) GAV bevolkingregisters Vleuten 1880-1923
 30) Kadaster Utrecht 23.02.1933 not.A.J.P.Hermans
 31) akte 23.02.1934 notaris Th.O.M.J. baron van Wijnbergen (in bezit van de Heer C.Bonenkamp)

Gegevens voor familieonderzoek

Van vele families die in onze gemeente gewoond hebben (en nog wonen) bezit de Historische Vereniging gegevens. Dat kan variëren van een compleet familieboek tot een stamboom op een enkel velle-tje papier. Voor belangstellenden volgt hier een overzicht van een aantal familienamen waarvan in het documentatiecentrum gegevens beschikbaar zijn. Van niet genoemde families zijn in onze verzamelingen veelal ook de nodige gegevens te vinden.

- van Batenburg (Vleuten 1766-)
 Bauhaus (Selm Dld./De Meern 1760-)
 Berkestijn (Veldh./Themaat/L.Nwk./Vleuten 1700-1900)
 van Bommel (Utrecht/De Meern 1700-)
 van den Bosch (Veldhuizen/Vleuten 1740-)
 Bran(d)sen (Oudenrijn/Vleuten 1680-)
 van Breukelen (Vleuten 1670-1953)
 van Breukelen (Maarssenbroek/Haarzuilens 1801-1952)
 Broekhuijse (Div.plaatsen/Haarzuilens/Vleuten 1670-)
 Broekhuizen (Odijk/Vleuten 1750-)
 van Bijlevelt (Vleuten 1630-)
 van Bijlevelt (Alendorp 1530-1630)
 van Dalsen (Tholen/Z.Afrika 1756-1970)
 Delp(e)ut (Ally Fr./Vianen/De Meern (1779-)
 van Dijk (Vleuten 1700-)
 van Dijk (Reijerscop 1720-)
 van Dijk (IJsselstein/Jutphaas/Vleuten 1720-1952)
 Ekelschot(Egerschot) (L.Nwk./Harmelen/Vleuten 1680-)
 van Eijk (RK) (Woerden/L.Nieuwkoop/Haarzuilens 1750-)
 van Eijk (NH) (Tienhoven/Vleuten 1770-)
 van Gisbergen (Turnhout/L.Mierde/Tilb./Vleuten 1746-)
 Glissenaar (Heiden Dld./Haarzuilens/De Meern 1660-)
 Goes (Hagestein/Harmelen/Haarzuilens/Vleuten 1725-)
 Goes (Utrecht/Westbroek/De Meern/Vleuten 1750-)
 de Goeij (Schalkw./Utrecht/Haarz./Vleuten 1750-1962)
 Griffioen (NH) (Div.pl. NW@Utrecht/Vleuten 1690-)
 Griffioen (RK) (Kamerik/Kockengen/Vleuten 1768-)
 de Groot (Div.stammen Utrecht/Vleuten 1600-)
 Hamoen (Nieuwkoop/Woerden/De Meern 1525-1956)
 Hansen (Someren/Zwammerdam/De Meern 1720-)
 den Hartog (Schalkw./Houten/Haarz./Vleuten 1600-1946)
 Hoedemaker (De Meern/Vleuten 1660-1850)
 Hoffland (Stolwijk/Utrecht/De Meern (1854-)
 Hollaar (Themaat/De Haar 1640-1831)
 Hollaar (Achthoven/Alendorp/De Meern/Vleuten 1640-)
 Huigen (Soest/De Meern 1760-)
 Jansen (Harmelen/Haarzuilens 1842-)
 Jongerius (Utrecht/Vleuten 1723-)
 Kok (Themaat/Haarzuilens/Vleuten 1580-)
 Kok (De Meern 1700-)
 Kooijman (Vleuten/Woerden/De Meern 1770-1945)
 van Ko(o)ten (Woerden/Haarz./Vleuten/De Meern 1750-)
 Kromwijk (Woerden/Vleuten/De Meern 1680-)
 Lenssinck (Bocholt/Harmelen/Vleuten 1715-)
 Ligt(e)rink (Barlo/De Meern 1700-)
 van Ma(a)nen (Bennekom/Ede/Vleuten 1690-)
 Mandjes (Veldhuizen/Vleuten 1882-)
 van der Meer (Woerden/Haarzuilens/Vleuten (1771-)
 Middelweerd (Themaat/Veldhuizen/Cothen 1640-)
 (van) Miltenburg (Div.stammen 1679-)
 van Montfoort (Vleuten 1530-1860)
 van Nes(ch) (IJsselstein/Vleuten 1600-)
 (van) Oostrom (Oostrum) (Div.stammen 1592-)
 Oostveen (Jutphaas/Utrecht/Vleuten 1670-)
 Oostveen (Schalkwijk/Vleuten 1824-)
 van Riet (Themaat/De Haar/Vleuten 1734-1900)
 van Rooijen (RK) (Schalkwijk/Houten/Vleuten 1590-)
 van Rooijen (Harmelen/De Meern 1799-)
 van Rossum (IJsselst./Jutphaas/Houten/Haarz. 1650-)
 van Rijnsoever (Bunnik/Haarzuilens/Vleuten 1767-)
 van Schalkwijk (Vleuten/De Meern 1655-1880)
 Schoonderwoerd (Stam Lopikerwaard 1530-)
 Schuilenburg (Reijerscop/Harmelen/Vleuten 1670-1811)
 Senne (Wintheim Dld./Woubrugge/De Meern 1788-)
 Spithoven (Wijk bij Duurstede/De Haar 1714-)
 van der Tol (Reijerscop/De Haar/Harmelen 1590-1800)
 van Veen (Div.stammen 1565-1812)
 Verbiest (Woerden/Oudenrijn/Veldhuizen 1760-1946)
 Verhoef (Vleuten/Utrecht/Haarz./Vleuten 1490-)
 Verkerk (Vleuten/De Meern 1620-)
 Versteeg (Galekop/Breukelen/Themaat/Haarz. 1752-)
 Vulto (Utrecht/Bunnik/Haarz./Vleuten 1650-1963)
 Wibbeke (Vleuten 1803-)
 Wilschut (Veldhuizen/Harmelen/Vleuten 1650-1813)
 van Wijk (Haarzuilens/Vleuten/De Meern 1650-)
 Zegveld (Vleuten/Veldhuizen 1680-1881)

Onze straatnamen, oorsprong en betekenis (1)

door J.H.P. Heesters

Dat wij aan een weg, in een straat of laan met een huisnummer en voorzien van een bestrating wonen, wordt als vanzelfsprekend ervaren. In het verleden was dat wel anders. We moeten daarbij wel bedenken dat de vroegere gemeenten Vleuten, Oudenrijn, Veldhuizen en Haarzuilens nog niet zo groot waren. In vroeger tijd waren er nog geen officieel vastgestelde straatnamen en werden de huizen in een betrekkelijk willekeurige volgorde genummerd. In een aantal artikelen zullen de oorsprong en de betekenis van de straatnamen in onze gemeente onder de loep worden genomen.

Straten en huisnummers

Koning Willem II verordende op 19 november 1849 dat op 22 december van dat jaar een volkstelling moest plaatsvinden. De gegevens hiervan moesten vanaf 1 januari 1850 in een bevolkingsregister genoteerd worden. De namen van de bewoners werden toen niet alfabetisch maar op huisnummer ingeschreven. Om dit overzichtelijk te kunnen houden, kwam er een wettelijke regeling dat gemeenten met meer dan duizend huizen in wijken ingedeeld moesten worden. Van de voormalige gemeenten Vleuten, Oudenrijn, Veldhuizen en Haarzuilens had alleen Vleuten dat aantal woningen. Daar ontstonden de wijken A, B, C en D met elk eigen nummers. Geleidelijk ontstond de gewoonte om een huis aan te duiden met een (niet-officiële) straatnaam en daarbij de wijk en het huisnummer zoals Haarpad A 25 of Utrechtseweg B 11.

In de gemeenten Oudenrijn, Veldhuizen en Haarzuilens bleef de oude huisnummering ongewijzigd.

Voor andere doeleinden werden al eerder straatnamen gebruikt. Door de gemeenten werden lijsten gemaakt, de zogenaamde wegenleggers, waarin per weg of straat werd aangegeven wie de onderhoudsplichtigen waren. In de stratenlegger van 1854 van de gemeente Vleuten wordt vermeld dat de Zandweg vanaf de Heldambrug tot aan Stadsdam door verschillende personen onderhouden moest worden. Genoemd zijn de namen van J. Broers, A.A. Klink, G.A. van Dorsten, Weduwe J.H. Ligterink en C. Werkhoven. Ook worden nog genoemd de erven van der Sluis en de Hervormde Gemeente van De Meern en later wordt de diaconie van deze kerk genoemd.

In raadsbesluiten van 1949¹ is bepaald dat de straten in Vleuten en Haarzuilens op 1 januari 1950 officiële namen zouden krijgen. Vanaf die datum zijn de huizen per straat genummerd met aan de ene kant de even- en aan de andere kant de oneven nummers voorzover de straat tenminste aan beide zijden bebouwd was. Van de gemeenten Oudenrijn en Veldhuizen is hierover niets in de raadsbesluiten te vinden.

Na de vorming van de nieuwe gemeente Vleuten-De Meern in 1954 werden de bestaande straatnamen vastgesteld. Omdat de Prinses Beatrixlaan en de Koningin Julianalaan zowel in Vleuten als Oudenrijn respectievelijk Veldhuizen voorkwamen,

zijn op die datum de straatnamen respectievelijk in de Esdoornlaan en Veldhuizenlaan gewijzigd. Ook heeft toen de vernummering van woningen aan de Taets van Amerongenlaan, Rijksstraatweg, Meerndijk en Reijerscop plaatsgevonden. Omdat voor Veldhuizen nog nimmer de wegen officieel met benamingen waren aangeduid, werden de straatnamen Rijksstraatweg, Meerndijk en Reijerscop later door de gemeenteraad van de nieuwe gemeente Vleuten-De Meern officieel vastgesteld.³

Straatnamen met een geschiedenis

Een aantal straatnamen heeft al heel lang bestaan. Ze vinden hun oorsprong in de geschiedenis van de omgeving waarin zij lagen. Hierbij kan gedacht worden aan de Heijcopperkade, Meerndijk, Alendorperweg en de Groenedijk.

Niet al de namen van vroeger komen tegenwoordig nog als officiële straatnaam voor. De tegenwoordige Thematerweg was vroeger bekend als de Thematerdijk en de Joostenlaan noemde men vroeger Groenelaan of Griftselaan. De Schoolstraat werd de Kerkweg naar Themaat en later de Groeneweg genoemd. De Dorpstraat heette vroeger De Dijk of de Heereweg. De Den Hamstraat was de Achterdijk maar ook de Groenedijk werd Achterdijk genoemd evenals de Heijcopperkade. De tegenwoordige Woerdlaan heette vroeger de Schinkel- of Schenkeldijk, de Zandweg, het Zandpad en het Haarpad, het Zandpad naar de Haar. Toen er in 1881 een station in Vleuten kwam, werd de weg die naar het station liep Stationsweg genoemd. Deze weg heette vroeger Tiendweg een naam die ook voor de huidige Westlandse tuin werd gebruikt. Tenslotte werd een gedeelte van de Krogt, genoemd naar het land "De Krogt" dat er naast lag, Wilhelminalaan en Europaweg genoemd.

De Reijerscop, zoals deze was voor de reconstructie in 1961

De oudste straten

Onze gemeente kent straten waarvan de geschiedenis teruggaat tot de 12e eeuw. Veelal heeft dit te maken met de ontginning van de polders waar omheen dijken werden aangelegd die ook als weg dienst deden. We beginnen daarom met het beschrijven van de wegen die op deze wijze een naam hebben gekregen.

Reijerscop

Deze naam is afkomstig van de polder Reijerscop en stamt uit de tijd van de ontginningen in de twaalfde of dertiende eeuw. Op een oude kaart uit 1696 van Bernard de Roy komt de naam 'Reyers Coop' voor. Het woord coop of later cop herinnert aan de 'copers' die tegen betaling van een symbolische vergoeding aan de bisschop van Utrecht het onbeperkte gebruiksrecht van het ontgonnen land kregen. In dit geval was dat aan een zekere Reynar die als koper optrad.

De Meerndijk in 1905.

De noordelijke dijk van deze polder, die als ontginningsbasis diende, werd als Reijerscopperkade aangeduid. Van hieruit werd het gebied in vier delen ontgonnen waaruit de gerechten Reijerscop-Lichtenberg, Reijerscop-Kreuningen, Reijerscop-Sint Pieter en Reijerscop-Indijk zijn ontstaan. Deze gerechten zijn 1811 opgegaan in de gemeenten Veldhuizen en Harmelen. De naam Reijerscop is altijd gebruikt en officieel in de nieuwe gemeente Vleuten - De Meern ingevoerd op 19 februari 1954.

Meerndijk

Waarschijnlijk in de tweede helft van de twaalfde eeuw werd een dijk aangelegd om de landerijen in Holland tegen wateroverlast vanuit het oosten te beschermen. Deze werd aangelegd tussen de Oude- of Leidse Rijn en de Hollandse IJssel en werd vroeger arrendijk, Memedijk

of Merendijk genoemd. Op een oude kaart uit 1599 van Cornelius Anthoniusz Hornhovius wordt 'De Meerndijk' al vermeld.

Aan de westzijde van deze slaper- of binnendijk liep een kleiweg dat als een karrepad de verbindingsweg was tussen De Meern en Montfoort. De naam Meerndijk werd toen ook al als naam voor deze weg langs de dijk gebruikt. Na 1823 werd het karrepad een grindweg dat in 1928 werd verbreed en verhard. Daardoor werden dijk en weg één geheel en ging dienst doen als provinciale weg. Officieel werd de naam van de Meerndijk op 19 februari 1954 als straatnaam vastgesteld.

Strijkviertel

Deze naam komt op een oude kaart uit 1696 van Bernard de Roy voor als 'De Stryck Veertel'. Het is dan de verbindingsweg tussen de Hei Kooper Agterweg, in de polder Heycop, naar de Ouden Rijnse Dijk, de tegenwoordige Rijksstraatweg. De oudste akte waarin de Strijkviertel genoemd wordt, dateert van 8 maart 1756⁴. Ook is de naam altijd gebruikt door het Waterschap Oudenrijn. Op 1 januari 1951 ging de Strijkvier-tel voor één gulden in eigendom over naar de gemeente Oudenrijn. Het is denkbaar dat op die datum de naam officieel door de gemeente Oudenrijn is overgenomen wat echter niet in de raadsbesluiten van die gemeente

te vinden is.

De herkomst van de naam van deze weg is nog niet duidelijk. Er wordt wel eens gezegd dat deze afkomstig zou zijn van het strijken van de zeilen van de schepen, een viertel (kwartier gaans) van de Stadsdam. Het kan ook zijn dat de naam afkomstig is van een viertel (=kwart) hoeve land. Een hoeve is een aanduiding voor 16 morgen en is omgerekend ongeveer 13,5 hectare grond.

De Strijkviertel in 1955 met rechts de vroegere Tjepmahoeve. Links Huize Beefland met de auto van dokter Lambers sr.

Heijcopperkade

Dit was in de twaalfde eeuw de ontginningsbasis van waaruit de zogenaamde cope-ontginningen werden uitgevoerd. Het waren ontginningen van het grondeigendom van de bisschop van Utrecht. In een oude vermelding uit 1217 wordt de naam 'Heyncoep' genoemd. Hieruit kan afgeleid worden dat het gebied voor de ontginning 'gekocht' is door een zekere Heyn.

De Heijcopper- of Heijcopperkade wordt op een kaart uit 1696 van Bernard de Roy als 'Den Heycoper Dyck' vermeld en was de achterdijk van de polder Ouden Rhijn die liep van de Meerndijk tot aan de polder Galecop. In de raadsbesluiten van de gemeente Oudenrijn is niet te vinden wanneer de naam van deze kade officieel is vastgesteld.

Zandweg

In 1604 was in opdracht van de Staten van Utrecht een zandpad van Utrecht naar Harmelen aangelegd dat toen 'Het Sandtpad' werd genoemd. Dit pad was bestemd 'tot gerief van den passeerende man'. Tot 1664 mocht het pad alleen door voetgangers en personen, die hun vaartuig met mankracht voorttrokken, worden gebruikt. In hetzelfde jaar werd het zandpad verbreed om als jaagpad (pad langs de Leijdsche Vaart voor de scheepvaart dienst te doen). In 1775 werd er geklaagd dat er op het zandpad ook door zwaar beladen wagens gereden werd.⁵

De huidige Zandweg was aan het begin van de 18e eeuw de hoofdverkeersweg tussen Utrecht en Leiden.

Nadat in 1827 de weg ten zuiden van de Leidse Rijn, de huidige Rijksweg, verhard was, was de oude doorgaande route naar Harmelen via de Zandweg niet meer nodig. Op 14 oktober 1949 werd in de gemeenteraad van Vleuten de idee geopperd om de naam Zandweg te wijzigen in Rijnweg. Op voorstel van de Meernse leden van de raad bleef de naam Zandweg gehandhaafd.⁶

Groenedijk

Is een oude weg en is lange tijd van grote betekenis geweest als hoofdweg tussen Utrecht en Gouda. In een ordonnantie van 1546 van de stadhouder van de provincie Utrecht wordt over de Goudseweg of Achterweg gesproken. De naam Achterweg komt ook voor op een kaart van 1554 waarop de gronden van Huis te Voorn zijn aangegeven.

Op een kaart van 1757 van Izaäk Tirion wordt de Groenedijk, de 'Agter Dijk' genoemd. Dit blijkt ook uit een transportakte van 15 augustus 1753. Hierin wordt vermeld dat 13 morgen bouwland van de Goyersbrug tot aan de Agterdijk zijn verkocht.⁷ Ook later wordt deze benaming nog vaak gebruikt maar geleidelijk wordt gesproken over Groene- of Achterdijk. In de eerste wegenlegger van de gemeente Vleuten van 1854 wordt de

'Groene Dijk of Oude Leidseweg' ge-noemd. De huidige naam Groenedijk komt voor het eerst voor in de Gemeente-Atlas van J. Kuyper van 1868. Van de naam Groenedijk is in de raadsbesluiten van de gemeente Vleuten geen officiële vaststelling te vinden.

't Zand

Het gedeelte ten noorden van de Hoge Woerd heeft een hoog zandvoorkomen en daar was de naamgeving in elk geval in 1368 al op gebaseerd. Het noordelijk gedeelte 't Zand is zeer oud en is mogelijk nog uit de Romeinse tijd. Het kan een verbindingsweg zijn geweest tussen het castellum en de nederzetting bij de (Ouden) Rijn achter de huidige bloemenveiling aan de Utrechtseweg. Het zuidelijk gedeelte van deze weg werd vroeger Schinkel- of Schenkeldijk genoemd en deze liep door tot aan de Leidse Rijn.

De Enghlaan met de bomen, gezien vanaf de Hof ter Weideweg, is een restant van de oprijlaan naar de ridderhofstad Den Engh.

De oudste datering van deze weg is te vinden in een akte van 8 maart 1448 waarin een leen van het kapittel van Oud-Munster wordt genoemd.⁸ In een akte van 8 januari 1518 worden de hofsteden Groot- en Klein Zand vermeld.⁹ Op een kaart van Bernard de Roy van 1696 staat in de buurtschap Alendorp de hofstede 'het Sant' ingetekend. In een akte van 9 januari 1715 wordt het 'Huis en Hofstede 't Sant' genoemd.¹⁰ Op 14 oktober 1949 wordt bij raadsbesluit het deel tussen de Leidse Rijn en Groenedijk de Woerdlaan genoemd.¹¹ Alleen de weg tussen de Utrechtseweg en de Groenedijk heet nu nog 't Zand.

Alendorperweg

Een gedeelte van deze weg stamt in westelijke richting nog uit de Romeinse tijd. In de late middeleeuwen was de weg een verbindingsweg van Vleuten naar De Meern. De naam Alendorperweg is afgeleid van de gelijknamige buurtschap en komt voor op een kaart van 1769 van P. Ketelaar. De naam Alendorp wordt al vermeld in een akte van 3 maart 1448¹² terwijl in een transportakte van 20 mei 1730 deze weg de 'Alendorpsendijk' wordt genoemd.¹³ Naar deze weg is de langhuisboerderij Alendorp genoemd die in 1911 in opdracht van mevrouw Schalijs is

Boerderij Alendorp aan de Alendorperweg, gebouwd in 1911.

gebouwd. Bij de raadsbesluiten van Vleuten is niet te vinden wanneer de naam van de Alendorperweg officieel is vastgesteld.

Enghlaan

De naam 'engh' betekent bouwland en verwijst naar het gebruik van het oorspronkelijk gebied. De huidige Enghlaan is een restant van de oprijlaan naar de ridderhofstad Den Engh waarvan de oudste vermelding dateert uit 1259. De naam 'Huys den Engh' komt ook voor op de 'Carte van de Vrijheyd der Stadt Utrecht' uit 1539. Daarop is duidelijk te zien dat er kaarsrechte laan met aan beide zijden bomen liep van de huidige Utrechtseweg naar de ridderhofstad. Op 21 mei 1855 werd de laan door de spoorbaan Utrecht - Gouda doorkruist. Toen in de vijftiger jaren in het kader van de ruilverkaveling de Hof ter Weydeweg werd aangelegd en de spoorwegovergang in de Enghlaan werd opgeheven, werd alleen het ten noorden van de spoorbaan gelegen deel nog als Enghlaan aangeduid. Het deel ten zuiden van de spoorlijn behoorde vanaf die tijd tot de Utrechtseweg.

Thematerweg en Smalle Themaat

De naam Themaat gaat terug tot in de middeleeuwen. Het gebruik van de grond werd in die tijd als 'maat' aangeduid waarmee een hooiland werd bedoeld. De oorsprong van de polder Themaat begint in de twaalfde eeuw als de Thematerdijk als ontginningsbasis voor het ontsluiten van de landerijen wordt aangelegd. Op een kaart uit 1696 van Bernard de Roy loopt de 'Themater Dijk' van ridderhofstad Den Engh naar 't Huys ter Haer'. Deze situatie is tot 1868 volgens de Gemeente-Atlas van J. Kuyper hetzelfde gebleven. In de vijftiger jaren is in de Thematerweg, door de aanleg van de Maarssenseweg in de noor-

delijke richting naar de A2, een kruispunt ontstaan. Het westelijk deel werd in het kader van de ruilverkaveling verbreed. Het oostelijk deel met de oude wegprofiel en aan beide zijden bomenrijen werd, nadat in 1988 bij de aanleg van de wijk Hinderstein-noord een lus in de weg was aangebracht, de Smalle Themaat genoemd. Het westelijk bleef de Thematerweg heten.

Bronnen.

Rb = Raadsbesluit Vleuten
 HV = Archief Historische Vereniging
 RAU = Rijksarchief Utrecht

1. Rb 24-06-1949
2. Rb 14-01-1954
3. Rb 19-02-1954
4. RAU Do 1647 1756.03.08
5. RAU Archief van het kapittel van Oudmunster nr 627
6. Rb 14-10-1949
7. HV Do 2057 1753.08.15
8. HV 2GA 884 1448.03.08
9. HV 2GA 036 1518.01.08
10. RAU Do 2055 1715.01.09
11. Rb 14-10-1949
12. HV 2GA 017 1448.03.03
13. HV 2GA 941 1730.05.10

De Smalle Themaat in 1969 met het oude wegprofiel en aan beide zijden bomenrijen.

Themaat, van maat tot polder (I)

door J.A. Storm van Leeuwen

Het gebied tussen Vleuten en Haarzuilens is al sedert vele eeuwen in gebruik geweest als landbouwgrond. Het bestaat nu uit een relatief hooggelegen gedeelte, dat vroeger onder meer Wielerveld werd genoemd, en een lager gelegen polder met de naam Themaat. Wielerveld en Themaat hebben ooit één geheel gevormd. In deze bijdrage vertelt de auteur het een en ander over de vroege geschiedenis van Themaat als maat van Wielerveld en als onafhankelijke polder. Met het oog op de lengte van dit artikel wordt het in twee gedeelten gepubliceerd.

Inleiding

Themaat is een nog grotendeels bestaande polder ten noorden van de dorpen Vleuten en Haarzuilens, die in de vorige eeuw 477 hectare groot was.

Afgaande op de naam is Themaat oorspronkelijk een maat of made geweest, dat wil zeggen een niet in kavels verdeeld stuk grasland, dat gemeenschappelijk werd gebruikt door in de nabijheid wonende boeren. Aan de andere (oost)zijde van Maarssenbroek zijn eveneens maten geweest, namelijk de Hooge en de Neermaten. Deze lagen tussen de Vecht en de Maarssenbroeksedijk ten westen van het dorp Maarssen.

Het ligt voor de hand bij Themaat te denken aan de boeren die hun landbouwbedrijven hadden in het zuidelijk van Themaat gelegen gebied, dat bekend stond onder de naam Wielerveld.

Om iets meer te weten te komen over het verleden van Themaat zijn verschillende gegevens verzameld over het ontstaan van de bodem, de collectieve ontginning en de waterstaatkundige toestand daarvan. Ook de topografie is een waardevol hulpmiddel geweest bij dit onderzoek.

De Oude Rijn en zijn afzettingen

Bij het ontstaan van de bodem van het gebied van Vleuten, De Meern en Haarzuilens heeft de Oude Rijn een hoofdrol gespeeld. Deze toen nog onbedijkt en niet-bekade rivier stroomde tussen veeneilanden door naar zee, maar wisselde nogal eens van loop en had verschillende zijtakken.

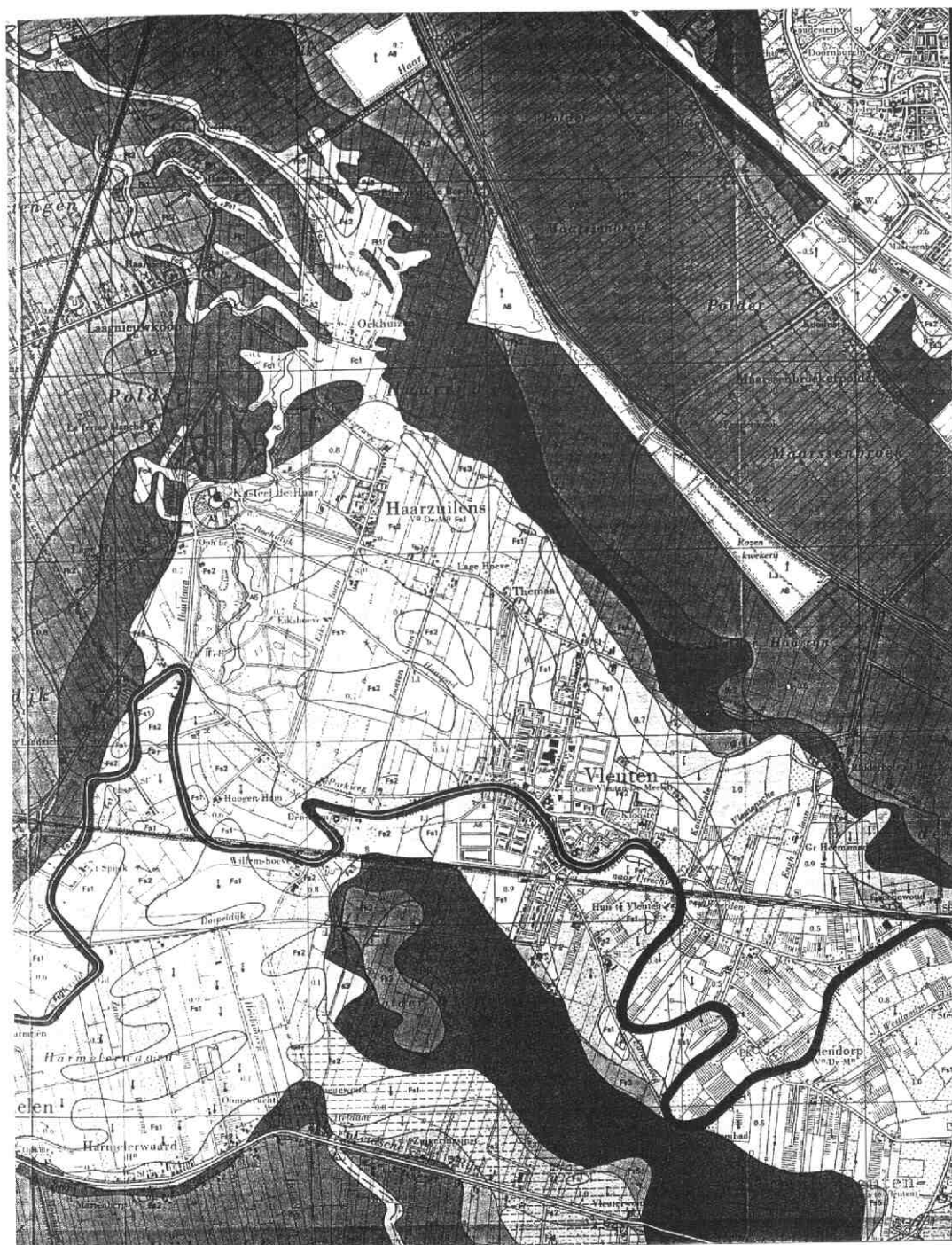
De meegevoerde grovere bestanddelen zette de rivier aan beide zijden van de bedding af in de vorm van oeverwallen. Deze bestonden merendeels uit zandige klei en staken op den duur boven de omgeving uit. Oeverwallen zijn dus stroken hogere grond aan de oevers van een rivier in de laagvlakte.

Door het herhaald verleggen van de loop en het dichtslippen van de oude beddingen ontstonden zogenaamde stroomgordels van naast elkaar gelegen en zich splitsende ruggen, die stroomruggen worden genoemd. Dit geldt zowel voor de hoofdstream als voor de eveneens verlande zijtakken daarvan.

Bij hoge rivierstanden werd het achter de oeverwallen gelegen terrein, dat

Afb. 1 Wielerveld en Themaat en hun naaste omgeving. Combinatiekaart van vier fragmenten van de topografische kaart 1:25000, nummers 425 (Kockengen, 1887), 426 (Maarssen, 1900/1908), 444 (Harmelen, 1887) en 445 (Utrecht, 1887/1900). Het noorden is boven. Het kaartje geeft voor het gebied Vleuten/Haarzuilens vrijwel geheel de toestand weer, die kort vóór 1887 bestond. Dit was dus vóór de bouw van het nieuwe dorp Haarzuilens (1886-1898). (Rijksarchief Utrecht, Topografische Atlas).

Afb. 2 Bodemkaart van Wielerveld en Themaat en hun omgeving. De witte gedeelten zijn stroomruggen of daarmee te vergelijken gronden, de licht- en donkergrijze gedeelten zijn komgronden (klei-op-veengronden). In Themaat wordt het westelijke deel ingenomen door zowel stroomruggen als klei-op-veengronden, in het oostelijke deel van die polder komt uitsluitend laatstgenoemde grondsoort voor. Vereenvoudigde beschrijving van een zwart-witkopie van een fragment van een gekleurde kaart. (Naar H.J.A.Berendsen, De genese van het landschap in het zuiden van de provincie Utrecht).

oorspronkelijk uit veengrond bestond, telkens overstroomd met slibhoudend rivierwater. Dit slib en ook de fijne klei bezonken in de komvormige laagten die tussen de oeverwallen en de stroomgordels lagen. Het is een zwaar te bewerken, slecht waterdoorlatende grondsoort, die in het algemeen komklei wordt genoemd. In ons geval spreekt men meestal van klei-op-veengrond; het kleidek is hier, vergeleken met de komgronden elders in het rivierengebied, betrekkelijk dun. Tussen de stroomruggen en de klei-op-veengronden bestaan overgangen.

Zoals bekend verplaatste de Nederrijn in de loop van de tijd zijn bedding vanaf Wijk bij Duurstede naar de Lek. Hierdoor voerden de Kromme Rijn en de Oude Rijn steeds minder water af naar

zee. De twee rivieren gingen verlanden, de Kromme Rijn minder dan de Oude Rijn vanwege de in stand blijvende scheepvaart. Ook de mond van de Oude Rijn bij Katwijk verzandde op den duur.

Van de rivierbedding van de Oude Rijn bleef slechts een smalle waterloop over, die restgeul wordt genoemd. Verschillende gedeelten daarvan zijn, met of zonder afsnijdingen van hinderlijke kronkels, tot halverwege onze eeuw bevaarbaar gebleven voor kleine schuiten en pramen.

Het waren de Alendorperwetering tussen het Hof ter Weyde en de voormalige Krochtdijk, de Vleutense wetering tussen De Tol en 't Hoog, de Heycop tussen 't Hoog en De Wel en tenslotte de Bijleveld tussen de hofstede De Wel en de Leidse Rijn in Harmelen.

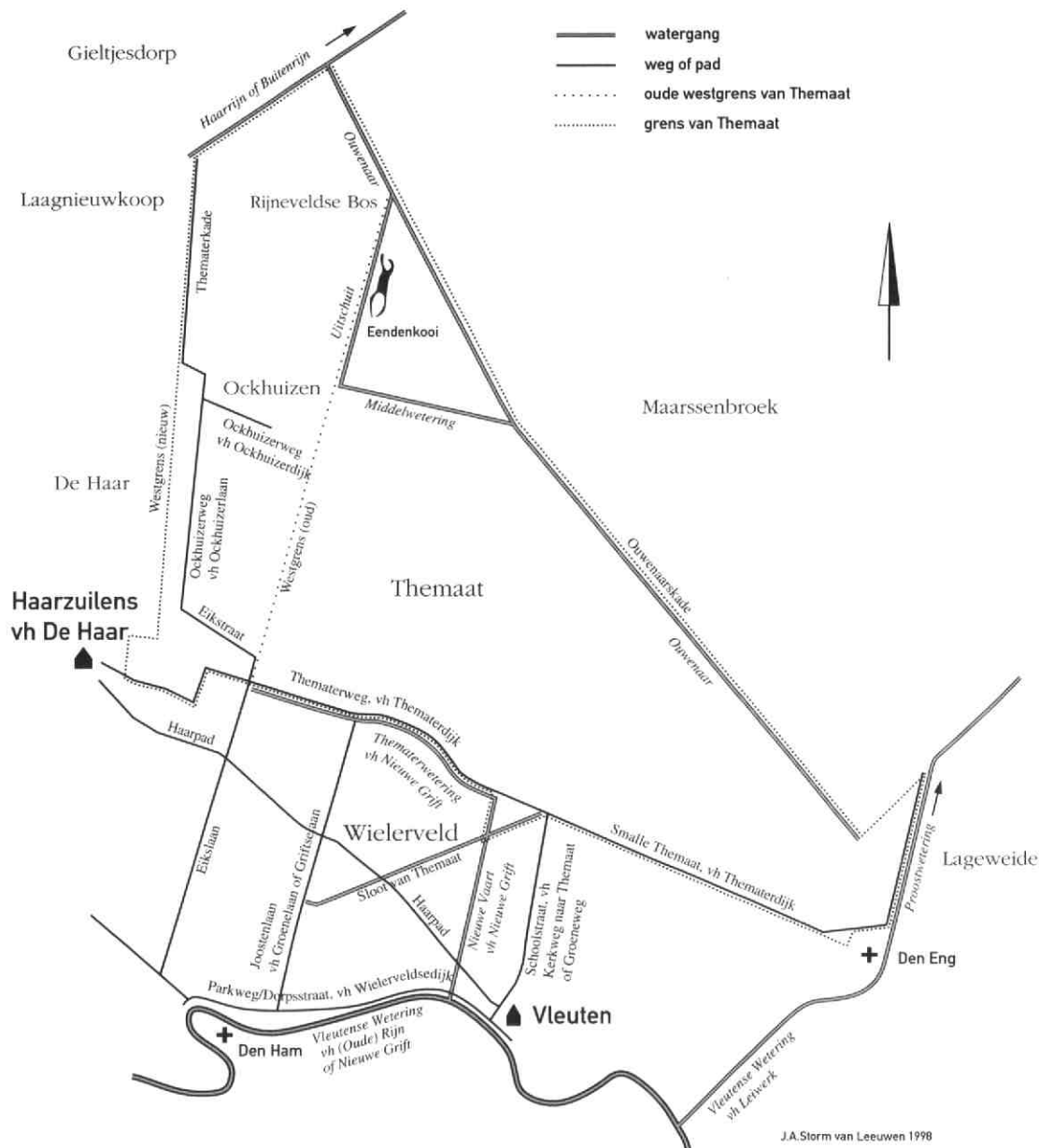
Op bijgaand kaartje (afb.2), dat alleen het noordelijke deel van Vleuten-De Meern omvat, zijn de stroomruggen wit en de klei-op-veengronden donker getint aangegeven. De restgeul van de door dit gebied stromende Oude Rijn is met een dikke lijn getekend.

Wielerveld en Themaat en hun begrenzingen

De door de Oude Rijn gevormde stroomruggen tussen Vleuten en Haarzuilens waren al vroeg bewoond. Deze relatief hooggelegen stroomruggen bestaan uit rivierklei met zandige lagen. Zij zijn goed waterdoorlatend en werden voornamelijk als bouwland gebruikt. De boerderijen stonden oudtijds aan de zuidzijde in

de nabijheid van de Oude Rijn, evenals het huis Den Ham. Men noemde dit complex gronden in de middeleeuwen Wielerveld, dat in de loop van de tijd werd verbasterd tot Wilderveld. Nog tot in de 19e eeuw komt de naam Wilderveld in gerechtelijke en notariële stukken regelmatig voor. In dit artikel zal de spelling Wielerveld worden gevolgd, zijnde de hedendaagse schrijfwijze van Wielerveld.

Volgens Gravendeel duidde men met de naam Wielerveld het gebied aan dat besloten was tussen de tegenwoordige Thematerweg in het noorden, de Schoolstraat in het oosten, de Vleutense wetering in het zuiden en de Eikslaan in het westen².

Afb. 3 Schetskaartje van het gebied van Wielerveld en Themaat. Situatie hoofdzakelijk volgens de topografische kaart van 1887. Hierop zijn de namen vermeld, die tegenwoordig en voorheen werden gebruikt. Terwille van de overzichtelijkheid zijn de voormalige Stadswetering of Vleutense wetering ten zuidoosten van Den Eng, alsmede de vroegere Heycop ten zuiden en ten westen van Den Ham weggelaten. Deze twee watergangen hebben geen duidelijke rol gespeeld in de - toch al gecompliceerde - waterstaatkundige geschiedenis van Wielerveld en van Themaat. De niet meer bestaande Proostwetering en de bij de Themater-kade beginnende Haarrijn (beide in of kort na 1226 gegraven) liepen oorspronkelijk door tot aan de Vecht. De op het schetskaartje getekende pijltjes geven de stroomrichting aan van het af te voeren water uit respectievelijk de Vleutense en de Haar-zuilense landen.

Hierbij dient te worden opgemerkt, dat deze begrenzing pas ontstond, toen de noordelijk daarvan gelegen ontginning van Themaat ter hand werd genomen; de grenzen daarvan werden tevoren in het terrein uitgezet en tijdens de uitvoering van het werk door wegen en kaden zichtbaar gemaakt.

De tegenwoordige Thematerweg en Smalle Themaat vormden de basis van waaruit de kavels in Themaat werden uitgemeten; deze twee wegen heetten vroeger te zamen Thema-terdijk. De Schoolstraat is voortgekomen uit het kerkpad van Themaat naar de oude, aan Sint Willibrord gewijde kerk in Vleuten. De Eikslaan is vermoedelijk één van de uitwegen geweest van de ontginning Themaat. Deze weg moet daarom veel ouder zijn dan het voormalige Huis den Eyck, waarnaar de Eikslaan is genoemd.

Voordat Themaat werd verkaveld vormde die polder met Wielerveld één geheel. Themaat heeft, voor zover de grond is gelegen ten oosten van de School-straat en ten noorden van het tegenwoordige dorp Haarzuilens, merendeels een zwaarder te bewerken bodem dan die in Wielerveld. Hier is in de tijden van hoogwater fijne klei en slib gedeponneerd; deze kleilagen rusten op een eerder gevormde veengrond. Met uitzondering van de eerste tijd na de ontginning is het lage gedeelte van Themaat waarschijnlijk altijd een graspolder geweest.

De begrenzing van Themaat heeft naar mijn mening in twee fasen plaats gehad. De noordelijke grens lag langs de achterkade van Maarssenbroek (de Ouwenaarskade), de oostelijke langs de grens van de Utrechtse stadsvrijheid en wel van de Lageweide. Dit was in de tijd, toen de Proostwetering nog niet was gegraven. De zuidgrens werd gevormd door de vroegere Thematerdijk, thans Thematerweg en Smalle Themaat. De oorspronkelijke westelijke grens liep in het verlengde van de Eikslaan. Pas toen de afwatering naar de Oude Rijn kort na 1226 niet

meer mogelijk was en men het overtollige polderwater naar de Vecht moest afvoeren, werd de westgrens verlegd naar de Thematerkade en het verlengde daarvan in zuidelijke richting.

Voorlopig hebben wij alleen te maken met de oorspronkelijke grens in het verlengde van de Eikslaan. Aan het einde van dit artikel zal worden ingegaan op de wijzigingen, die het gevolg waren van de afdamming van de Oude Rijn bij de Wel (ten zuiden van De Haar). Tot op dat ogenblik waterden zowel Wielerveld als Themaat af op de Oude Rijn.

De naam Wielerveld

Wielerveld wordt reeds in 1350 vermeld als een gebied, waarin het kapittel van Oudmunster grond bezat³. Men sprak evenwel niet van *in* Wielerveld, maar *op* Wielerveld, zoals men ook op Themaat, op de Lagehaar, op Vleuterweide, op Knijfkens-dorp en op Langerak zei en nog wel zegt; daarentegen aan de Meern en oudtijds aan de Oude Rijn (het vroegere gerecht Oudenrijn).

Zo kocht het grootwaterschap Heycop, genaamd de Lange Vliet, in 1510 van Meertijn Gherytsen *een sloot wervenrijse op Wylrevelt, die vertuynt zijn aen den opstall tusschen Jan Pellen ende die Hell, etc.*. Wervenrijse is wilgenrij, vertuynt wil zeggen: gebruikt voor betuining (= vlechtwerk van wilgentenen en paaltjes van wilgentakken) als oeverbescherming, in dit geval van de opstal (=kade) langs de Heycop bij de Heldam.

Ook in 1618 zei men op *Wielrevelt*; in het bovenaagehaald artikel van Gravendeel is sprake van vier morgen (een morgen, of zoals men toendertijd zei: mergen, was 0,85 hectare groot) bouwland op Wielerveld, die Johan Utenham verpachtte aan Goyert Jansz.; daarvan lag 2 morgen benoorden de Wielerveldsedijk en 2 morgen ten zuiden ervan⁵. De Wielerveldsedijk was de tegenwoordige Dorpsstraat en het vervolg daarvan, de Parkweg. Wielerveld werd dus aan de zuidzijde begrensd door de Rijn (nu Vleutense wetering) en niet door de Wielerveldsedijk, hetgeen men zou verwachten. Een aantal boerderijen stond tussen de dijk (=rijweg) en de Rijn, andere aan de noordzijde van de dijk.

De grenzen van verschillende kavels aan weerszijden van de Wielerveldsedijk hebben in elkaar verlengde gelegen. Dit kan betekenen, dat deze dijk werd aangelegd, toen Wielerveld reeds was verdeeld in weren (stroken land of kavels). Dit is denkkelijk gebeurd, toen de Vleutense wetering plaatselijk noordwaarts werd verlegd om een voor de scheepvaart hinderlijke kleine kronkel stroomopwaarts van Den Ham af te snijden. In 1624 noemde men dit gedeelte van de Vleutense wetering ook Nieuwe Grift⁶. Grift of greft betekende: een gegraven water, in het bijzonder ten behoeve van de scheepvaart. Een nieuwe grift was in de regel een verbeterde of vervangende watergang, eventueel gepaard gaande met één of meer bochtafsnijdingen, zoals hier het geval zal zijn geweest. Een dergelijke maatregel in het verleden kan een verklaring zijn voor het vreemde tracé van de veertig jaren geleden geamoveerde Achterdijk of Hamweg.

Huiting meent, dat deze doorlopende kavelgrenzen het gevolg zijn van een recht van opstrek van de grondeigenaren ten zuiden van de Wielerveldsedijk. Hetzelfde zou volgens hem het geval zijn geweest bij de Vleuterweide ten zuiden van de Vleutense wetering⁷.

Over de verklaring van de naam Wielerveld bestaat geen eensgezindheid. Het Etymologische Woordenboek van J.de Vries

(uitgave 1961) geeft als betekenissen van de plaatsnaam Wylre (L.) de bij een villa (landgoed) behorende grond (villare). De Vries noemt in dit werk nog enkele voorbeelden van deze afleiding, waarbij het latijnse villare is verbasterd: Wilre en Wilderen in België⁸.

Ook Huiting is deze mening toegedaan. Hij schrijft, dat Wilderveld een verbastering is van het oude Wylrevelt, waarvan het eerste lid verwant is aan villare (behorend bij een villa). Onder villa verstaat Huiting in dit verband een middeleeuwse hof of curtis, eventueel met bijbehorend land. De hof was het

Afb. 4 Voorbeeld van een zogenaamde tuin die gemaakt is van vlechtwerk van wilgentenen en wilgentakken. Dergelijke tuinen werden ook gebruikt bij het maken van betuiningen langs watergangen ter bescherming van de oevers. Het perceeltje grasland is mogelijk een hennepakkertje nabij de boerderij geweest. (Foto van de schrijver. Willige Langerak, 23-5-1965; neg. nr. 65/1-11).

administratie- en exploitatiecentrum in een aaneengesloten complex landbouwgronden, waarbij sprake was van grootgrondbezit. Wilderveld behoorde in die tijd toe aan de proost van Oudmunster.

Gravendeel gaat uit van het toponiem Wiel in de betekenis van poel of moeras. Zo'n wiel kon later tot cultuurgrond worden gemaakt¹⁰. Er bestonden in Vleuten-De Meern tenminste twee Wielen, die betrekking hadden op stukken landbouwgrond. Beide lagen langs de restgeul van de Oude Rijn, namelijk één ten zuidoosten van de vroegere hofstede Strijland nabij het Huis te Voorn, de andere ten oosten van het Huis den Ham. De laatstgenoemde Wiel bevond zich tussen de vroeger zo genoemde Rijn (Vleutense wetering) en de Wielerveldsedijk (Dorpsstraat) in Vleuten. Volgens Gravendeel is de naam Wielrevelt of Wielerveld hiervan afgeleid.

De twee verklaringen voor het onderdeel Wieler van de naam Wielerveld lopen sterk uiteen. Aan die van Gravendeel meen ik de voorkeur te kunnen geven. Afgezien van de door hem veronderstelde betekenis van het toponiem Wiel lijkt mij de relatie tussen Wiel en Wielerveld voor de hand te liggen. De Wiel moet dan eerder dan Wielerveld als landbouwgrond in gebruik zijn genomen.

Deze conclusie stemt overeen met de oorspronkelijke betekenis van het tweede deel van de naam Wielerveld. Met veld werd oudtijds een niet tot landbouwgrond ontgonnen vlakke bedoeld. In de loop van de tijd is men er ook in cultuur gebrachte woeste grond onder gaan verstaan.

De maatlanden van Themaat en de ontginning

daarvan

Te oordelen naar de naam is de polder Themaat vóór de ontginning of verkaveling in gemeenschappelijk gebruik geweest als min of meer wild grasland; dit werd niet bemest. Maat, made of mede is afgeleid van maaien en betekent in het algemeen hooiland. Wij kunnen ons daarbij een landschap voorstellen van verspreid liggende stukken hooiland die niet waren gescheiden door sloten, maar door stroken houtgewas. Dit laatste kon dienen tot bouwhout, geriefhout en brandhout.

Het hooiland zal in oude tijden zijn gebruikt door onder meer de boeren die land in Wielerveld bebouwden. Evenals in andere, vergelijkbare streken van ons land, hadden zij vanouds gemengde landbouwbedrijven. Behalve de akkerbouw bedreven zij enige veehouderij, mede om in de mestbehoefte van hun akkers te voorzien. Waarschijnlijk hadden zij toen, tezamen met andere Vleutense agrariërs, hun weidegronden ten zuiden van de Oude Rijn in de Vleuterweide liggen.

Deze werden denkkelijk, evenals de maten, gemeenschappelijk gebruikt. Elders sprak men van meenten, maar deze benaming in de betekenis van gemene weiden komt hier bij mijn weten niet voor; wel in die van gemeenschappelijke (uit)weg, bijvoorbeeld de Vijfhoeven-semeent ten noorden van Gieltjesdorp, de Spengense-meent bij Kockengen en de Meent in Oudenrijn (nu Meentweg in De Meern).

De verklaring van het voorvoegsel The van Themaat, die Gravendeel in 1984 in dit tijdschrift heeft gegeven, is in mijn ogen alleszins aannemelijk. The is een zeer oude vorm, zowel wat uitspraak als schrijfwijze betreft, van ons lidwoord de. Themaat betekende in Oudnederlands De Maat en kan niet anders dan de maat van Wielerveld zijn geweest.

Er zijn hier geen aanwijzingen van het bestaan van vroegere markgenootschappen met

gemeenschappelijk bezit van markegronden (in ons geval maten), zoals die op de zandgronden voorkwamen¹². Toch moet er een zekere vorm van gemeenschappelijk gebruiksrecht op de Themaatse gronden hebben bestaan, anders zou er immers geen sprake zijn geweest van een maat. Voor dit gebruiksrecht, dat ten behoeve van de verkaveling gewijzigd of beëindigd moest worden, betaalden de gebruiksgerechtigden waarschijnlijk jaarlijks recognitiepenningen aan de landheer. Dit was onder andere ook het geval in het oude Gooiland, waar zich eveneens maten langs de Zuiderzeekust en meenten bij het Naardermeer bevonden. Overigens gaat deze vergelijking met de situatie daar mank, niet alleen vanwege de totaal andere bodemgesteldheid, maar ook omdat de gebruiksrechten van de Erfgooiers schriftelijk waren vastgelegd.

Het gemeenschappelijk gebruik van de maten in Themaat als hooiland moet al vroeg zijn beëindigd. Dit toen nog niet als polder ingerichte gebied werd geruime tijd vóór 1220, mogelijk zelfs vóór 1100, volgens de middeleeuwse ontginningmethode van de copen tot volwaardige landbouwgrond aangemaakt. Gelet op de later te bespreken afwateringsproblemen die men reeds vóór 1226 in Themaat ondervond als gevolg van inklinking van de bodem, moet het tijdstip van de verkaveling namelijk veel eerder dan 1200 worden gesteld.

Het systeem van de cope-ontginningen werd in de Utrechts-Hollandse laagvlakte algemeen toegepast. Het hield in, dat aan een groep kolonisten of aan een namens hen optredende persoon een bepaald stuk veenwildernis ter beschikking werd gesteld om volgens een vastgesteld plan tot landbouwgrond te ontginnen. Ik zal daar aanstonds dieper op ingaan.

Het is opmerkelijk, dat de ontginningen ten noorden, ten oosten en ten westen van het huidige dorp Haarzuilens in vergelijking

Afb. 6 De Portengenseweg in Kockengen met daarlangs de Portengense wetering en aan de overzijde van het water de boerderijen; gezien vanuit het zuiden. Links vooraan een klein hoekje van de uitmonding van een kavelsloot. Voorbeeld van de ontginningbasis van een cope-ontginning in het veenweidegebied in West-Utrecht. De weg (de vroegere dijk) was kort voor het maken van de opname verbreed. Ook de wetering is oorspronkelijk veel smaller geweest, maar door het eeuwenlang uitbaggeren aanzienlijk breder geworden. De erven van de boerderijen zijn door middel van bruggen verbonden met de weg, omdat de wetering bevaarbaar moest blijven. (Foto van de schrijver, 7-6-1973).

met de omringende ontginningen vanuit de Vecht en de Oude Rijn de laatste waren. Toch waren de stroomruggen van Vleuten en de Haar reeds in de vroege middeleeuwen bewoond. De vanuit de Vecht ondernomen ontginningsblokken Maarssenbroek, Kortrijk/Vijfhoeven en Gieltjesdorp waren al lang en breed in het terrein uitgemeten en in uitvoering of zelfs voltooid, toen Themaat aan snee kwam. Door de reeds aanwezige buurontginningen en de bestaande grens van de Utrechtse stadsvrijheid (in dit geval die van de Lageweide) kreeg Themaat een zeer onregelmatige vorm. Dit blok werd daardoor een uitgesproken restontginning. Ook de ontginningsblokken de Haar en Laagnieuwkoop, die zich ten noordwesten van het dorp De Haar uitstrekten, kwamen laat op gang. De reden daarvan is mij niet bekend.

Om het uiterlijk van Themaat (en ook het landschap in het gehele veenweidegebied) te begrijpen is het nodig, dat wij ons in hoofdlijnen op de hoogte stellen van de wijze, waarop men in de middeleeuwen bij de ontginningen te werk ging. De lezer bedenke daarbij, dat het gehele veengebied in West-Utrecht en Zuid-Holland in slechts twee eeuwen tijds, namelijk in de 11e en 12e eeuw, door de daarheen trekkende boeren zonder mechanische hulpmiddelen is opengelegd. Dit is de periode van de Grote Ontginning. De mogelijke reconstructie van de vroegere gang van zaken zal hierna in het kort worden verhaald.

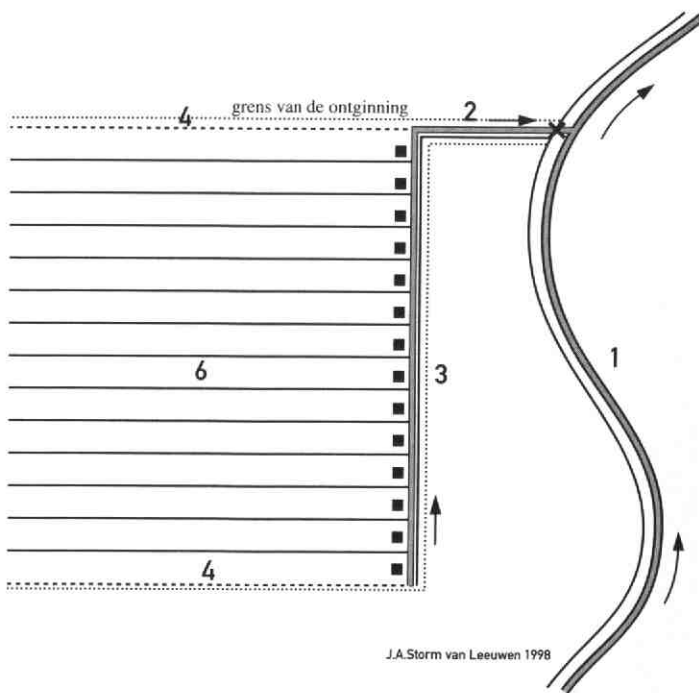
De cope

Het Oudnederlandse woord cope betekende ongeveer hetzelfde als het tegenwoordige koop. De ontginners of een namens hen optredende ondernemer kochten tegen bepaalde voorwaarden het recht om een door de toenmalige eigenaar (graaf, bisschop of één van de Utrechtse kapittels) uitgegeven stuk wildernis (woeste grond) in cultuur te brengen. De aan dit project deelnemende kolonisten verwierven daarmee tevens het eigendomsrecht, mits de toegedeelde kavels ontgonnen en bewoond zouden worden. Zij betaalden daarvoor jaarlijks een gering bedrag aan recognitiepenningen (tijnsen) ter erkenning van het overheidsgezag over de nieuwe nederzetting¹⁴.

Het woord cope komt als achtervoegsel thans nog voor in de namen van verschillende oude cope-ontginningen, zoals Laagnieuwkoop, Heycop en Reyerscop. Bij Themaat ligt dat anders, daarvan bestond de naam waarschijnlijk reeds voordat dit blok ter ontginning of ter verkaveling werd uitgegeven.

Kenmerkend voor veel cope-ontginningen, onder andere die tussen Breukelen en Kamerik, zijn de onderling evenwijdig lopende rechte kavels en de vrijwel overal aanwezige vaste kavellengten of kaveldiepten. Deze laatste bedragen meestal ongeveer 1300 meter, te weten 6 voorlingen (een zeer oude lengtemaat). Het polderlandschap is hier overwegend rechtlijnig geworden, met evenwijdig aan elkaar lopende en dwars op elkaar staande wegen, kaden, wetingen en sloten. Wij zullen in het vervolg van deze bijdrage zien, dat een kavellengte van ongeveer 1300 meter in Themaat slechts in zeer beperkte mate kon worden verwezenlijkt.

Voor de toekomstige landbouwgronden in het veengebied was een goede waterbeheersing van groot belang. De ontginningsblokken dienden polders te worden, dat wil zeggen, dat zij omringd moesten worden door waterkeringen (wegen, kaden) en dat het slootwaterpeil en daarmee de grondwaterspiegel regelbaar waren. Omdat in die tijd alle afwateringen op natuurlijke wijze (dus zonder bemaling) plaats vonden, hielden de ontgin-

Afb. 5 Schema van een klassieke cope-ontginning. Betekenis van de cijfers:

- 1 rivier, van waaruit de ontginners de venen introkken; links daarvan weg met daaraan de oude bebouwing (niet getekend);
 - 2 uitweg en uitwateringsvliet met uitwateringssluis;
 - 3 ontginningsbasis, bestaande uit de dijk (=weg) met daarlangs aan de linkerkant de wetering; aan de overzijde van de wetering staan de boerderijen;
 - 4 zijkaden van de ontginning (streepjeslijn);
 - 5 achterkade van de ontginning (streepjeslijn);
 - 6 kavelsloten, die in de wetering uitmonden;
- De grens van de concessie is met een stippellijn aangegeven. Indien voldoende ruimte beschikbaar was bedroeg de kavellengte of kaveldiepte rond 1300 meter. Dit was de standaardlengte. De breedte van de kavels varieerde, maar was in veel gevallen iets meer dan 100 meter. De bedrijfsoppervlakte van een boerderij kon zodoende 13 à 14 hectare of, gemeten met oude maat, 16 morgen (1 hoeve) worden. Er bestaan echter op veel plaatsen grote afwijkingen van dit principe. De ontginningen in het Haarzuilense gebied kwamen pas tot uitvoering toen de omringende ontginningsblokken voltooid waren. De beschikbare ruimte was daarom zeer beperkt. Toch zijn in de Lagehaar en in een klein gedeelte van Themaat kavels met de standaardlengte uitgemeten.

ners nauwkeurig rekening met de hellingen van het terrein.

Door de aanleg van wetingen binnen de ontworpen polders en van vlieten daarbuiten konden de ontginners het overtollige polderwater lozen op de rivier of op de kleinere waterloop van waaruit zij de venen waren ingetrokken. De uitwateringen maakte men altijd aan de benedenstroomse zijde van de ontginning, omdat daar de rivierstanden het laagst waren.

Aan het einde van de uitwateringsvliet van een ontginning werd een uitwateringssluisje aangebracht, zodat het polderpeil zoveel mogelijk in de hand kon worden gehouden. Dit was belangrijk, omdat daarmee ook het grondwaterpeil op de gewenste hoogte ten opzichte van het maaiveld kon worden gehandhaafd en voldoende lucht kon toetreden tot de wortels van de verbouwde gewassen. Want in het begin werden de nieuw verworven gronden in de eerste plaats gebruikt voor akkerbouw (graan).

De deelnemers aan een cope-ontginning voerden de werkzaam-

heden gelijktijdig uit. Sommige onderdelen van het project werden bovendien gezamenlijk tot stand gebracht.

Men begon met het verwijderen van de begroeiing met struiken en bomen om de grenzen van het blok en die van de kavels te kunnen doen uitmeten door een landmeter. Daarna groef men een uitwateringsvliet naar het buitenwater, alsmede de daarop aansluitende polderwetering. In de wetering zouden de toekomstige kavelsloten uitmonden.

Afb. 8 Het westelijk gedeelte van de Bloklandsedijk in Willeskop (Lopikerwaard), gezien vanuit het noordoosten. Een zeldzaam geval van een dijk (weg) van een ontginningsbasis van een cope-ontginning, die sedert de middeleeuwen onverhard is gebleven. Blokland is namelijk een restontginning geweest, die tussen oudere polders kwam te liggen. Daarop wijst ook de naam: beloken land = niet ontsloten land. Langs dit gedeelte van de Bloklandsedijk kon men geen boerderijen bouwen omdat er geen kavels van voldoende lengte konden worden gemaakt. (Foto van de schrijver; Willeskop, 27-10-1964).

stige kavelsloten uitmonden.

Met de uit de wetering komende grond legde men daarlangs een weg aan; deze werd dijk genoemd. De dijk verbonden de ontginners met de bewoonde wereld door middel van een uitweg, oprit of oppad, vaak meent en in Haarzuilens en Vleuten laan geheten. Deze dijken en uitwegen of lanen waren in die tijd in de regel doodlopende wegen, althans niet bestemd voor doorgaand verkeer per as.

Aan de overzijde van de wetering kwamen de bouwplaatsen van de boerderijen te liggen. Ook legden de ontginners aan de zij-kanten en aan de achterzijde van het blok polderkaden aan.

Dit waren allemaal werken die gezamenlijk uitgevoerd en later ook gezamenlijk onderhouden werden. Deze objecten waren, zoals men zei, verhoefslaagd, dat wil zeggen over de onderhoudsplichtige hoeven verdeeld. Slaan betekende verdelen (vergelijk ons omslaan). Iedere kolonist kreeg een slag in onderhoud toegewezen.

Vervolgens ontgon iedere deelnemer zijn eigen stuk land nadat hij de aan zijn kant gekeerde helft van de sloten ter weerszijden van zijn kavel had gegraven. Deze kavelsloten dienden zowel tot scheisloten als tot afvoersloten en, voorzover het de veehouderij betrof, ook als veekeringen en drinkplaatsen voor het vee.

Al deze werkzaamheden moesten in het voorjaar gereed zijn om de nieuwe landen te kunnen inzaaien. De voedselvoorziening kan in het begin een probleem zijn geweest, maar daarover is niets bekend. Omdat in het gerooide houtgewas veel elzen voorkwamen, behoeften de kolonisten gedurende de eerste jaren weinig zorgen te hebben over de mestbehoefte van hun land; er was in de loop van de tijd vóór de ontginning veel stikstof opgeslagen in de wortelknolletjes van de elzen.

Hierboven is een beschrijving gegeven van de normale gang van zaken in cope-ontginningen van woeste gronden of zogenaamde wildernissen. In Themaat waren de omstandigheden iets anders; daarvan werd een gedeelte reeds gebruikt als hooiland. De ontginningswerkzaamheden bestonden hier hoofdzakelijk uit het verkavelen (verdelen in kavels) en het regelen van de waterhuishouding daarbinnen.

Het gerecht

De aan de kolonisten opgelegde erkenning van het overheidsgezag bracht met zich mede, dat het ontgonnen blok na enige tijd een gerecht werd, later in navolging van Holland soms ambacht genoemd.

Het woord gerecht heeft twee betekenissen gehad¹⁵. Met de eerste bedoelde men het gebied van de kleinste rechterlijke en bestuurlijke eenheid op het Utrechtse platteland. Geografisch kwam het gerecht overeen met het grondgebied van het lichaam of van de persoon die de regeermacht en de rechtspraak ter plaatse bezat. Dit was de gerechtsheer of ambachtsheer, het grondgebied heette ambachtsheerlijkheid.

De andere betekenis van het woord gerecht was het rechterlijke orgaan dat lichte misdrijven en civiele zaken in het rechtsgebied berechtte en behandelde. Het bestond uit een door de ambachtsheer benoemde schout die namens hem optrad als rechtsvorde-raar (openbare aanklager) en een aantal geburen of burenen die de vonnissen wezen. Deze burenen waren alle inwoners van het gerecht; zij moesten een zeker minimum aan grondbezit hebben.

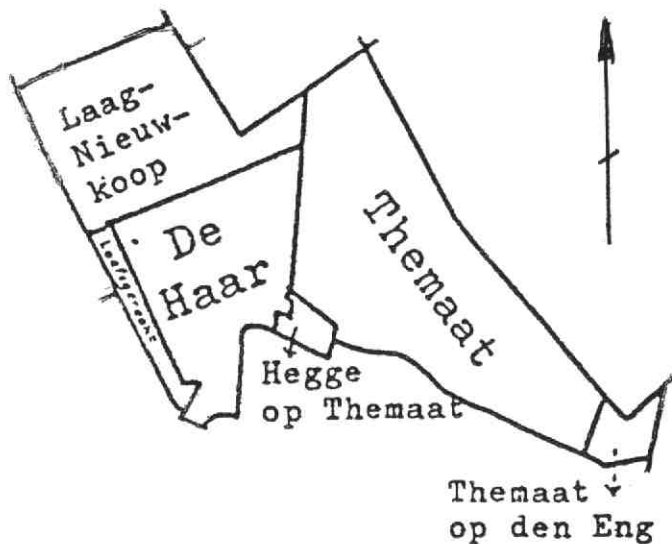
Het ambt van de schout, waarvoor uitvoerige voorschriften en richtlijnen bestonden, werd in de regel door de ambachtsheer verpacht. Voor de schout stonden daar tegenover bepaalde inkomsten, onder andere een gedeelte van de opgelegde boeten.

Zo werd het schoutambt van Themaat, dat door het overlijden van de schout Pauwels Ruijsch vrij kwam, in 1634 aan jonkheer Johan van Suylen van der Haar, heer van de Haar, Kockengen, Spengen en Montfoorts gerecht, op diens verzoek door de Staten 's Lands van Utrecht als ambachtsheeren van Themaat verpacht voor de tijd van zevenmaal drie jaren¹⁶.

Zoiets zou in onze tijd ondenkbaar zijn, maar wij moeten er rekening mee houden, dat de beschikking over de overheids-

rechten vóór 1795 tot op zekere hoogte als een privaats bezit werd beschouwd. Dat was zowel op het platteland als in de steden het geval, hoewel in de steden in mindere mate.

In veel gerechten voldeed het zogenaamde buurrecht steeds minder goed. Het werd dan ook geleidelijk vervangen door het schepenenrecht. Daarbij werden enige schepenen uit de gegoede dorpsgenoten gekozen en door de ambachtsheer beëdigd. Deze schepenen kwamen in de plaats van de burenen.

Afb. 7 Kaartje met de globale grenzen van de gerechten Laagnieuwkoop, De Haar, Themaat, De Hegge op Themaat en Themaat op den Eng in 1795. (Naar een in het Rijksarchief te Utrecht berustende kaart, welke is getekend door H. de Lanoy Meijer).

De burenen, later de schepenen, vormden tezamen met de schout tevens het plattelandsbestuur van het gerecht. Belangrijke onderdelen van de bestuurlijke aangelegenheden waren de verschillende belastingen en de inning (gadering) daarvan. Maar ook het toezicht op en de schouw (inspectie) van de wegen, watergangen en waterkeringen binnen het gerecht behoorden tot de taak van dit college. Het onderhoud van deze objecten was meestal verhoofslaagd, dat wil zeggen verdeeld over de onderhoudsplichtige inwoners van het gerecht; bovendien was het gerecht verplicht ook buiten het eigen territorium verschillende grotere objecten te onderhouden, waarvoor eveneens inwoners waren aangewezen.

Toen het polderbeheer ingewikkelder was geworden werden voor de waterstaatszaken heemraden of molenmeesters door de ingelanden gekozen; deze vormden met de schout een afzonderlijk rechterlijk en bestuurlijk college. In zekere zin waren de gerechten de voorlopers van de latere gemeenten en waterschappen; de grenzen daarvan vielen in de vorige eeuw vaak met elkaar samen.

Aan het einde van de 18e eeuw, toen de polder Themaat al eeuwen tevoren naar het westen was uitgebreid, bestond dit gebied uit drie gerechten. In het oosten was dat Themaat op den Eng, Themaat Uten Eng of Themaat Engsgerecht ter grootte van ruim 27 ha, in het midden Themaat Westrenen met ruim 453 ha en in het westen De Hegge op Themaat met ruim 4 ha¹⁷. In Themaat op den Eng, dat toebehoorde aan de heer van Den Eng, stond slechts één huis, in De Hegge, dat leenroerig was aan het huis van Vianen, geen enkel. Dit was tenminste de toestand die Van der Aa in 1848 beschreef in zijn bekende Aardrijkskundig Woordenboek

der Nederlanden.

De door Van der Aa verstrekte gegevens van De Hegge zijn niet geheel juist. Volgens deze auteur was dit toenmalige ambachtsheerlijkheidje gelegen in drie gemeenten, te weten Haarzuilens, Laagnieuwkoop en Vleuten. Gelet op de gemeentegrenzen in die tijd is dat niet mogelijk. De ligging van De Hegge en de door Van der Aa opgegeven kadastrale oppervlakte daarvan zijn daarom onzeker. Het staat dan ook allerminst vast dat hierin geen bewoning was. Integendeel, er zijn zelfs aanwijzingen, dat de (voormalige) boerderij aan het eind van de huidige Eikstraat in Haarzuilens ooit deel uitmaakte van De Hegge.

Afgezien van het al dan niet aanwezig zijn van boerderijen of woonhuizen (Van der Aa maakte daartussen geen onderscheid) is het wel zeker, dat de mini-gerechtes Themaat op den Eng en De Hegge op Themaat geen rechtsmacht bezaten. In 1848 waren zij nog wel ambachtsheerlijkheden nieuwe stijl, dus zonder regeermacht en zonder rechtspraak.

(Wordt vervolgd)

Noten

1. H.J.A. Berendsen, De genese van het landschap in het zuiden van de provincie Utrecht. Utrechtse geografische studies 25 (1982).
2. D.W. Gravendeel, "De Wiel"; in dit tijdschrift, jrg. 10, nr. 1 (1990), p. 813-817.
3. Gravendeel (1990).
Blijkens de kaart van P.Ketelaar uit 1769, waarvan in het archief van de Historische Vereniging een gekopieerd exemplaar van het op Vleuten-De Meern betrekking hebbende gedeelte aanwezig is, heeft in dat jaar nog een boerderij met de naam Wilderveld aan de zuidzijde van de Thematerweg gestaan (vriendelijke mededeling van de heer J.W.Schoonderwoerd te De Meern). Op het kadastrale minuutplan van omstreeks 1832, gemeente Vleuten, sectie B, is het perceel, waarop deze hofstede heeft gestaan, genummerd met 106.
4. Rijksarchief Utrecht, Domkapittel, inv.nr. 3607-1, Kameraarsrekening 1510 van Heycop, genaamd de Lange Vliet.
5. Gravendeel (1990).
6. Rijksarchief Utrecht, Topografische Atlas, Kapittel van Oudmunster, inv.nr. 933 (Kaartboek volgms. 34 en 35).
7. J.H. Huiting, "Middeleeuws grondbezit in Vleuten en Haarzuilens; een perceelsgewijze reconstructie"; in: Historisch geografisch tijdschrift, jrg. 13, nr. 2 (1995), p. 62-77.
8. J. de Vries, Etymologisch Woordenboek (1961).
Opmerking: in de uitgave van 1991, waaraan o.a. F. de Tollenaers mee werkte, worden de toponiemen Wylre enz. niet meer genoemd.
9. Huiting (1995).
10. Gravendeel (1990).
11. D.W. Gravendeel, "Themaat"; in dit tijdschrift, jrg.4, nr. 2 (1984), p. 212-216.
Naar mij werd medgedeeld door de heer J.W.Schoonderwoerd te De Meern heeft zich blijkens een akte uit 1769 een derde wiel bevonden in de Alendorperwetering nabij het Hof ter Weyde. Dit was een tamelijk diep en breed gedeelte van de wetering, dat zijns inziens niet was ontstaan door het uitbaggeren. Men sprak toen echter niet van "wiel", maar van "waaikuil", zoals men van oudsher heeft gedaan bij de Meerndijk. Het is, denk ik, twijfelachtig, of er bij de Alendorperwetering ooit een dijkdoorbraak is geweest, zoals zich lang geleden heeft voorgedaan bij de Meerndijk. Bovendien is hier waarschijnlijk sprake van een ander soort van "wiel" dan Gravendeel bedoelt.
12. A. le Cosquino de Bussy, Marken in Utrecht. Geschiedkundige Atlas van Nederland (1925).
13. A.A. Beekman, De grondheerlijke mark Gooiland. Zie bij Marken in Utrecht (1925).
Het instituut van de Erfgooiers "Stad en Lande van Gooiland" werd, na een bestaan van meer dan 1000 jaren, pas in 1975 opgeheven.
14. H. van der Linden, De Cope (1956).
15. J. Hovy, Het bestuur van de steden en dorpen in de provincie Utrecht. Lezing 1960 (typoscript); Instituut voor geschiedenis der Rijksuniversiteit te Utrecht, cat. nr. Ag 78 depot.
D.T. Koen, Inventaris van de archivalia, afkomstig van de dorpsgerechten in de provincie Utrecht (Inleiding). Rijksarchief Utrecht (1985).
16. Rijksarchief Utrecht, Archief van de Staten van Utrecht, inv. nr. 349-19; 18e register van acten, commissiën en instructiën der Staten, f. 235.
17. A.J. van der Aa, Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden (1848, herdruk 1980).

Griep

Het was de laatste tijd erg slecht weer geweest. Veel maartse buien, regen, wind en kou.

Natuurlijk is dat niet zo best voor je gezondheid. In een gezin met kinderen is er altijd wel wat, zoals alle bekende kinderziektes: de mazelen, de bof en de normale verkoudheden.

Deze keer was het wel goed raak; het hele gezin, maar vooral de kinderen kwamen hoestend en met koorts in bed terecht.

Een hele zorg voor moeder, we lagen met alle kinderen op een zolder, de ledikanten strak tegen elkaar.

Alle huismiddelen werden gebruikt om de kinderschaar weer te genezen. Een geklutst ei met suiker en een beetje brandewijn erin.

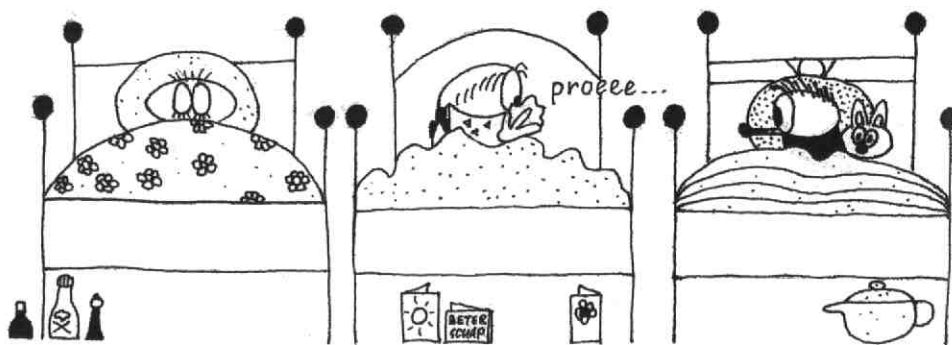
Ook had moeder bij ieder van ons een schoteltje met een doorgesneden ui neergezet.

Er werd veel hete anijsmelk gedronken en natuurlijk aspirine geslikt. Door al deze middeltjes hing er op de zolder een ziekenhuissfeer. In plaats van ruzie maken, zoals we gewoonlijk deden, keken we elkaar met hele waterige ogen aan. Tegen het hoesten had moeder dropwater gemaakt; een doosje wybertjes opgelost in een fles water. Toen de genezing niet zo erg wilde vlotten, besloot moeder na enkele dagen toch maar de dokter te laten komen. We lagen nog steeds te zweten en te bibberen onder gestikte dekens, jassen en gordijnen. Toen de dokter zou komen, werd de zolder een beetje opgeruimd en de jassen en gordijnen moesten even van de bedden. De dokter bekeek een beetje lachend en bedenkelijk de ziekenzaal.

Om beurten moesten wij onze tong uitsteken en sommige van ons moesten ook nog 'A' zeggen. Ik had hierbij binnenpret want voor de allereerste keer vond ook moeder het goed dat we tegen iemand onze tong uitstaken. De dokter overzag de situatie eens en zei telkens: "ja, ja, griep".

Omdat mijn oudste broer geen geklutst ei en melk lustte, werd mijn broer wat grondiger onderzocht.

"Als de griep over is, moet hij zo snel mogelijk levertraan gaan drinken.

Laat ze allemaal onder de wol blijven, dan kom ik nog wel een keer terug", zei de dokter.

Na krap een week voelden wij ons al weer heel wat beter, en in bed blijven liggen werd wel erg vervelend. Zo ontstonden er op zolder kussengevechten, verkleedpartijen en we gingen allerlei capriolen uithalen; verstopperje spelen op de ledikanten en we klommen zo hoog mogelijk en lieten ons dan met een klap in het bed vallen. Mijn oudste broer speelde voor spook, hij was behoorlijk mager en met een wit laken om maakte hij het spannend. Eigenlijk wilden we wel buiten spelen, maar wij moesten wachten op de dokter. Toen deze na wat dagen nog niet kwam, werden we toch maar naar buiten en naar school gestuurd. Mijn broer trof het slecht; er stond al een grote fles levertraan voor hem klaar. Wij dronken melk. Wij hadden allemaal, ook mijn broer, al even aan de fles geroken. Hij was echt niet van plan om er maar een slok van te drinken. Toen mijn vader 's avonds thuiskwam moest het toch gebeuren. Vader zei: "ik hou z'n kop wel vast, en zijn neus dicht". Moeder moest dan een flinke lepel levertraan in zijn keel gieten.

Het leek wel of er een varken geslacht werd, zo ging mijn broer te keer. Zelfs met een schepje suiker kreeg hij het niet naar binnen. "Ik zal wel aan de dokter vragen wat we eraan kunnen doen", zei mijn moeder, "die komt toch vandaag of morgen nog terug".

Maar de dokter kwam niet. "Ach ja", zei mijn moeder, "er zijn natuurlijk veel griep-patienten, dus heeft hij het druk". Na 3 dagen ging moeder eens informeren. De dokter lag met griep in bed. "Nou", zei mijn broer, "laat hij dan zelf die levertraan maar opdrinken.

De Meern, 1942
Theo van den Berg

Illustratie:
Barbara Gravendeel

**Tijdschrift van de Historische Vereniging
Vleuten, De Meern, Haarzuilens**
Verschijnt 4x per jaar. ISSN 0928-4893
18e jaargang nr. 2, juni 1998 ©1998

De vereniging is ingeschreven in het verenigingsregister van de K.v.K. Utrecht e.o. onder nummer V 479360

Correspondentieadres:
Dorpsstraat 1, 3451 BH Vleuten

Dagelijks bestuur:
Dr. Ir. P.K. Schenk, voorzitter
Dorpsstraat 29, 3451 BJ Vleuten
Tel. 030 - 6774915

J.W. Schoonderwoerd, secretaris
Meerdijk 62, 3454 HT De Meern
Tel. 030 - 6661462

P.G. de Rooij, penningmeester
't Zand 1, 3544 NC Utrecht
Tel. 030 - 6771483

A.J. van Zoeren, vice-voorzitter
Stationsstraat 34, 3451 BZ Vleuten
Tel. 030 - 6771263

Ereleden:
Mevrouw Prof. Dr. C. Isings, Soest
Dr. D.W. Gravendeel, Laag Keppel

Gebouwen:
Vleuten: Broederschapshuisjes (documentatie- en informatiecentrum), Dorpsstraat 1, Tel. 030 - 6774222 (gedurende openingstijden)
De Meern: Het Kabinet (permanente expositieruimte), Zandweg 147B (achter Verenigingsgebouw)

Contributie (inclusief tijdschrift):
f. 35,- per jaar,
bij verzending per post f. 13,- extra
Losse nummers tijdschrift:
f. 10,- voor leden, f. 12,50 voor niet-leden

Bankrelaties:
ABN-AMRO Bank De Meern,
rek. 55.66.33.040
Rabobank Vleuten, rek. 36.75.17.574
Postbank, rek. 2689200

Redactiecommissie:
H.E.J. van Essen en J.H.P. Heesters
Adres: Mauritslaan 17, 3454 XP De Meern
Tel. 030 - 6662992

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen uit dit tijdschrift is slechts toegestaan met bronvermelding en na verkregen toestemming van de redactiecommissie.

Illustratie voorpagina:
De niet meer in bedrijf zijnde eendenkooi in Themaat. Foto: J.A. Storm van Leeuwen (zie blz.32).

Druk: Jan Evers De Meern

Van de voorzitter

In het nummer van maart kondigde de heer Kits Nieuwenkamp aan dat hij het estafettestokje van de voorzitter na zes jaar eigenlijk wel eens over wilde dragen, alleen aan wie?

Degene die dat houtje nu overneemt doet dit met een lichte aarzeling, en dat niet alleen omdat het bestuur, op het moment dat hij dit schrijft, daarover nog definitief moet beslissen.

Aarzeling ook omdat hij nog nauwelijks kans heeft gehad om alle spelregels te leren en zich nog maar een vaag beeld heeft gevormd van de weg die moet worden gelopen.

Toch doet hij dit ook met plezier en een zekere verwachting. Hij heeft inmiddels ervaren hoe een enthousiast stel mensen klaar staat met goede ideeën en met de bereidheid om de handen uit de mouwen te steken.

In de bijna 20 jaar van haar bestaan heeft de vereniging al veel bereikt. De jaargangen van dit tijdschrift leggen daarvan een indrukwekkend getuigenis af. Daarnaast staan nog veel gedrukte uitgaven over speciale onderwerpen uit de geschiedenis van de dorpen en omgeving en van de mensen die daar woonden ter beschikking. Allemaal zaken die anders ontoegankelijk zouden zijn of zelfs geheel verloren zouden zijn gegaan.

Een kleine goed ingerichte bibliotheek, een uitgebreid documentatiebezit en een bescheiden doch interessante verzameling historische voorwerpen laten zien met welk een enthousiasme veel vrijwilligers zich al die jaren hebben ingezet. Veel zusterverenigingen nemen daar met bewondering en

waardering kennis van.

Nu grote delen van onze gemeente op de schop zullen worden genomen en er veel zal veranderen, is eens te meer aandacht voor de historische waarden gewenst.

Het bestuur zal het op hoge prijs stellen als u mee wilt (blijven) denken hoe waardevolle zaken in onze leefomgeving zo goed mogelijk kunnen worden opgenomen in een nieuwe situatie. Aarzel niet om uw ideeën daarover aan te dragen. De vereniging zal steeds op de bres staan om, waar mogelijk, verleden, heden en toekomst met elkaar in verband te brengen. Zij zal dit bij de verantwoordelijke instanties op een passende manier aan de orde stellen.

We hopen dat veel oude en nieuwe bewoners het streven van onze organisatie willen steunen om die veranderingen op een historisch zo verantwoord mogelijke manier te laten plaats vinden. Dit kan door lid te blijven of te worden.

Aan dit nummer van ons tijdschrift is de nieuwe informatiefolder van onze vereniging toegevoegd. Wat zou het goed zijn als ieder lid met deze folder een goede buur of een (niet te) verre vriend ervan weet te overtuigen dat het lidmaatschap een goede zaak dient.

Uw steun zal een stimulans zijn voor het bestuur!

P.K.Schenk

In dit nummer

	pag
Van de voorzitter	27
Verenigingsberichten	28
Themaat, van maat tot polder (II)	29
Romeins Vleuten-De Meern	37
De korenmolen van Veldhuizen	44
Beurzen open, dijken dicht! Vleuten/Haarzuilens en de watersnood van 1953	50
Vervoer	52

Verenigingsberichten

Wijzigingen in bestuur

Door de algemene ledenvergadering zijn op 28 april j.l. de heren F.C.G.M.Besouw, A.W.Koot en Dr.Ir.P.K.Schenk te Vleuten benoemd tot leden van het bestuur. In verband hiermee en met de door de heer Kits Nieuwenkamp geuite wens om zijn functie van voorzitter neer te leggen, heeft het bestuur op 8 juni besloten de heer Schenk aan te wijzen tot voorzitter. De heer Besouw is aangewezen als plaatsvervangend secretaris in de plaats van de heer H.E.J.van Essen.

Excursie naar Huis Linschoten

De door de vereniging georganiseerde excursie naar Huis Linschoten op 16 mei heeft zoveel belangstelling getrokken, dat een tweede excursie op 13 juni werd georganiseerd. De deelnemers waren zeer tevreden over hetgeen zij daar te zien kregen. Hierbij een foto van de deelnemers op 13 juni en van het Huis Linschoten. (Foto's: D. van Dijk)

Cursus genealogie

"Genealogie is een boeiende bezigheid, maar je moet een beetje de weg weten". Onder dit motto wordt er, evenals in voorgaande jaren, voor degenen die willen beginnen (of al begonnen zijn) met familie-onderzoek, in november door onze vereniging, in samenwerking met het Kursusproject Vleuten-De Meern, weer een cursus genealogie voor beginners gegeven en wel op de dinsdagavonden 3, 10 en 17 november in de Broederschapshuisjes in Vleuten.

Aanmelding voor deze cursus dient te geschieden op het tijdstip dat daarvoor is vermeld in het rode cursusboekje van het Kursusproject, dat in de gemeente huis aan huis wordt bezorgd. Als u interesse heeft houdt dat boekje dan in de gaten!

Cursus Nederlandse paleografie

Iedereen die historisch of genealogisch onderzoek doet in stukken uit de 17e eeuw of ouder krijgt met oude handschriften te maken, die voor een leek onleesbaar zijn. Door het Utrechts Archief worden van oktober 1998 tot april 1999 twee cursussen

Nederlandse paleografie gegeven, waarin wordt geoefend om deze oude handschriften te lezen. Deze cursussen worden gegeven gedurende 14 weken eens in de 2 weken, één op donderdagavond en één op de zaterdagochtend. Nadere informatie kunt u krijgen bij de medewerker educatie van het U.A., tel. 030-2866611.

Auteurs gevraagd

In ons documentatiecentrum veel historisch materiaal aanwezig, waaruit o.a. geput kan worden om artikelen te schrijven voor ons tijdschrift. Over het algemeen vergt dat wel wat tijd en interesse. Leden die daaraan zouden willen meewerken zijn van harte welkom. Neem eens contact op met de secretaris.

Markten in Vleuten en De Meern

Bij gelegenheid van de markt in Vleuten op zaterdag 29 augustus is er weer een open dag in de Broederschapshuisjes. Daar zal speciaal aandacht besteed worden aan de Romeinse vondsten van de laatste tijd in onze gemeente. Verder worden er ook oude foto's geëxposeerd. Eenieder is daar welkom!

Op de markt in De Meern op vrijdag 28 september zal de vereniging vertegenwoordigd zijn om in een kraam haar activiteiten aan de bezoekers te tonen.

Themaat, van maat tot polder (II)

door J.A. Storm van Leeuwen

De oorspronkelijke grenzen van Themaat

De uitgangspunten van de cope-ontginningen, die in het eerste deel onder het hoofd "De cope" zijn beschreven, werden ook voor Themaat aangehouden. Dit betekende, dat eerst de begrenzing van het te ontginnen of te verkavelen gebied moest worden vastgelegd.

Van Themaat stonden de achtergrens en de oostelijke grens tevoren vast. De achterzijde van dit ontginningsblok kwam tegen de achterkade (de tegenwoordige Ouwenaarskade) van het reeds bestaande Maarssenbroek te liggen. De oostelijke grens sloot aan op die van de Lageweide, onderdeel van de Utrechtse stads-vrijheid.

De voorgrens, waarlangs de boerderijen zouden komen te staan en die doorgaans de ontginningsbasis wordt genoemd, moest door de landmeter in het terrein worden uitgezet. Hier kwam de Thematerdijk te lopen. Tegenwoordig bestaat deze dijk uit de Thematerweg ten westen van de Schoolstraat en de Smalle Themaat ten oosten daarvan. Op het tracé ervan kom ik straks terug.

Evenals de voorgrens zette de landmeter de westgrens uit. Dat gebeurde niet op de plaats van de veel later aangelegde Thematerkade, maar in het verlengde van de tegenwoordige Eikslaan. Het lijkt erop, dat toen eenmaal was besloten om de Themaatse maten te verkavelen, een rechte lijn is getrokken tussen de Wielerveldsedijk (nu Parkweg) en de Ouwenaarskade. Daarmee stonden de westelijke grenzen van Wielerveld en van het oorspronkelijk blok Themaat vast.

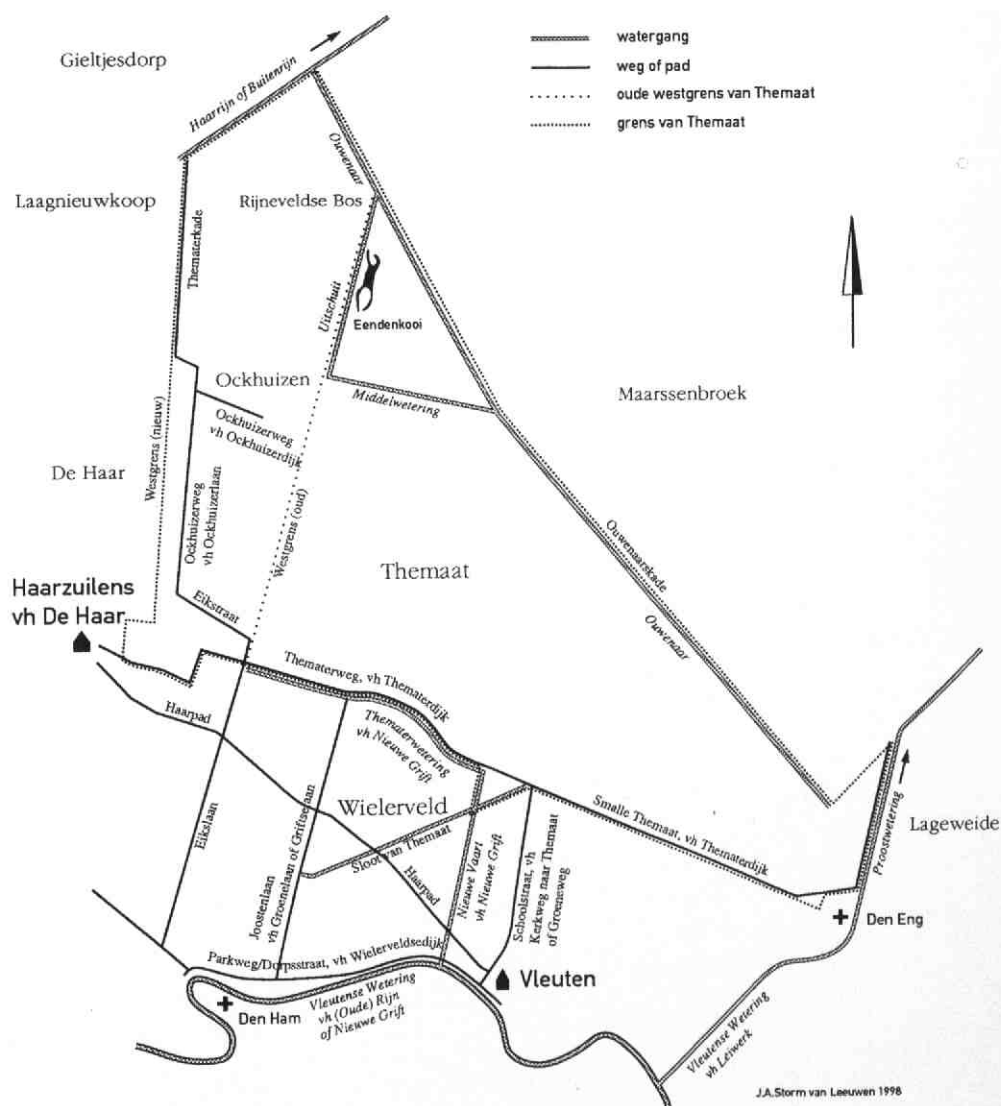
De gronden van de kleine nederzetting Ockhuizen ten noorden van het tegenwoordige dorp Haarzuilens werden niet betrokken bij deze Themaatse ontginning. Dat gold ook voor het ten oosten van Ockhuizen gelegen bedrijf, dat later de naam De Koningshof zou krijgen.¹⁷ Ockhuizen en de Koningshof zijn trouwens pas na de aanleg van de Haarrijn, dat wil zeggen na 1226 (zie later), als landbouwgrond in gebruik genomen.

Op de kadatrale minuutplannen van omstreeks 1832 en op de topografische kaart 1 : 25000 van 1887 is de oude westelijke kade van de (kleine) polder Themaat terug te vinden.

De afbakening van de westelijke grens van de oude Themaatse polder vond gelijktijdig plaats met de bepaling van de zuidelijke grens, de Thematerdijk. Deze dijk liet men bij

de latere Eikslaan beginnen op een afstand van circa 1300 meter vanaf de Wielerveldsedijk. Dit was in die tijd een bekende maat, namelijk de standaardlengte van de kavels in de copen; men paste die om de een of andere reden ook toe in Wielerveld, ofschoon daar geen sprake was van een cope-ontginning.

Bij de scheiding van Wielerveld en Themaat hielden de ontginners geen rekening met de verschillen in grondsoort of met de hoogteverschillen van het maaiveld. Deze hadden zich toen nog niet geopenbaard door een ongelijkmatige inklinking van klei- en veengrond. Dit wijst op een betrekkelijk vroege ontginning. De naburige blokken Maarssenbroek, Kortrijk/Vijfhoeven en Gieltesdorp waren evenwel, zoals hiervoor is gezegd, eerder opengelegd.

Afb.9 Schetskaartje van het gebied van Wielerveld en Themaat. Dit kaartje werd ook afgedrukt in het eerste deel van dit artikel. Zie de toelichting aldaar.

De wording van de polder Themaat

Zodra de begrenzing van Themaat bepaald was groeven de ontginners gezamenlijk de wetering langs de uitgezette ontginningsbasis; hierin zouden de toekomstige kavelsloten uitmonden. De wetering kwam aan de voorzijde van het blok, omdat daar het oppervlak van de grond voordat deze werd ontwaterd het laagst was. Deze wetering, die niet dezelfde was als de tegenwoordige Thematerwetering, bracht men door middel van een tevoren aangelegde, maar niet meer bestaande vliet, in verbinding met de vroegere Oude Rijn (nu gedeeltelijk de Vleutense wetering).

Aan het uiteinde van de vliet werd een uitwateringssluisje aangebracht. Daarmee kon de waterstand in de vliet, de wetering en de kavelsloten zo goed mogelijk worden geregeld. Zoals eerder is gezegd, beïnvloedt het slootwaterpeil de stand van de grondwaterspiegel, hetgeen bepalend is voor de groei van de gewassen.

Met de grond die uit de wetering kwam legden de deelnemers aan de ontginning, ieder voor zijn eigen deel, naast de wetering een dijk of weg aan. Dit was de latere Thematerdijk, nu Thematerweg en Smalle Themaat geheten. Deze weg liep met een bajonetvormig tracé door in de richting van het vroegere dorp De Haar, dat later -evenals het huidige verplaatste dorp - Haarzuilens werd genoemd. De Thematerdijk werd door middel van een uitweg verbonden met de Wielerveldsedijk (nu Parkweg). Mogelijk was dit de tegenwoordige Eikslaan, maar waarschijnlijker is het, dat de uitweg op de plaats van de Joostenlaan heeft gelegen.

Afb.10 De Smalle Themaat (voorheen Thematerweg-oost) ten oosten van de Schoolstraat in Vleuten. Gezien vanuit het noordwesten in de richting van het Huis den Eng. Deze kaarsrechte weg stamt nog uit de middeleeuwen, toen hier de ontginningsbasis van Themaat werd aangelegd. De tegenwoordige Thematerweg (voorheen Thematerweg-west) is oorspronkelijk even smal geweest, maar is later enige malen verbreed. (Foto van de schrijver. Vleuten, 20-2-1968.)

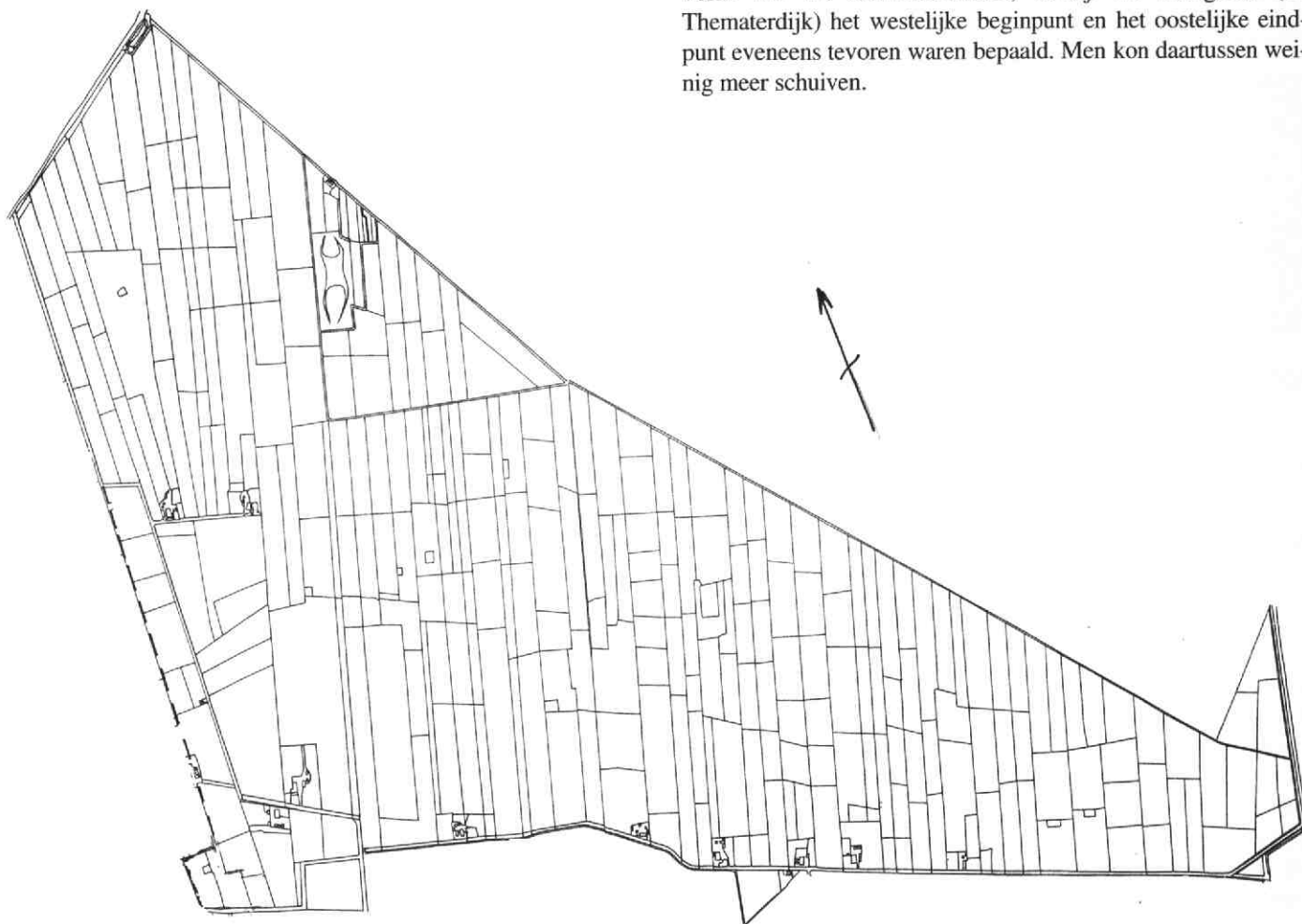

Afb.12 De Joostenlaan aan het noordelijk einde bij de brug over de Thematerwetering omstreeks 1960, gezien vanuit het oosten. De Joostenlaan (vroeger Groenelaan of Griftselaan geheten) was waarschijnlijk de belangrijkste uitweg van de ontginning Themaat. De bomen rechts op de foto staan in de zuidelijke berm van de Thematerweg (oudtijds Thematerdijk geheten). Op de voorgrond de in 1612 gegraven Nieuwe Grift, thans Thematerwetering geheten. (Foto Stichting voor Bodemkartering, Wageningen).

De Joostenlaan heette niet lang geleden Groenelaan vanwege het grasgewas dat daarop placht te groeien en verpacht werd. Deze laan, een in Vleuten en Haarzuilens meer voorkomende benaming voor een toegangsweg of oprit (vergelijk oprijlaan) met of zonder wegbeplanting, lag op Vleutens grondgebied, maar was in 1908 nog eigendom van de gemeente Haarzuilens¹⁸. Deze gemeente was de rechtsopvolgster van onder meer het gerecht Themaat en verkreeg daardoor de eigendomsrechten van de uitweg van de middeleeuwse ontginning Themaat.

De Joostenlaan werd ook Griftselaan genoemd, ongetwijfeld omdat deze laan leidde naar de Nieuwe Grift langs de zuidzijde van de Thematerweg. Deze werd in 1622 aangelegd¹⁹ en heet nu Thematerwetering. De Griftselaan was dus een laan naar de Grift.

De tegenwoordige Schoolstraat is misschien eveneens een uitweg van Themaat geweest en werd ook zo genoemd. Een andere naam was Kerkweg naar Themaat. Het is ook mogelijk dat Themaat vanwege de langgerekte vorm meer dan één uitweg naar de bewoonde wereld langs de Oude Rijn heeft gehad.

Afb.11 Kadastrale kaart van de gemeente Haarzuilens, sectie A (oostelijk deel). Toestand circa 1832. De nummering van de percelen is duidelijkheidshalve weggelaten. De oorspronkelijke westgrens van Themaat lag op het smalle perceel in het verlengde van de Eikslaan, tussen de Thematerweg en de linkerbenenhoek van het driehoekig stuk land met de eendenkooi. Links daarvan het land dat bij het bedrijf van De Koningshof hoorde. Daar weer links van, iets meer naar het noorden, de nederzetting Ockhuizen met twee boerderijen, waarvan het land tot aan de Ouwenaar en de Haarrijn reikte. Korte tijd na 1226 werd de westgrens van Themaat meer naar het westen verlegd en kwam toen te lopen over de Thematerkade en het zuidelijke verlengde daarvan tot aan de Thematerweg. Het laatste stuk van deze nieuwe grens kreeg een bajonetvormig tracé, mogelijk met het oog op de aanwezigheid van het minigerechtje De Hegge. (Rijksarchief Utrecht, Topografische Atlas).

Tot nog toe waren de werkzaamheden gezamenlijk uitgevoerd. Het eigenlijke ontginningswerk deed iedere deelnemer voor zichzelf. De kolonisten (want dat waren deze ontginners!) groeven dwars op de wetering van voor naar achter de schei- of kavelsloten. Deze moesten in beginsel onderling evenwijdig lopen, zodat het niet onwaarschijnlijk is, dat de grenzen van de verschillende kavels, zowel aan de voorzijde als aan de achterzijde, door de landmeter waren uitgemeten. Alleen op plaatsen, waar een evenwijdige strokenverkaveling niet mogelijk was, liet de landmeter de kavelgrenzen geren, dat wil zeggen: schuin ten opzichte van elkaar lopen. Dit laatste is nog steeds te zien in het westelijke deel van Themaat bij Ockhuizen, hoewel dat deel van Themaat pas later bij het ten oosten daarvan gelegen deel is gevoegd.

De S-bocht in de Thematerweg

Door de onregelmatige vorm van Themaat was het niet mogelijk om overal kavels met een standaardlengte van 1300 meter te maken. Dit kon slechts in het westelijke gedeelte van de oorspronkelijke ontginning worden gedaan, omdat alleen daar voldoende ruimte aanwezig was. De achtergrens stond vast in de vorm van de Ouwenaarskade, terwijl de voorgrens (de Thematerdijk) het westelijke beginpunt en het oostelijke eindpunt eveneens tevoren waren bepaald. Men kon daartussen weinig meer schuiven.

Beginnende bij de oude westgrens, te weten het verlengde van de Eikslaan, had de landmeter ruimte genoeg voor kavel met de standaardlengte; teveel zelfs. Daarom werd daar een dwarsloot gegraven op ca. 1300 meter afstand van de Thematerdijk.

In het terrein schoot een driehoekig stuk grond over, dat afzonderlijk werd verkaveld. Daarbinnen legde later een kooiman of kooiker een vogelkoy (eendenkooi) aan; deze bestaat nog steeds, al is die niet meer in bedrijf. Het is overigens de enige kooi die is overgebleven van de drie of vier eendenkooien die Themaat ooit rijk is geweest.

In de driehoek bevindt zich voorts een met berkenopslag begroeid veendepot, dat tijdens de aanleg van rijksweg 2 (nu A2) werd opgespoten met specie uit het cunet van deze autoweg. De berken zijn afkomstig van fossiel zaad dat in de specie aanwezig was.

Afb.13 De niet meer in bedrijf zijnde eendenkooi in Themaat. De kooiplas in het midden van de kooi, waarin vroeger de tamme lok-eenden van de kooiman of de kooiker zwommen en de wilde eenden neerstreken, is reeds aan het verlanden. Binnen het omringende kooibos bevinden zich de vier vangpijpen. Deze begroeiing kan deel hebben uitgemaakt van het mysterieuze Rijnveldse Bos dat ooit in deze omgeving heeft gestaan. (Foto van de schrijver. Haarzuilens, 3-7-1966).

Andere houtgewassen, zoals wilgen, kregen de kans niet om uit te groeien, werd mij eens verteld, want de schapen van de kooiker vraten stelselmatig de jonge scheuten daarvan op.

Dergelijke driehoekige restanten binnen cope-ontginningen komen in het veengebied meer voor. Voorbeelden daarvan zijn Oudenrijn (nu vrijwel geheel verdwenen onder de sindsdien aangelegde wegen) en Klein Houtdijk. Evenals in Themaat bedraagt de afstand tussen de respectievelijke voorgrenzen en de achteraan gelegen driehoeken rond 1300 meter.

De driehoek in Themaat is voor het tracé van de Thematerweg van groot belang geweest. Ten oosten van de driehoek kon de landmeter nog enige kavels met de standaardlengte van rond 1300 meter uitzetten. Daartoe moest hij de toenmalige Thematerdijk een kort stuk evenwijdig aan de Ouwenaarskade laten lopen. Hier kwam dus een bocht in de Thematerdijk.

Nog verder naar het oosten gaande werd de Thematerdijk weer gericht op het tevoren vastgestelde eindpunt bij Den Eng. Daardoor ontstond een tegengestelde bocht. Op deze wijze is de nog steeds aanwezige S-bocht in de (inmiddels verbrede) Thematerweg ontstaan, die nu een nuttige functie vervult om de rijsnelheid van het gemotoriseerde verkeer te beperken.

De ontginningsbasis verder oostwaarts vervolgende kregen de ontginners steeds kortere kavels. Om toch voldoende bedrijfsoppervlakte te verkrijgen moesten per bedrijf meer of bredere kavels worden toegedeeld. Op dat gedeelte konden dus minder boerderijen worden gebouwd.

De sloot van Themaat

Intussen was Themaat beoosten het verlengde van de Eikslaan een polder geworden. De ontginning was geheel omkaad en voorzien van een regelbaar afwateringsstelsel. De afvoer naar het buitenwater geschiedde door middel van een vliet, die hetzij langs de Eikslaan, hetzij langs de Joostenlaan naar de Oude Rijn

liep. De lozing vond op natuurlijke wijze plaats, dat wil zeggen zonder bemaling. Pas eeuwen later zou een windwatermolen worden gebouwd, die het polderwater kunstmatig op het buitenwater bracht. Deze molen sloeg echter niet uit op de Oude Rijn, maar op de Haarrijn. Deze verandering was het gevolg van gebeurtenissen die ik aan het einde van dit artikel zal verhalen.

De voortdurende ontwatering van de landbouwgronden had een voor de boeren ongewenste consequentie. Door inklinking van de bodem daalde het maaiveld steeds meer. Bij de veenondergrond gebeurde deze inklinking in sterkere mate dan bij het kleidek en bij de stroomrugggrond. De vanuit Wielerveld enigszins doorlopende kleistroom aan de voorzijde van het westelijke deel van Themaat, waar het overtollige water juist heen moest stromen, zakte minder dan het oostelijke deel. De langs de noordzijde van de Thematerdijk gegraven wetering kwam voor het af te voeren polderwater op den duur te hoog te liggen, zodat stagnaties in de afwatering optraden.

Waarschijnlijk heeft men de moeilijkheden met de afwatering het eerst ondervonden in het oostelijke deel van Themaat, dat wil zeggen ten oosten van de huidige Schoolstraat. Om toch voldoende drooglegging te behouden, groef men schuin door Wielerveld een extra afvoervliet.

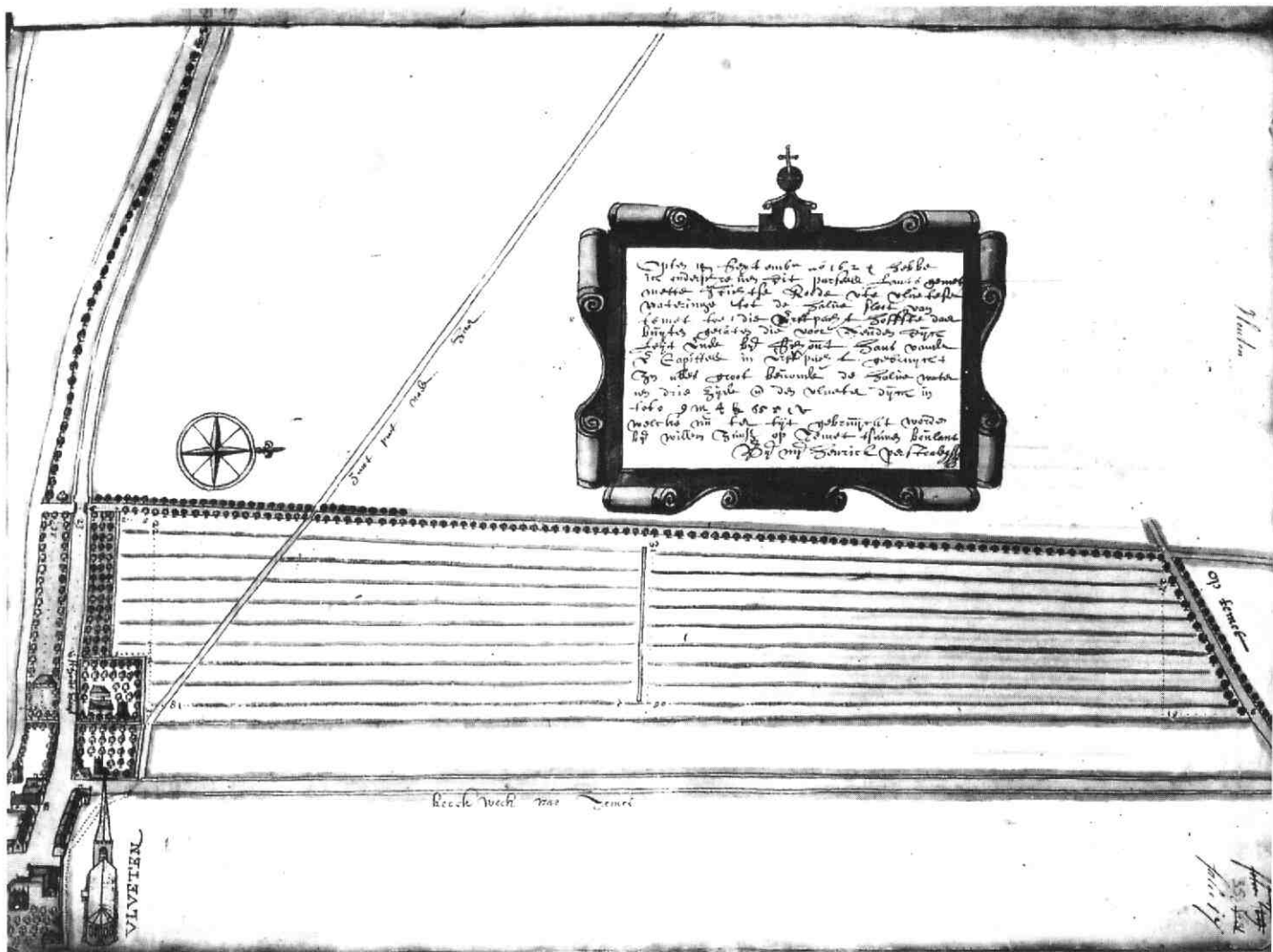
Op een door de landmeter Henrick Verstralen in 1624 getekend kaartje, dat zich in een kaartboek van het kapittel van Oudmunster bevindt, wordt deze watergang Sloot van Temet genoemd²⁰. Temet (mogelijk met de klemtoon op de tweede lettergreep) is duidelijk een verbastering van Themaat.

Deze sloot liep diagonaalsgewijze door Wielerveld vanaf de noordoosthoek Schoolstraat/Thematerweg in zuidwestelijke richting en was gericht op het zuideinde van de Eikslaan (zie kaartje Afb.nr 9). Mogelijk mondde hij uit in de uitwateringsvliet van Themaat die langs de Joostenlaan of langs de Eikslaan naar de Oude Rijn was aangelegd.

Hoewel het tracé van deze Sloot van Themaat zeer recht is moeten wij er rekening mee houden, dat men bij de aanleg daarvan gedeeltelijk gebruik heeft gemaakt van de aanwezigheid van een natuurlijke waterloop. Naar mij door de heer J.H.J.Joosten te Vleuten werd medegedeeld zijn daarvoor aanwijzingen in het bodemprofiel te vinden. Dit zou een verklaring kunnen zijn voor het feit, dat de Themaatse boeren niet dadelijk een hulpafvoering rechtstreeks naar de Oude Rijn groeven, zoals later denkkelijk wel is gebeurd op de plaats van de latere Nieuwe Vaart.

Uit het verkavelingspatroon in Wielerveld is op te maken, dat de Sloot van Themaat reeds bestond toen Wielerveld bewesten de Joostenlaan in kavels werd gedeeld. Dit is een interessant gegeven, want wij weten dat de Oude Rijn bij De Wel in of kort na 1226 werd afgedamd (zie de volgende paragraaf). De Sloot van Themaat kan immers niet na dat tijdstip zijn gegraven, omdat toen de afvoer naar de Oude Rijn geen zin meer had. De verdeling van de kavels van Wielerveld zal daarom grotendeels plaats gevonden hebben voordat die watergang buiten gebruik werd gesteld, dus vóór 1226.

Daarentegen zijn de Wielerveldse kavels doorsneden door het Haarpad. Dit behoeft niet te betekenen, dat dit publieke voetpad pas na de verdeling is aangelegd. Het is niet ondenkbaar, dat men bij het verkavelen van de gronden in Wielerveld het toen reeds bestaande Haarpad handhaafde. Het moet dan dwars door de bouwlanden hebben gelopen, zoals dat ook hier en daar het geval is geweest in het Kromme Rijngebied. Toen de bouwlanden in Wielerveld aan het einde van de vorige eeuw geleidelijk werden omgezet in grasland heeft men langs het Haarpad veekeringen

Afb.14 Landmeterskaartje uit 1624 van enige percelen landbouwgrond in Wielerveld, gelegen tussen de Vleutense wetering en de toenmalige Sloot van Themaat, getekend door de landmeter Henrick Verstralen. Het noorden is rechts. Linksonder de tegenwoordige N.H. kerk te Vleuten met daarnaast de Broederschapshuisjes. Onderaan van zuid naar noord de huidige Schoolstraat, hier nog Kerkweg naar Themaat genoemd, later (zie het topografische kaartje) Groeneweg geheten. Deze weg is hier recht getekend, maar heeft in werkelijkheid een bocht in het zuidelijk gedeelte. De westelijke begrenzing van het opgemeten stuk land tussen de Dorpsstraat (toen Vleuterdij of Dijk geheten) en de Sloot van Themaat wordt gevormd door de twaalf jaren tevoren aangelegde Nieuwe Grift (later Nieuwe Vaart geheten). Rechts tegen de rand van het kaartje de in Wielerveld uitstekende driehoek van Themaat, hier aangeduid met de woorden "Op Temet". Voorts is het Haarpad (schuin door de kavel) getekend. De tekst van het bijschrift van Henrick Verstralen luidt: "Opten 14 Septembris anno 1624 hebbe ick onderschreven dit percelen lants gemeten met de Stichtse roede ute Vleutese watering tot de halve Sloot van Temet toe, die erfspacht hofste daer buyten gelaten, die voor aen den dijk leyt ende bij schout Hans van de edele capittel in erfspacht gebruyckt. In alles groot bevonde, de halve water aan drie zijde ende den Vleuterdijck in, toto 9 m 4 h 65 r 1 v. Bij mij Henrick Verstralen". (Foto Rijksarchief Utrecht, Topografische Atlas, Kapittel van Oudmunster, inv.nr. 933, kaartboek volgnr. 23).

moeten aanbrengen; dit gebeurde in de vorm van meidoornhagen.

Het is merkwaardig, dat in de hoek Schoolstraat/Thematerweg door de Sloot van Themaat en de Nieuwe Vaart (onderdeel van de in 1612 aangelegde Nieuwe Grift) een driehoekig stuk land van Wielerveld werd afgesneden. Deze driehoek is op het bovengenoemde kaartje van Verstralen aangeduid met de woorden Op Temet; op is hier hetzelfde als in. Het behoorde dus tot het terri-²¹toir van het gerecht Themaat.

Naar ik veronderstel, onstond deze driehoek toen de Sloot van Themaat niet meer voldeed en men een nieuwe afvoerleiding naar de Oude Rijn moest graven: deze nieuwe watergang is dan de voorloper geweest van de in 1612 aangelegde Nieuwe Vaart. Deze verandering heeft in ieder geval plaats gevonden vóór

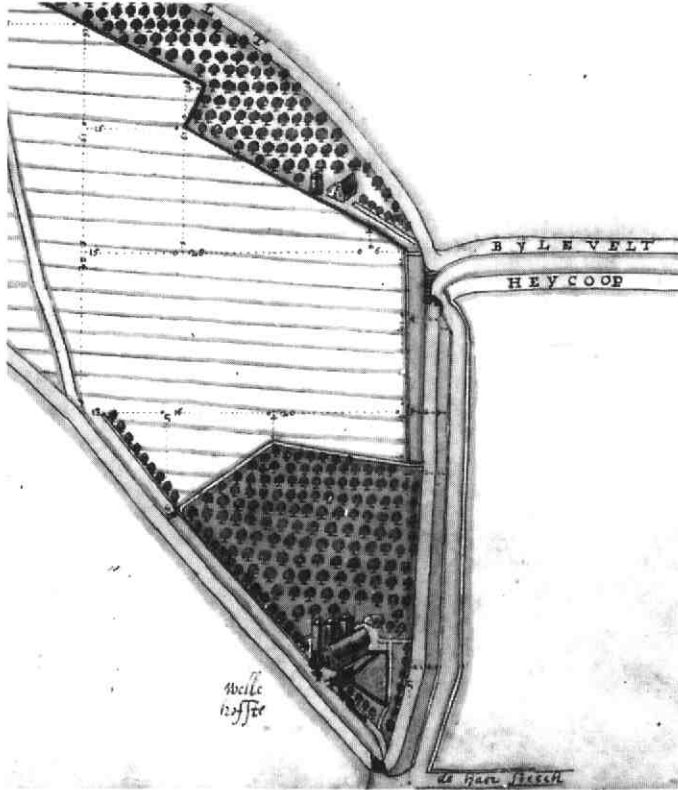
1226.

Toen het gerecht Themaat te zamen met enkele andere gerechten in 1811 de gemeente Haarzuilens ging vormen, werd deze in het gebied van Vleuten en de Meern uitstekende driehoek overeenkomstig de eeuwenoude toestand ingedeeld bij Haarzuilens. Deze grensscheiding bleef bestendig tot het ontstaan van de gemeente Vleuten-De Meern in 1954.

Na deze kortstondige sprong naar de 20e eeuw keren wij weer terug naar de 13e eeuw, toen de polder Themaat zijn definitieve begrenzing kreeg.

De aanleg van de Proostwetering en van de Haarrijn

In de 12e eeuw was Themaat niet de enige gereedgekomen ontginning in West-Utrecht. In die tijd was vrijwel het gehele veengebied in Utrecht en Holland als landbouwgrond in gebruik genomen. Omdat de neerslag toen niet meer kon worden vastgehouden door de humuslagen van de bij de ontginning gerooide broekbossen (voornamelijk elzen) en door de daaronder gelegen veenlagen die als sponzen werkten, werd het overtollige water in een veel kortere tijd dan voorheen op de Oude Rijn geloosd. Langs het benedenstroomse gebied van die rivier, waarvan de

Afb.15 Fragment van een landmeterskaartje van de Wellehofstede ten zuiden van het kasteel De Haar, in 1627 getekend door Henryck Verstralen. Het noorden is rechts. De boerderij ligt in een kronkel van de Heycop. Rechtsboven is de dam getekend, die in of kort na 1226 in de Oude Rijn werd aangebracht om de afstroming van Stichts water naar Holland te beperken. Kort daarna werden de Heycop en de Bijleveld aangelegd. Voor beide uitwateringsvlieten maakte men gebruik van gedeelten van de afgedamde Oude Rijn, voor de Heycop van het bovenstroomse gedeelte en voor de Bijleveld van het benedenstroomse gedeelte. Deze dam bij De Wel is van wezenlijk belang geweest voor de geschiedenis van Themaat, omdat na het aanbrengen ervan de afwatering niet meer naar de Oude Rijn kon plaats vinden, maar via de Haarrijn naar de Vecht moest worden verlegd. De dam bestaat niet meer, beide stukken van de voormalige Oude Rijn zijn nu weer met elkaar verbonden. Van de Heycop en de Bijleveld zijn de gedeelten tussen deze dam en de vroegere Kockengerhout ten zuiden van het dorp Kockengen thans gedempt. (Rijksarchief Utrecht, Topografische Atlas; Kapittel van Oudmunster, inv. nr.933, kaartboek volg. nr. 42/43).

monding bij Katwijk was verzand, trad daardoor steeds meer ernstige wateroverlast op, met name in Rijnland.

In 1226 sloten de Hollandse graaf en de Utrechtse bisschop een overeenkomst, die voor onze streek verstrekkende gevolgen heeft gehad. Afsproken werd, dat de hoeveelheid Stichts water, die door de Oude Rijn westwaards werd afgevoerd, aanzienlijk zou worden beperkt. Daartoe werden onder andere de Meerndijk

aangelegd en de Oude Rijn bij de hofstede De Wel (ten zuiden van De Haar) afgedamd²². Vooral deze laatste maatregel was voor de landbouwgronden in Vleuten en Haarzuilens van groot belang.

Verschillende Utrechtse polders moesten zorgen voor een andere lozingsmogelijkheid. Voor de gronden in Vleuten en Haarzuilens kwam alleen de Vecht in aanmerking als buitenwater. De relatief hooggelegen gronden in Vleuten, waartoe ook die van Wielerveld behoorden, kregen een uitwateringsvliet naar de Vecht in de vorm van de (vroegere) Proostwetering. Deze is waarschijnlijk in opdracht van de toenmalige proost van Oudmunster aangelegd.

De door Vleuten lopende restgeul van de Oude Rijn (de latere Vleutense wetering) verbond men - mogelijk in een later stadium - vanaf het Huis te Vleuten met de Proostwetering nabij Den Eng door middel van het zogenaamde Leiwerk. Hierdoor werd de stroomrichting van het af te voeren water in een gedeelte van de restgeul omgekeerd. De naam Leiwerk is helaas vervangen door de naam Vleutense wetering.

Voor de lagere gronden van Haarzuilens legde men de Haarrijn of Buitenrijn aan; deze aan het einde van de Thematerkade beginnende uitwateringsvliet bestaat nog steeds, maar stroomt niet meer naar de Vecht. Sedert de aanleg van het Amsterdam-Rijnkanaal in de jaren dertig van deze eeuw wordt het Haarzuilense water daarin geloosd.

Om zich aan de veranderende omstandigheden te kunnen aanpassen moesten de lager gelegen gerechten of polders De Haar en Themaat binnen hun grondgebied ingrijpende maatregelen treffen. Dit gold overigens ook voor de aangrenzende polder Laagnieuwkoop.

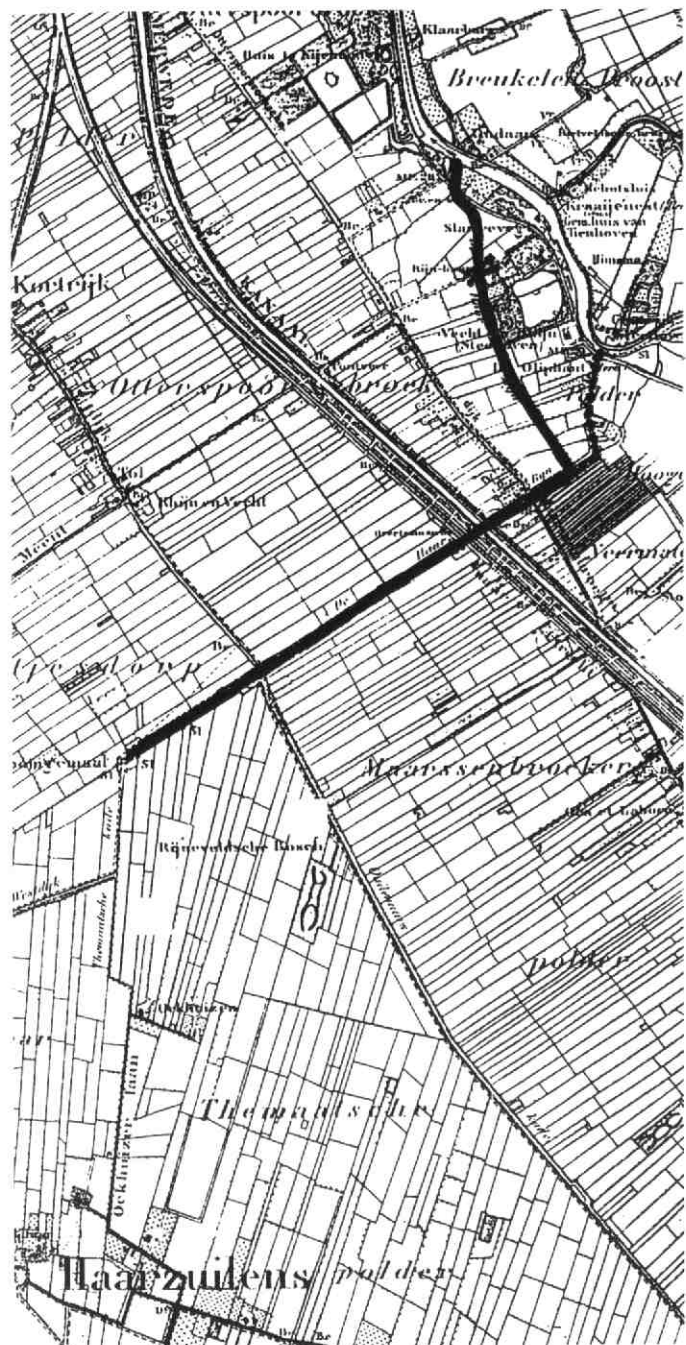
De polder Themaat krijgt zijn uiteindelijke vorm

De oorspronkelijke Thematerwetering langs de noordzijde van de Thematerdijk kon na de afdamming van de Oude Rijn bij De Wel geen dienst meer doen voor de afwatering van de dwars daarop staande kavels landbouwgrond. Het is bovendien de vraag of deze wetering door het in de loop van de tijd gedaalde maaiveld nog wel voldoende kon functioneren.

De Themaatse grondeigenaren en grondgebruikers veranderden daarom radicaal de richting van de afwatering van hun landerijen. Zij groeven (uiteraard op aanwijzing van hun ambachtsheren, deken en kapittel van Oudmunster) een nieuwe wetering langs de achterzijde van hun kavels; deze wetering kreeg later om mij niet bekende redenen de naam Ouwenaar. Deze mondde uit in de Haarrijn.

De dwarssloot die bij de ontginning of verkaveling van Themaat ten zuiden van de driehoek was gegraven als noordgrens van een aantal kavels met de standaardlengte bleef gehandhaafd. Echter ving deze voortaan het water op uit de zuidelijk daarvan gelegen kavelsloten en werd daarom Dwarswetering of Middewetering genoemd. Deze verbond men met de Ouwenaar door middel van een verbrede en verdiepte kavelsoot, later Uitschuit geheten. Deze naam is ongetwijfeld een verbastering van het Middelnederlandse woord uitschut. Voorzover ik heb kunnen nagaan betekende uitschutten het lozen of afvoeren van water.

De schuin door Wielerveld gegraven Sloot van Themaat kon als hulpuitwateringsvliet vervallen. Deze watergang bleef echter grotendeels bestaan als dwarslopende scheisloot, toen Wielerveld in kavels werd verdeeld.

Afb.16 Fragment van de topografische kaart 1 : 25000, blad 425, uitgave 1887. Het noorden is boven. Rechtsboven de Vecht met op de linkeroever de Rijkstraatweg tussen Maarssen en Breukelen. Van linksboven naar rechtsmidden het Merwedekanaal, dat later is verbreed tot het tegenwoordige Amsterdam-Rijnkanaal. Langs het Merwedekanaal ligt de spoorweg tussen Amsterdam en Utrecht. De Haarrijn, die bij de Thematerkade begint, is op dit kaartje met een dikke lijn aangegeven. Op de kruising met de Woerdenseweg ligt de Rijnbrug, die hier met twee dwarsstreepjes is aangeduid (zie ook de foto afb.17). Het overtollige water uit de polders De Haar, Themaat en Laagnieuwkoop stroomde vroeger door de Haarrijn naar de Vecht, waarop het ten zuiden van kasteel Nijenrode via een uitwateringssluus werd geloosd. Sinds de aanleg van het Amsterdam-Rijnkanaal gebeurt dat op dat kanaal. Zoals in de speciale uitgave van de Historische Vereniging "Van Oude Rijn tot Leidse Rijn" in 1985 werd beschreven, is het zeer waarschijnlijk, dat de uitmonding van de Haarrijn in de Vecht oorspronkelijk zuidelijker heeft gelegen, namelijk bij het tegenwoordige café-restaurant De Oliphant. Het vermoedelijk oude tracé is op het kaartje met een stippellijn aangegeven. Op die plaats heeft ook een deel van de noordwestelijke grens van het voormalige hoogheemraadschap Lekdijk Bovendams gelegen.

Hier moet de dam met de Otterspoorsluis in de Vecht zijn aangelegd om opwaaiend Zuiderzeewater te keren en tevens de waterstand in de Utrechtse stadgrachten te regelen. De mond van de Haarrijn is toen naar alle waarschijnlijkheid in noordelijke richting verplaatst, zodat het overtollige water uit de Haarzuilense polders en uit Laagnieuwkoop benedenstrooms van de Otterspoorsluis kon worden geloosd op de Vecht. Dit zou betekenen, dat de dam tussen 1226 (mogelijke aanleg van de Haarrijn) en 1323 (oudste bisschoppelijke dijkbrief van de Lekdijk Bovendams) moet zijn aangebracht. Deze waterkering is overigens in 1437 verlegd naar de vroegere Hinderdam bij Nigtevecht nabij de Stichts-Hollandse grens. Het tracé van de Haarrijn is toen niet meer veranderd, ook de grens van het hoogheemraadschap niet.

De nieuwe westgrens van Themaat kwam langs de Thematerkade te lopen. Daaronder verstond men zowel het tegenwoordige weggedeelte van die naam ten noorden van Ockhuizen als het zuidwaarts gerichte verlengde daarvan tot aan het doorgetrokken gedeelte van de vroegere Thematerdijk.

Het laatste stuk Thematerkade was evenwel geen polderkade, maar een strook van percelen landbouwgrond, waarvan de maai-veldhoogte naderhand schriftelijk ten opzichte van het Amsterdams Peil was vastgelegd. Deze grond mocht niet worden afgegraven of doorsneden door een watergang; in feite was dit een niet in het terrein herkenbare binnenwaterkering²³.

Afb.17 De Rijnbrug over de Haarrijn in de Woerdenseweg te Breukelen, gezien vanuit het zuiden. Op de achtergrond de begroeiing langs de Rijkstraatweg en langs de Vecht ten zuiden van kasteel Nijenrode. Na 1226 werd het overtollige water van de polders in de voormalige gemeente Haarzuilens door de Haarrijn afgevoerd en op de Vecht geloosd. (Foto van de schrijver. Breukelen, 29-7-1958).

Ockhuizen

De gronden tussen de oude en de nieuwe westgrenzen van Themaat, die ten noorden van de tegenwoordige Eikstraat in het dorp Haarzuilens liggen, zijn waarschijnlijk op een later tijdstip in gebruik genomen dan die in de oorspronkelijk (nog niet ver-grote) polder Themaat.

Met uitzondering van een strook grond langs de huidige Thematerkade en het verlengde daarvan lijkt dit gebied eerst verdeeld te zijn geworden in twee grote kavels; deze lagen naast elkaar tussen de Eikstraat en de Ouwenaar benevens de Haarrijn.

Op de oostelijke van deze twee kavels kwam later de reeds genoemde hofstede De Koningshof. Deze kavel is lange tijd onveranderd gebleven, hoewel al vrij vroeg overlans een sloot in het midden moet zijn gegraven.

De westelijk daarvan gelegen andere kavel is in een later stadium overdwers in twee ongelijke stukken verdeeld door evenwijdig aan de Eikstraat een weg aan te leggen. Dit is de vroegere Ockhuizerdijk, nu Ockhuizerweg geheten. Aan deze dijk kwamen aanvankelijk twee boerderijen te staan; de landen daarvan reikten tot aan de Ouwenaar en de Haarrijn.

Deze nederzetting, Ockhuizen genaamd, kreeg een zogenaamde laan (oprit, tevens uitweg) vanaf de tegenwoordige Eikstraat. Het tracé ervan kwam op enige afstand van het verlengde van de Thematerkade te lopen. In de schouwbrief (verordening of reglement) van 1573 voor het gerecht of de polder Themaat²⁴ wordt gesproken van een "zeker stuk lands, geheten Ockhuizerlaan", dat jaarlijks werd verhuurd. Met de opbrengst werd onder meer een kade bij de toenmalige windwatermolen onderhouden.

Hieruit blijkt, dat de strook grond, waarop de Ockhuizerlaan was aangelegd, aanmerkelijk breder moet zijn geweest dan voor een dergelijke uitweg nodig zou zijn. Mogelijk was de gehele breedte van het perceel grond, met inbegrip van de westelijke waterkering van de vergrote polder Themaat, eigendom van het gerecht. In die tijd werd dit perceel vrijwel zeker gebruikt als bouwland.

Van de Ockhuizerlaan is alleen het noordelijke gedeelte bewaard gebleven; het zuidelijke deel ligt nu in het noordelijke park van het kasteel De Haar.

Het gebied Ockhuizen bezit enige kenmerken van een cope-ontginning. Toch kan men hier naar mijn mening niet spreken van een klassieke cope; daar wijzen noch de verkaveling, noch de naam op.

Ook of oc is een verkorting van ooc, dat is afgeleid van het Middelnederlandse woord oken; dit betekende onder andere vermeerderen²⁵. Ockhuizen zal een uitbreiding zijn geweest van een ten zuiden ervan gelegen grotere bezitting. Het woord ook vindt men eveneens terug in de samenstelling ooclant, dat is een klein stuk land, door een sloot gescheiden van een groter stuk.

Met het oog op de ongunstige ligging van de Ockhuizer landen ten opzichte van de Oude Rijn, waarop theoretisch zou moeten worden uitgewaterd, is het zeer waarschijnlijk, dat deze gronden pas na de aanleg van de Haarrijn zijn ontgonnen, dus na 1226. Ockhuizen zal daarom een betrekkelijk jonge ontginning zijn geweest.

Besluit

In deze bijdrage heb ik getracht het een en ander uit de vroege geschiedenis van de polder Themaat te achterhalen. De oude "Maat van Wielerveld" is in de loop der tijden aan veel veranderingen onderhevig geweest. Daarbij bleef de uit omstreeks 1226 daterende begrenzing nagenoeg ongewijzigd. In 1949 vond een waterschapsreorganisatie plaats; daarbij verloor Themaat, na meer dan zeven eeuwen te hebben bestaan, zijn zelfstandigheid. Hierbij zal het echter niet blijven. In het kader van de stedenbouwkundige ontwikkelingen in Vleuten-De Meern worden op het ogenblik plannen beraamd, die voor Themaat zeer ingrijpend zijn. Wanneer deze doorgang vinden zal hetgeen de Themaatse

boeren gedurende vele eeuwen met grote inspanning tot stand brachten onherroepelijk verdwijnen.

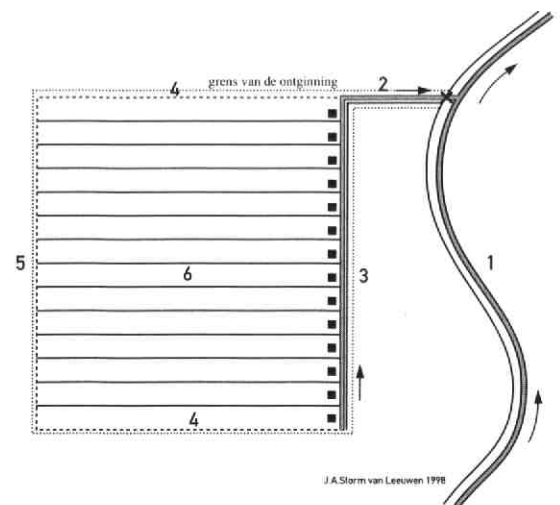
Noten

(Zie voor de noten 1 t/m 16 het eerste deel van dit artikel).

17. D.W.Gravendeel en J.H.van der Poel, "De nalatenschap van een rijke boer", in dit tijdschrift jrg.13, nr. 2 (1993), p. 29-35.
18. Gemeente Vleuten-De Meern, Archieven van de voormalige gemeenten Haarzuilens, Oudenrijn, Veldhuizen en Vleuten; inv.nr. 203.
19. J.A.Storm van Leeuwen, "De Nieuwe Vaart en de Thematerwetering volgens de schouwbrief van 1612", in dit tijdschrift jrg.17, nr. 3 (1997), p. 54-57.
20. Zie noot 6.
21. Storm van Leeuwen (1997).
22. J.A.Storm van Leeuwen, "Van Oude Rijn tot Leidse Rijn", Speciale uitgave van de Historische Vereniging en het Waterschap Leidse Rijn (1985).
23. Rijksarchief Utrecht, Archief van het Provinciaal Bestuur van Utrecht 1813-1920. Notulen der Staten van Utrecht, 1860; inv.nr. 116, p. 245.
24. N.van Wijk, met supplement door C.B.Haeringen, Franck's Etymologisch Woordenboek der Nederlanden (1949).
25. J.de Vries (1961); zie noot 8 in deel I.

Correctie op deel I

Op bladzijde 23 van het vorige nummer van dit tijdschrift is een kaartje (Afb.5) per vergissing onvolledig afgedrukt. Daardoor is één van de wezenlijke kenmerken van een cope-ontginning, namelijk de standaardlengte van de kavel van ongeveer 1300 meter, weggefallen. Deze heeft juist bij de tracerings van de Thematerweg een grote rol gespeeld. Het schema wordt hierbij nogmaals afgedrukt.

Afb.5 Schema van een klassieke cope-ontginning. Betekenis van de cijfers:

- 1 rivier, van waaruit de ontginners de venen introkken; links daarvan de weg met daaraan de oude bebouwing (niet getekend);
 - 2 uitweg en uitwateringsvliet met uitwateringssluis;
 - 3 ontginningsbasis, bestaande uit de dijk (=weg) met daarlangs aan de linkerzijde de wetering; aan de overzijde van de wetering staan de boerderijen;
 - 4 zijkaden van de ontginning (streepjeslijn);
 - 5 achterkade van de ontginning (streepjeslijn);
 - 6 kavelsloten, die in de wetering uitmondten.
- De grens van de concessie is met een stippellijn aangegeven.

Romeins Vleuten-De Meern

door J.H.J. Joosten

Het boek *De Romeinen in Vleuten-De Meern* is nog maar een jaar oud en nu al door de sensationele ontdekkingen in Veldhuizen verouderd. Toch bundelt dit boek, uitgegeven door onze historische vereniging, een aantal artikelen die een schat van informatie bevatten over het Romeinse verleden van onze gemeente. Door de overweldigende belangstelling opgewekt door de vondst van de Romeinse weg en het schip, is het boek bijna uitverkocht. De weg en het schip vertellen een verhaal dat een nieuw licht werpt op het verloop van de Romeinse rijksgrens en de positie van Romeins Vleuten-De Meern, mogelijk het Fletio(ne) van een oude Romeinse wegenkaart. Dit artikel is een eerste aanvulling op het Romeinenboek en geeft tevens een overzicht van wat er al eerder gevonden is (afb. 1 zie middenpagina's 39 en 40).

De Rijn domineerde het landschap

De machtige, 100 tot 200 meter brede, Rijn bepaalde gedurende de eeuwen rond het begin van de jaartelling hier het landschap. Waar nu Huize Voorn ligt stroomde ze onze gemeente binnen om met enkele wijde bochten via de huidige dorpskern van Vleuten bij Harmelen onze gemeente weer te verlaten. In de buurt van waar nu de bloemenveiling aan de Utrechtseweg ligt takte zich een stroom af die zich slingerend zijn weg baande naar De Meern om daar naar het noordwesten af te buigen en zich even ten noorden van Harmelen weer bij de hoofdstroom te voegen. We noemen deze niet meer bestaande stroom, die zo'n belangrijke rol zal spelen, naar de naam die fysisch-geografen aan zijn stroomrug hebben gegeven: de Heldammerstroom.

In de vele eeuwen dat dit rivierensysteem bestond had ze een brede strook veen in de omliggende moerassen opgeruimd en daarvoor in de plaats, en gedeeltelijk ook daarover, zand en klei afgezet. Hoe verder van de rivier af hoe kleiiger. Vlak bij de rivier waren de afzettingen zo hoog geworden dat ze een soort natuurlijke dijken vormden. Alleen bij hoge waterstanden overstroomden deze oeverwallen. Door de schurende werking van de rivier verplaatsten de kronkels, de meanders, zich stroomafwaarts, daarbij de oeverwallen soms aantastend. Bij zeer hoge waterstanden, veroorzaakt door springvloed en westerstorm of hoge waterafvoer, brak de rivier soms met geweld door de aldus ontstane zwakke plekken van zijn natuurlijke dijken heen en sleep een geul uit tot ver in de naast liggende moerassen. De zandafzettingen die deze doorbraakgeulen, crevasses in vaktiaal, later opvulden, vinden we nu nog terug als hooggelegen ruggen in het landschap. De relatief hoge ligging werd veroorzaakt omdat het omliggende veen na de ontginningen met enkele meters inklonk. Ten zuiden van de Heldammerstroom liggen enkele van deze grillig gevormde crevasses. Buiten de zojuist beschreven stroomruggen en crevasses lagen de komgronden. Ze waren vroeger vrijwel onbegaanbaar; slecht afgewaterd en bedekt met bossen. De wijk Het Weer ligt midden in zo'n kom. Bewoners zullen in hun tuinen vruchteloos naar zand graven en als ze door de zware komklei heen zijn venige lagen aantreffen. Dit alles vormde het toneel van de hierna beschreven gebeurtenissen.

Inheems en Inheems-Romeins

Op de omgeploegde akkers zien we, nadat de regens de grond hebben uitgespoeld, vaak op lichte verhogingen, donkere verkleuringen. Bij nadere beschouwing blijken deze veroorzaakt te zijn door botresten, potscherven, verbrand leem en houtskool.

Als de archeoloog hier met zijn guls of boor de grond dieper onderzoekt dan blijkt de ondergrond niet zelden de groengele verkleuring te vertonen van fosfaatrijke grond. Dit zijn de resten van de huisplaatsen van Germaanse inheemse families die zich hier veelal in de late ijzertijd in de eerste eeuwen voor onze jaartelling hadden gevestigd. We vinden ze alleen op de stroomruggen en crevasses waarvan de zandige klei zich goed liet bewerken. Ze vormden hun aardewerk met de hand. De klei vermengden ze met grof zand of potgruis om ze bij hoge temperaturen niet te laten barsten. Met hun nagels en door de potranden met hun vingertoppen van kartels te voorzien versierden ze vaak hun aardewerk.

Zo'n huisplaats werd slechts enkele tientallen jaren gebruikt. Gedurende die tijd drongen de fosfaatrijke afvalstoffen de grond in en zijn nu na 2000 jaar nog goed zichtbaar. De oude huizen brandden af en de muren van met leem bestreken vlechtwerk werden als het ware gebakken. De brokstukken hiervan liggen er nu nog. In vaktiaal wordt dan van huttenleem gesproken.

Enkele jaren geleden zijn, voor de bouw van Leidsche Rijn begon, archeologische verkenningen uitgevoerd. Bij deze verkenningen zijn in de omgeving van het Haarpad, Langerak, Veldhuizen en nog op veel meer plaatsen op de stroomrug tientallen van dergelijke vestigingen uit de ijzertijd ontdekt. Rekenen we mee dat door begroeiing, bebouwing en andere oorzaken lang niet alles onderzocht kon worden en er bovendien door erosie van de rivieren en door afvletting veel verloren is gegaan dan moeten er honderden van dit soort inheemse boerderijen geweest zijn. Stellen we de periode gedurende welke deze boerderijen gebouwd werden op 300 jaar en de levensduur van zo'n boerderij op 30 jaar, dan zijn er gemiddeld enkele tientallen tegelijkertijd bewoond geweest. Hierbij hoort een inwoneraantal van omstreeks 500. Dit zijn natuurlijk grove benaderingen, maar geven toch een indruk van de bevolking in die periode. Niet altijd werd op deze huisplaatsen alleen het handgevoerde met kwarts en potgruis gemagerde aardewerk gevonden. Vaak lagen er ook scherven van Romeins aardewerk tussen. Een stuk van een wrijfschaal of een amphora lagen tussen het inheemse aardewerk dat nu ook vaak met organisch materiaal was gemagerd. Deze organische magering verraadt de Romeinse invloed. Vertonen de vindplaatsen het zojuist beschreven beeld dan spreken we van: Inheems-Romeins. Deze inheems-Romeinse nederzettingen vinden we vooral ten zuiden en ten oosten van de Heldammerstroom, een eerste aanwijzing dat de rijksgrens langs deze nietige zijtak van de Rijn liep en niet langs de hoofdarm.

Het huidige Vleuten werd in de twaalfde eeuw gespeld als

Flutene of Floetene. Het zou van het Germaanse woord flötina af kunnen zijn geleid dat stromen betekent. In dat geval gaat de oorsprong van de naam Vleuten terug tot deze zojuist beschreven primitieve gemeenschap.

De Romeinen komen!

Wanneer de eerste Romein zijn voet op onze gemeentegrond zette is niet met zekerheid te zeggen. In de eerste eeuw voor Chr. veroverde Ceasar Gallië, waaronder het huidige Frankrijk. Daarna richtten de Romeinen hun blik op Brittannië en Germanië. De delta van de Rijn was door zijn goede bevaarbaarheid een belangrijke verkeersader in dit gebied en al voor het begin van onze jaartelling zal de inheemse bevolking al menig Romeins schip hebben zien langs varen. Na de mislukte veldtocht in het noordelijke deel van Germanië stelde keizer Claudius in 47 n.Chr. de Rijn als noordgrens vast. Nu kreeg de inheemse bevolking pas goed met de Romeinen, in het bijzonder met de Romeinse soldaat, te maken. Ter verdediging werd een lange keten versterkingen langs deze grens gebouwd. Het castellum op de Hoge Woerd in De Meern is daar één van. De ligging met zijn front naar het westen heeft tot voor kort de archeoloog bevreemd. Waarom lag dit castellum niet net als de anderen met zijn voorkant naar de Rijn? De vondst van de limesweg in Veldhuizen ten zuiden van de Heldammerstroom geeft wellicht de oplossing. De limes liep, anders dan vroeger gedacht werd, niet langs de hoofdtak van de Rijn maar langs het stroompje dat al eerder ten westen van het castellum gevonden was en deel van de Heldammerstroom uitmaakte. De ligging van het castellum was dus net als die van de anderen, naar de limes toe. De Romeinse weg die in Veldhuizen is gevonden had waarschijnlijk zijn vervolg in de binnen de castellummuren gelegen weg, de 'via principalis', die bij opgravingen in 1982-83 op het castellumterrein is gevonden. De weg liep mogelijk door naar de plaats waar de Heldammerstroom zich van de Rijn aftakte. Op die plaats, even ten zuiden van de bloemenveiling, lag misschien een soort havenkwartier. Er zijn daar talrijke vonsten gedaan die daarop wijzen.

Het castellum, ongeveer één hectare groot, kon ongeveer 500 soldaten herbergen. Even ten noorden van het castellum ten westen van de weg lag het badhuis. De stenen fundamenteën liggen nog onder de grond. Ten zuiden van het castellum lag langs de weg waarschijnlijk de begraafplaats.

Al gauw zal de inheemse bevolking voor de Romeinse bezetter zijn gaan werken. Er heeft zich hier echter niet, zoals we dat uit Houten en Rijswijk kennen, een elite gevormd die in Romeinse stijl in een luxe stenen 'villa' ging wonen. Verder dan op Romeinse leest geschoeide boerenbedrijven is het hier waarschijnlijk niet gekomen. Ook is nog geen duidelijk spoor van een kampdorp, een 'vicus', aangetroffen, zoals we dat bij de castella van bijvoorbeeld Vechten en Valkenburg(ZH) kennen.

Ook weten we nog niet onder welk bestuurscentrum de bevolking hier viel, onder het Forum Hadriani (Voorburg) of onder Noviomagus (Nijmegen), ofwel aaaaaaa aa Cananefaten of de Bataven. Misschien vinden we de oplossing als hier, evenals onlangs nog in Wateringen, een mijlpaal gevonden wordt. Vaak gaven die de afstand naar het bestuurscentrum aan.(afb.2)

In 1994 zijn in de bedding van het vroegere riviertje langs het castellum talrijke paalsporen aangetroffen. Zij zijn waarschijnlijk de resten van schoeiingen en aanlegsteigers. Sommigen eiken palen waren nog zo goed dat uit hun jaarringen de kapdatum

Afb. 2 Mijlpaal gevonden in de buurt van Monster. MP.XII geeft de afstand tot Forum Adriani aan.

bepaald kon worden. Zij dateerden uit het einde van de eerste eeuw. Misschien is het niet toevallig dat juist in die periode ook een afdeling van de Romeinse vloot hier was gelegerd. Er zijn dakpannen gevonden die het stempel dragen van het eerste cohors van deze vloot: het Cohors I Classica Pia Fidelis Domitiana. De eretitel "Pia Fidelis Domitiana" kreeg deze eenheid van de in 96 gestorven keizer Domitianus. Na zijn dood werd de eretitel niet meer gevoerd, dus weten we dat de cohors aan het einde van de eerste eeuw hier was gelegerd. Dat een dergelijke belangrijke vloot eenheid niet opereerde heeft misschien iets te maken met de positie van het castellum temidden van waterwegen en was Romeins Vleuten-De Meern niet alleen een versterking aan de belangrijke limes maar ook een regionaal centrum van vaarwegen.

Regionaal centrum van vaarwegen.

Dat juist de Rijnarm die bij Katwijk in zee uitmondde als rijksgrens werd aangewezen zal te maken hebben met zijn goede bevaarbaarheid en zijn goed ontwikkelde oeverwallen. De oeverwallen maakten het mogelijk in dit verder bijna onbegaanbare gebied ook over land de ter verdediging aangelegde versterkingen goed en snel te bereiken.

De vondst van de Romeinse weg en het er naast liggende schip op de Heldammerstroomrug in Veldhuizen was zeer verrassend. Niet alleen omdat de weg niet de hoofdstroom van de Rijn volgde maar ook omdat het schip aantoonde dat de nevenstroom in de Romeinse tijd nog bevaarbaar was. Tot nu toe werd aangenomen dat deze stroom toen al verland was.

Stukjes van de legpuzzel vielen nu in elkaar. De Heldammer stroom sloot aan op het stroompje ten westen van het Meernse castellum. En ook de positie van het castellum werd, zoals we eerder zagen, logisch.

Het zuidelijkste punt van de Heldammerstroom stond via een natuurlijke of een gegraven waterweg in verbinding met de IJssel. De geleerden zijn het er nog niet over eens of het hier gaat om natuurlijke verbinding tussen twee crevasses of dat een deel door de Romeinen is gegraven. De Meerndijk ligt precies op deze waterweg. De zandige en kleiige afzettingen die aan de definitieve verlanding vooraf gingen vormen een goede ondergrond voor deze weg. De dwarsdoorsnede die van deze weg werd gemaakt bij de aanleg van een veetunnel enkele jaren geleden trok veel toeschouwers maar loste voor de archeologen het probleem niet op. "Natuurlijk water", zeiden de fysisch-geografen. Maar dat sluit nog niet uit dat een zeer recht gedeelte, enkele honderden meters, verder gegraven kan zijn.

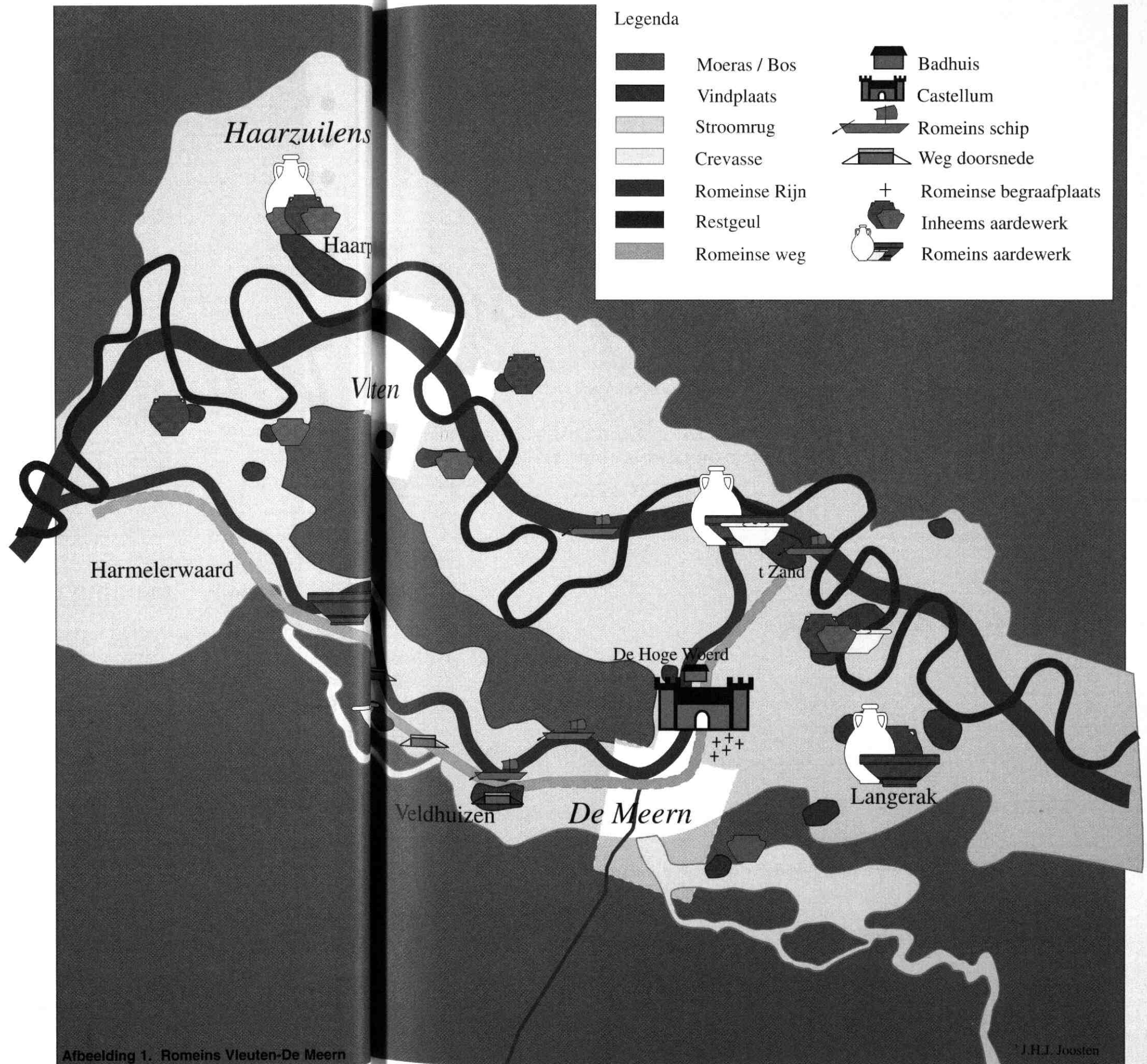
Mocht dat laatste het geval zijn dan hebben we hier te maken met een Meernse tegenhanger van de beroemde Fossa Corbulonis, een door de Romeinen gegraven verbinding die ook van natuurlijke wateren gebruik maakte. De gracht van Corbulo verbond achter de duinen om de Rijn met de Maasmond.

De waterwegen hier moeten in de Romeinse tijd druk zijn bevaren. Alleen al voor de aanleg van de weg moeten, zoals we dadelijk zullen zien, duizenden scheepsladingen grind en ander bouw materiaal zijn aangevoerd. Ook de bevoorrading van de Romeinse soldaten ging over water. De scherven van kruiken waarin de wijn en olie werd vervoerd kunnen we overal terug vinden. De legioenen in Germanië werden voorzien van koren uit Brittanië en ook deze graanschepen zullen de Rijn bevaren moeten hebben. In Woerden is zo'n graanschip gevonden.

De latere castella en belangrijke gebouwen, zoals ook het badhuis, werden met aangevoerde natuursteen uit Duitsland opgetrokken. Het is dan ook niet verbazingwekkend dat deze drukke scheepvaart zijn sporen heeft achtergelaten. Verschillende scheepswrakken zijn in de oude rivierbeddingen aangetroffen. In Zwammerdam, Woerden en nu ook in Vleuten-De Meern zijn al een tiental grote en kleine schepen gevonden.

Geen enkel wrak is echter zo gaaf bewaard gebleven als het schip dat naast de Romeinse weg in Veldhuizen is gevonden. (afb.3) Vastgesteld is nu dat het over zijn volle lengte van 25m bewaard is gebleven. In de buurt van het schip is ook een Romeinse kano gevonden en wrakhout dat op nog meer scheepsvondsten kan wijzen. Verder lijkt het dat ook een deel van de inventaris (afb.4) bewaard is gebleven. Het in het schip gevonden kistje, het gereedschap en het emmertje wijzen daarop.

De open dagen die naar aanleiding van de spectaculaire vondst zijn gehouden hebben ook nog een verrassing opgeleverd!

Afb. 3 Het Romeinse schip zoals hij even te zien is geweest in Veldhuizen. Intussen is vastgesteld dat hij 25m lang is en een laadvermogen had van ongeveer 30 ton.

Enkele van de duizenden belangstellenden vertelden verhalen over vroegere scheepsvondsten in dit gebied. De verhalen die soms van ver voor de oorlog dateerden zijn intussen door een speciaal daarvoor in het leven geroepen afdeling van de archeologische werkgroep 'Oude Rijn' nagetrokken. Dit leverde nog drie mogelijke lokaties van scheepswrakken op. Alle lokaties liggen in oude rivierbeddingen, dus veelbelovend!

Hier volgen twee fragmenten van een verslag dat een der medewerkers van de scheepsgroep maakte:

"Theo zegt dat de Romeinse pot in de Wolweverslaan is gevonden halverwege de Houtsnijderslaan en de Glazenierslaan bij het graven van een riolering op grote diepte.

De boot is ook halverwege de Houtsnijderslaan gevonden. De boot lag dwars in de singel half in de singel en half in de tuin(en) van de woningen aan de Wolweverslaan. Om de schoeiing aan te brengen is de boot ter plaatse weggegraven, er zal dus nog wel een deel in het water en een deel in de tuin(en) zijn achtergebleven." *"Hannes was met zijn broer bij de kraan en heeft de schoeiing aangebracht. Volgens hem hebben andere werknemers zeer grote gesmede spijkers uit spanribben mee naar huis genomen. Hij gaf met zijn wijsvingers een maat van 20 cm. aan. Visserslatijn?"*

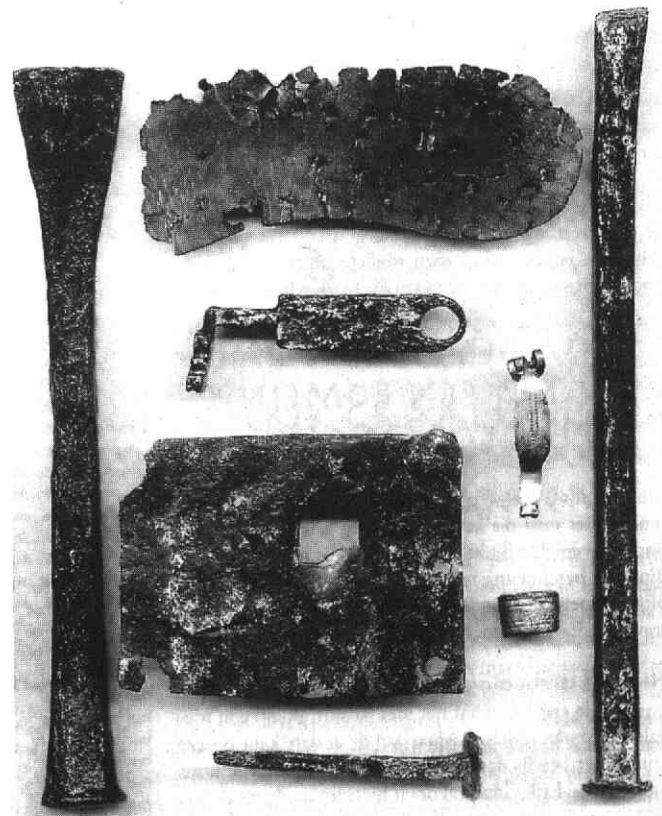
Bedenken we dat slechts een zeer klein deel van het bodemarchief geopend is en dat vondsten lang niet altijd herkend en gemeld worden dan moeten de vijf schepen slechts een kleine fractie vormen van het totaal dat nog onder de grond ligt. Het zijn de stille getuigen van een druk scheepvaartverkeer waarvan Romeins Vleuten-De Meern ooit het middelpunt was, een regionaal centrum van waterwegen.

De Waal en de Lek voerden steeds meer water af. Het verlandingsproces dat in de twaalfde eeuw eindigde met de afdamming van de Rijn bij Wijk bij Duurstede begon voor wat de Heldammerstroom betreft misschien al in de Romeinse tijd. Langs deze stroom zijn geen laat-Romeinse sporen gevonden. Dat het riviersysteem steeds minder water afvoerde betekende nog niet dat haar meanderactiviteit verminderde. Integendeel, haar loop werd steeds grilliger. Zij wiste daarbij veel Romeinse

sporen uit. De gebieden tussen de Romeinse Rijn en de restgeul zijn dus geen vindplaatsen van Romeinse oudheden.

Bij Langerak heeft de Utrechtse projectarcheoloog Herre Wynia een profiel gestoken waarop prachtig zichtbaar was hoe de restgeul, gevuld met Karolingische scherven, een laag met Romeins materiaal had aangetast. In de negende eeuw was deze rivier dus nog actief.

De eens zo machtige rivier die het Romeinse rijk begrensd is tenslotte geworden tot een kronkelig watertje dat tot voorkort de gemeentegrens tussen Utrecht en Vleuten markeerde.

Afb. 4 Het in het schip gevonden kistje, met links een breuwijzer, een halve leren zool, een sleutel en slotplaat, een spijker. Rechts een fibula en bronzen ring van een heft en een beitel.

De Limesweg, van Lugdunum naar Argentoratum.

Twee maanden lang staken de koppen van twee rijen zware eiken palen boven de grond uit in een bijna twee meter diepe kuil zonder dat het archeologisch belang tot iemand was doorgedrongen.

Vlak voor de zomervakantie van 1997 had Ballast-Nedam deze kuil gegraven, op zoek naar zand om de toekomstige wegen in Veldhuizen voor te belasten. Teleurgesteld door de venige ondergrond werd elders verder gezocht. De palen stonden precies op de scheidingslijn van de stroomrug, daar waar het zand overgaat in veen. Na de vakantie kwam dit vrijwilligers van archeologische werkgroep 'Oude Rijn' ter ore die daarop onmiddellijk alarm sloegen bij de projectarcheoloog. Terwijl Erik Graafstal de vondst aan de ROB meldde, vonden dezelfde vrijwilligers het schip.

Direkt was duidelijk dat hier iets heel bijzonders aan de hand was. De weg was tot bijna zijn kruin bewaard gebleven. Duidelijk zichtbaar waren aan de binnenzijde van de palenrijen

opdringen van de rivier op plaatsen waar hij vlak langs de buitenbochten liep. Waar de weg, om een kleine bocht af te snijden, door het moeras liep zien we dikke lagen riet waar het verzakkende weglichaam mee werd opgevuld.

De weg volgde een tracée dat een compromis was tussen erosie door de rivier en verzakking in het moeras.

Het castellum in De Meern gelegen bij een kooppunt van vaarwegen lag aan deze weg. Zouden de schrijvers van Romeinse reisgidsen het hebben opgemerkt?

Van af Fletione tot Lugdunum XXIX leugae.

De Tabula Peutingeriana is een kopie uit omstreeks 1200 van

Afb. 5 Het gedeelte van de Tabula Peutingeriana waar Fletione opstaat. Volgens de afstanden ligt Lauri bij Bodegraven, Nigro Pullo en Albinianis liggen bij Alphen. Praetorium Agrippina bij Valkenburg(ZH). Aan de andere kant van Fletione ligt Levefanum, aan de overzijde van de Rijn bij Wijk bij Duurstede.

de planken die het zeker één meter boven het Romeinse maaiveld uitstekende dijklichaam dat de weg droeg bijeen hadden gehouden. In de wanden tekenden zich lagen met vlechtwerk, rieten matten en grind af.(Afb.5) Dit enorme bouwwerk moest de weg zijn die in de Tabula Peutingeriana en in het Itinerarium Antonini met vermelding van de afstanden staat beschreven! Het Itinerarium Antonini kondigt de weg als volgt aan: "*Caput Germaniarum. A Lugduno Argentorato.mpm. CCCXXV sic. Albinianis mpm.X ...*". Hetgeen zo iets betekent als: Het uiteinde van de Germaanse provincies. Vanaf Lugdunum (bij Katwijk) tot aan Argentoratum (Straatsburg) 325 Leugae. Vervolgens tot Albinianis (bij Alphen) 10 leugae..

Intussen is binnen onze gemeente al meer dan drie kilometer van deze weg teruggevonden. Vrijwel overal heeft de weg dezelfde constructie met de zware, tot vier meter lange, eiken palen. De kapdatum van deze palen,zo meldt Erik Graafstal in het archeologische blad 'Scarabee,' valt omstreeks het jaar 124, het jaar waarin keizer Hadrianus hier langs kwam op doorreis naar Brittannië. Bekend is dat deze keizer overal waar hij kwam de grensverdediging met kunstwerken verstevigde. Zo bouwde hij dwars door Engeland de muur van Hadrianus. De hier gevonden limesweg zal wat inspanning en bouwkunst betreft zeker niet voor deze muur onderdoen. Voor alleen al de 60km weg van hier tot aan de monding van de Rijn zijn omstreeks 100.000 eiken geveld. Deze eiken moesten uit Duitsland worden aangevoerd, op maat gezaagd en met dissels van punten worden voorzien om ze daarna drie meter de grond in te heien. Het grondwerk moet enorm zijn geweest. Vele honderduizenden kubieke meters aarde waren nodig voor het dijklichaam onder de ruim vier meter brede weg. Om een laagje van 5cm verharding op de weg aan te brengen waren duizenden scheepsladingen grind nodig, dat waarschijnlijk ook uit Duitsland moest worden aangevoerd. Ook het onderhoud is een hele klus geweest. Overal zijn sporen van herstel met essen en elzen palen en van wegverleggingen door het

een Romeinse schematische wegenkaart. Tellen we op deze kaart de afstanden van Lugduno tot Fletione op dan komen we uit op 29 . De afstanden in dit deel van het Romeinse Rijk werden op deze kaart berekend in de leuga, ongeveer 2200m. Fletio(ne) lag dus op 64 km van Lugdunum. Lugdunum lag aan de Rijnmond en zou nu, naar algemeen wordt aangenomen, ongeveer een kilometer in zee hebben gelegen.

Nu de weg bij Vleuten-De Meern zo goed is te volgen, is te samen met de waarnemingen van deze weg bij Bodegraven, Zwammerdam en Valkenburg(ZH), een behoorlijk nauwkeurige schatting van de weglengte te geven tussen Castellum De Meern en Lugdunum. Ik kwam op 63 km uit, één kilometer minder dan de afstand die de Tabula geeft tot Fletio(ne).

De provincie die in samenwerking met de ROB een fietsroute langs de limes van Wijk bij Duurstede (Levefanum) met mijlpalen heeft bewijerd kwam ook precies met zijn zeventiende mijlpaal op de Hoge Woerd bij De Meern uit, daarmee precies de 16 leugae van de Tabula Peutingeriana naar Fletio(ne) afpassend. Hiermee wijst deze oude Romeinse reisgids, die ook verder langs deze weg zeer betrouwbare getallen geeft, Romeins Vleuten-De Meern als Fletio aan.

Romeins Vleuten-De Meern heeft een naam:"Fletio"! Fletione op de Tabula is een verbuiging die ofwel 'Te Vleuten' of 'Vanaf Vleuten' zou kunnen betekenen. Een naam die mogelijk is afgeleid van het Germaanse woord 'flōtina', die zoals we eerder zagen aan de naam van de inheemse gemeenschap ten grondslag lag.

Tot slot.

Mede door de inzet van vrijwilligers van de Historische vereniging en het aanstellen door onze gemeente van een projectarcheoloog heeft de kennis over Romeins Vleuten-De Meern een enorme vlucht genomen.

Er is veel aandacht voor de archeologie in onze gemeente.

Terecht besteedt de pers daar veel aandacht aan.

De wil om stedenbouwkundig de Romeinse weg ook in de wijk in te passen moet worden ondersteund. Men beseft dat een zichtbaar maken van het verleden voor veel bewoners een meerwaarde betekent. Het geeft kleur aan hun nieuwe wijk. Het voorlichtingspaneel in Waterland dat veel aandacht aan de archeologie besteedt, geeft blijk van dit besef.

Heel mooi zou het zijn als het Meernse schip, wanneer het ooit wordt opgegraven onderdak krijgt in een Limesmuseum, waar alle vondsten die nu over Nederland verspreid liggen worden tentoongesteld. Een plek bovenop het badhuis, dat voor dat doel voor een deel zichtbaar is gemaakt, zou ideaal zijn. De nieuwe stad Leidse Rijn zou er een pronkstuk door krijgen. Het museum zou tevens een rol kunnen vervullen in de educatie van de jonge nieuwe bewoners.

Nieuwe leden

(1-10-1997 t/m 30-6-1998)

1371 S.van Aken	De Meern
1372 M.van Harten	Vleuten
1373 A.N.J.Talsma	Vleuten
1374 G.G.Wieman	Zeewolde
1375 Wissing Stedeb. & Ruimtel.ord.BV	Barendrecht
1376 H.Dam	De Meern
1377 Mw.E.G.J.van der Most-Verheul	Utrecht
1378 Mw.L.Valk	Odiijk
1379 Mr.J.W.Lemaier	Utrecht
1380 P.T.Lindeman	De Meern
1381 Mw.M.Hamoen-Hoogendoorn	De Meern
1382 E.van den Berg	Vleuten
1383 P.H.M.Everaard	Nieuwegein
1384 Mw.M.J.M.van Putten-van Gisbergen	Vleuten
1385 W.D.Aertssen	Haarzuilens
1386 J.Dissel	De Meern
1387 G.Peek	Vleuten
1388 A.M.Senten	Vleuten
1389 H.J.van Rijnsoever	Vleuten
1390 W.J.M.Schlösser	De Meern
1391 Jhr.E.R.van Holthe	Haarzuilens
1392 C.Verhoeven	De Meern
1393 Mw.J.M.van der Kleij-Gijsbertsen	Vleuten
1394 S.Koster	Haarzuilens
1395 L.Dissel	De Bilt
1396 G.A.H.J.de Groot	De Meern
1397 A.J.B.van Eijndhoven	Vleuten
1398 Mw.C.A.Verheul-van Wijk	Utrecht
1399 Mw.H.J.M.Mastwijk	Utrecht

Wat u bij ons kunt kopen

Hieronder geven wij u een overzicht van de boekwerken, tijdschriften e.d., die bij onze vereniging te koop zijn.

- Vleuten-De Meern, Geschiedenis en historische bebouwing, door O.J.Wttewaall, 400 pag., uitg.1994, f 34,50 (voor leden f 29,50);
- De gemeente Vleuten-De Meern, toen en nu (fotoboek), door J.F.K.Kits Nieuwenkamp en H.E.J.van Essen, 93 pag. uitg.1994, f 30,— (leden f 25,—);
- Haarzuilens in Oude ansichten, door J.F.K.Kits Nieuwenkamp, 78 pag., uitg.1996, f 27,50 (leden f 25,—);
- De Romeinen in Vleuten-De Meern, samengesteld door J.F.K.Kits Nieuwenkamp, 85 pag., uitg.1997, f 15,— (leden f 12,50);
- 100 jaar Willibrordkerk, door Dr.D.W.Gravendeel e.a., 72 pag., uitg.1985, f 15,— (leden f 12,50);
- Van Oude Rijn tot Leidse Rijn, Door J.A.Storm van Leeuwen, 76 pag., uitg.1985, f 20,— (leden f 17,50);
- Kees Valkenstein en de Vleutense Polder, door G.J.Bel, 48 pag., uitg.1986, f 7,50 (leden f 5,—);
- 150 jaar graven naar Romeins Castellum in De Meern, door C.A.Kalee en Prof.Dr.C.Isings, 36 pag., uitg.1984, f 3,50 (leden f 2,50);
- Geomorfogenetische kaart van Zuidwest-Utrecht, behorende bij het boek van H.J.A.Berendsen, met toelichting, uitg. 1982, f 5,—;
- Provinciale Archeologische Kroniek 1988/1989 f 5,— (leden f 2,50);
- Idem 1990/1991 f 10,— (leden f 5,—);
- Idem 1992/1993 f 10,— (leden f 5,—);
- Losse exemplaren van ons tijdschrift: laatste 2 jaren f 12,50 (leden f 10,—), oudere jaargangen f 6,25 (leden f 5,—);
- Verzamelbanden voor 3 jaargangen van ons tijdschrift: f 15,—.

Al deze uitgaven zijn verkrijgbaar in ons documentatiecentrum in de Broederschapshuisjes in Vleuten.

Openingstijden van onze gebouwen

Documentatiecentrum in de Broederschapshuisjes,

Dorpsstraat 1, Vleuten: Maandag en dinsdag van 14.00 - 17.00 uur en donderdag van 19.30 - 22.00 uur. Gelegenheid tot raadpleging van de bibliotheek en inzage van de vele documentatieverzamelingen. Op andere tijden bezoek mogelijk na afspraak met de heer J.W.Schoonderwoerd, tel. 030-6661462.

Het Kabinet, Zandweg 147b, De Meern

Geen vaste openingstijden. Gelegenheid tot bezichtiging van onze exposities over archeologie (o.a. Romeinse opgravingsvondsten), ridderhofsteden, oude gereedschappen en werktuigen en oude huishoudelijke gebruiksvoorwerpen.

Bezoek mogelijk na afspraak met de heer H.E.J.van Essen, tel. 030-6662992.

De korenmolen van Veldhuizen

door Ing. T. Bruntink

De illustratie op de voorpagina van ons tijdschrift van juni 1996 (jrg. 16 nr 2) betrof een afbeelding van de korenmolen "De Korenbloem". Deze molen stond op de plaats waar ooit de molen behorende tot het kasteel Nijvelt heeft gestaan. In eerdere artikelen in ons tijdschrift wordt de molen aangeduid als Nijveltse of Veldhuizense molen. In dit artikel is getracht iets meer te vertellen over de historie van de molen.

Ter orientatie

De molen stond op het perceel Rijksstraatweg 137, nabij de Loobrug, kadastraal bekend onder sectie A nummer 516 in de (voormalige) gemeente Veldhuizen, thans Vleuten-De Meern. De laatste eigenaar was J.H. Oude Wansink. In 1952 werd de molen gesloopt tot op de stenen onderbouw, die nog tot 1971 als woning werd gebruikt. In 1971 werd het laatste deel van de molen gesloopt.

De oudste molen

In de speciale uitgave "Van Oude Rijn tot Leidse Rijn" door Ir. J. A. Storm van Leeuwen (1985) wordt bij een foto van de molen uit de twintiger jaren van deze eeuw in het onderschrift vermeld: "De voormalige windkorenmolen in Veldhuizen, die op de plaats heeft gestaan van de reeds in 1385 in een open brief van bisschop Floris van Wevelinckhoven genoemde "moelen die voor Nijvelt staat" aan de Oude Rijn, nu Leidse Rijn, gezicht vanuit het noordwesten".

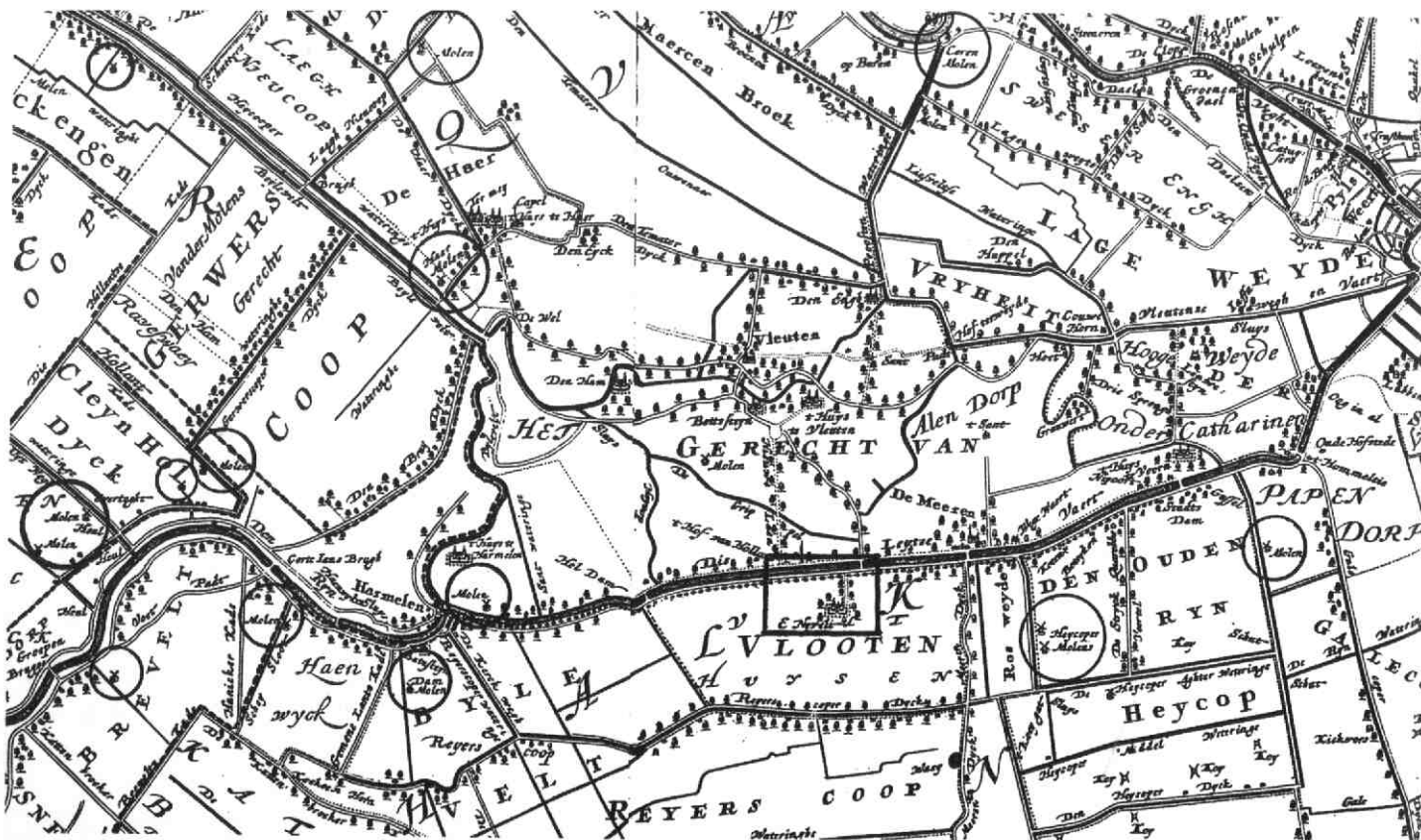
Dit is waarschijnlijk het oudst vermelde jaar waarin de molen

wordt genoemd. Van deze molen uit 1385 is verder niets bekend; het zal een standaardmolen zijn geweest, een molentype dat in die tijd gebruikelijk was. De in 1944 door oorlogshandelingen verloren gegane standaardmolen "Hertog van Brabant" bij Sint Oedenrode was van 1296!

Over het wel en wee van de molen in de volgende eeuwen is weinig bekend tot 1672, het jaar waarin de molen wordt verwoest. In een erfpachttakte uit 1701 wordt dit vermeld. Het was dus in de tijd dat de Franse troepen in deze contreien rondtrokken.

In het artikel "Gevangen, geplunderd en verbrand (II)" van Dr. D. W. Gravendeel in ons tijdschrift van september 1993 (jrg. 13 nr 4) wordt over de molen niets vermeld. Wel wordt in het artikel "Molens in het Stichts-Hollandse grensgebied" door E. Stoop in het tijdschrift Heemtijdingen van september 1991 (blz. 80) vermeld dat door de Fransen, die plunderend en brandstichtend rondtrokken, vele molens het loodje moesten leggen, waaronder de molen van Rietveld.

Dat er omstreeks 1695 geen molen bij Nijvelt was blijkt ook

Afb. 2 Fragment (verkleind) van de "Nieuwe Caerte van de Provincie van Utrecht" van 1696, waarop bij Nijvelt geen molen is getekend (rechthoekje) en de andere molens in de omgeving (omcirkeld) zijn aangegeven (Archief HV).

uit de kaart afgebeeld in de eerder genoemde uitgave "Van Oude Rijn tot Leidse Rijn". Op deze "Nieuwe Caerte van de Provincie Utrecht" gedrukt in 1696 (gedeeltelijk afgedrukt), wordt bij "t Huys Nyvelt" geen molen aangegeven, terwijl andere molens wel worden weergegeven, zoals de "Heycoper molens", meerdere molens bij Harmelen, bij de Haar en de "Coorn" molen bij (Oud) Zuilen aan de Vecht (zie afb.2).

De tweede molen

De hiervoor genoemde erfpacht werd verleend op 30 januari 1701 door de Heer van Nyvelt, Grave van der Sip, aan Aries Cornelissen Castelij, waarbij tevens toestemming wordt gegeven voor de herbouw van korenmolen met huis. De erfpacht bedroeg f 20,—. In hoeverre dit een bevestiging achteraf is geweest, is de vraag, want reeds in 1692 krijgt de familie Castelij, t.w. Petertje, Fijchjen, Jannichje en Cornelia, kinderen van Arie Castelij, een hypotheek van f 400,— op de windkorenmolen met huis bij Huis Nijvelt van Johan van der Laeck, onderschout van Vleuten.

Hoewel een en ander onduidelijk is, mag worden aangenomen dat omstreeks 1690 de in 1672 verwoeste molen herbouwd is, dat de waarnemingen voor de landkaart uit 1695 reeds voordien waren verricht en dat de erfpacht achteraf is beschreven.

Aangenomen mag worden dat dit de tweede molen is, hoewel het niet uitgesloten is dat tussen 1385 en 1672 een vervanging nodig is geweest.

Wat voor type molen gebouwd werd is niet na te gaan (wellicht komt er nog een oude prent te voorschijn). Vermoedelijk is het weer een standaardmolen geweest, hoewel het niet uitgesloten is dat het een wipkorenmolen is geweest. Wipmolens zijn in die jaren veel gebouwd als watermolen, o.a. de Heycoper molens bij De Meern en thans nog bestaande molens bij Kockengen en Breukelen.

De korenmolen van Haarzuilens, de Haarmolen, was een wipkorenmolen, uiterlijk veel gelijkens hebbend met de wipwatermolen, echter geen aandrijving van een waterrad maar van molenstenen. De Haarmolen is in 1911 verbrand.

In 1709 verkoopt de familie Castelij de windkorenmolen met huis bij Nijvelt, genaamd "de Nijveltse molen" aan Johan van der Laeck wonende te Utrecht. Deze verkoopt op dezelfde datum 28 november 1709 de molen aan Cornelis Hermensen Schenkel wonende te Harmelen.

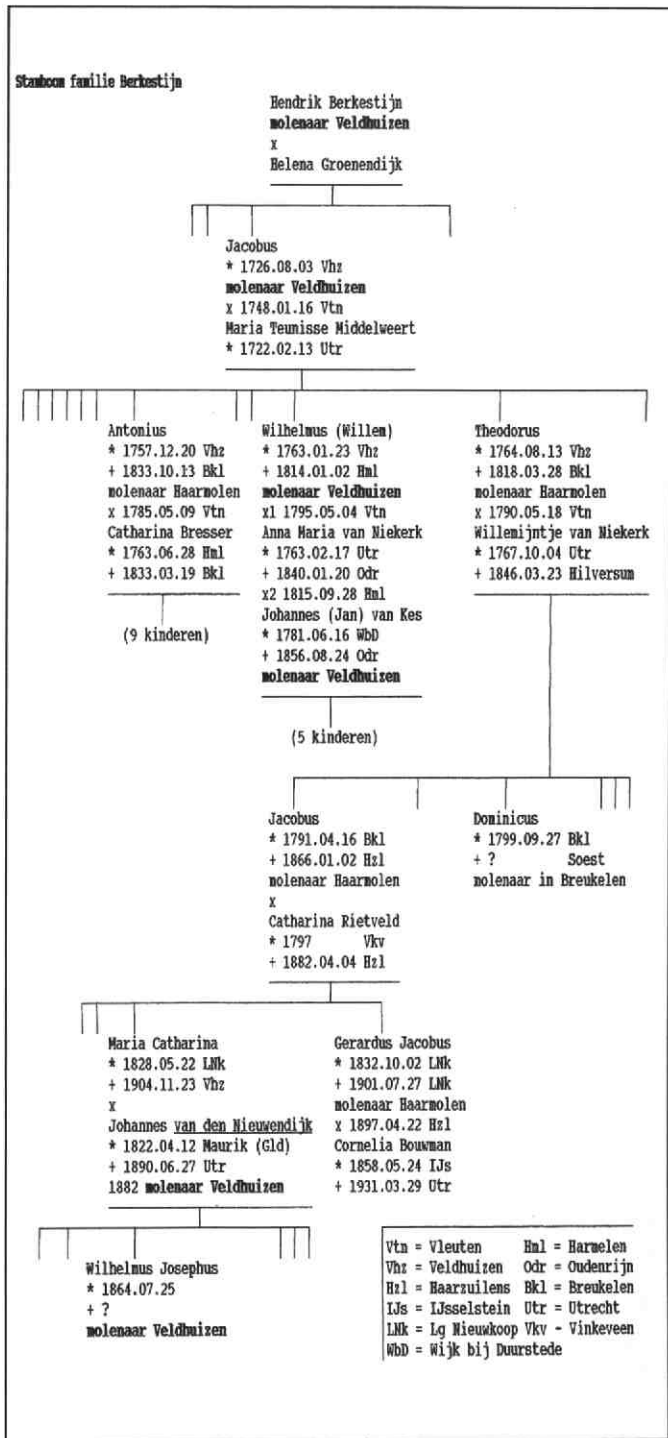
Tien jaar later verkoopt C.H. van Schenkel de Nijveltse windmolen met huis aan Hendrik Berkestijn. Deze krijgt daarvoor een hypotheek groot f 1200,— van Maria van der Haar, weduwe van Harmen Aarts van Nijvelt.

De Berkestijn's hebben de molen gedurende vele jaren in bezit gehad en vele malen moesten zij daarvoor een hypotheek aangaan. Zo krijgt Hendrik Berkestijn op 21 juni 1735 een hypotheek groot f 800,— van Hendrik van Bijlevelt, brouwer te Vleuten. Deze hypotheek had een lange looptijd want pas in 1810 vindt de aflossing plaats.

Hendrik Berkestijn's zoon Jacobus was in 1762 molenaar te Veldhuizen als hij op 6 december van dat jaar een hypotheek krijgt van Jan van Voorst op de Nieveldermolen en de molen te Harmelen.

Jacobus Berkestijn overlijdt omstreeks 1796 en zijn zoon Wilhelmus (Willem) wordt alleen eigenaar als hij met f 5700,— de overige erfgenamen afkoopt.

Opgemerkt dient te worden dat de familie Berkestijn een echt molenaarsgeslacht was. Zo leende Anthonij Berkestijn, "coorn-

molenaar aan de Haar" in 1790 geld van Paulus van Bijlevelt, pastoor te Vleuten, waarvoor o.a. zijn moeder Maria Middelweert, weduwe van Jacobus Berkestijn, en Willem Berkestijn wonende te Veldhuizen zich garant verklaarden ten behoeve van de geïnteresseerden in de boedel van de pastoor. De molenaars van de Nijveltse molen en van de Haarse molen waren dus broers. Wanneer in 1907 de unieke Haarse molen door bliksem getroffen en onherstelbaar verwoest wordt is een Berkestijn de molenaar (tijdschrift HV maart 1982, blz.82).

Willem Berkestijn was getrouwd met Anna Maria van Niekerk. Na het overlijden van Willem in 1814 blijft zijn weduwe met de molen malen. Zij hertrouwt in 1815 met Johannes (Jan) van Kes, geboren te Wijk bij Duurstede. Jan van Kes was als molenaar bereid om ook wel clandestien te malen, zie het artikel van J.W.Schoonderwoerd "Nachtelijke bezigheden" in ons tijdschrift nr 3 van 1993.

In de eerste kadastrale legger van 1832 van de gemeente Veldhuizen, wordt Jan van Kes, molenaar te Veldhuizen, genoemd als eigenaar van de percelen sectie A nrs 177 t/m 180, zijnde molen, erf, plaats en tuin. In 1838 vermeldt de kadastrale legger de verkoop van deze percelen in 1837 aan Bernardus Johannes van Rhijn, korenmolenaar te Vianen.

Waarschijnlijk is later gebleken dat de grond van de molen erf-

kingsregister en woont samen met de familie Dirk van Elst bij de molen. Er komt nu een onduidelijke periode in het verloop van de geschiedenis. Willem Deetman vertrekt n.l. in 1863 al weer naar Doorn en de familie D.van der Elst naar Oudenrijn. Is de molen toen verbrand of omgewaaid? Waarom hij verloren is gegaan is in het archief van Vleuten-De Meern, waar de archiefstukken van Veldhuizen zich bevinden, momenteel niet na te

gaan (inzage niet mogelijk). In het formulier behorende bij de inventarisatie van molens door het toenmalige Departement van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming in december 1942 wordt vermeld dat de molen circa 100 jaar geleden werd gebouwd, Mij lijkt dat dit toen circa 80 jaar was geleden, gezien het vertrek van W.Z.Deetman, maar het archief zal daarin duidelijkheid moeten geven.

De derde molen

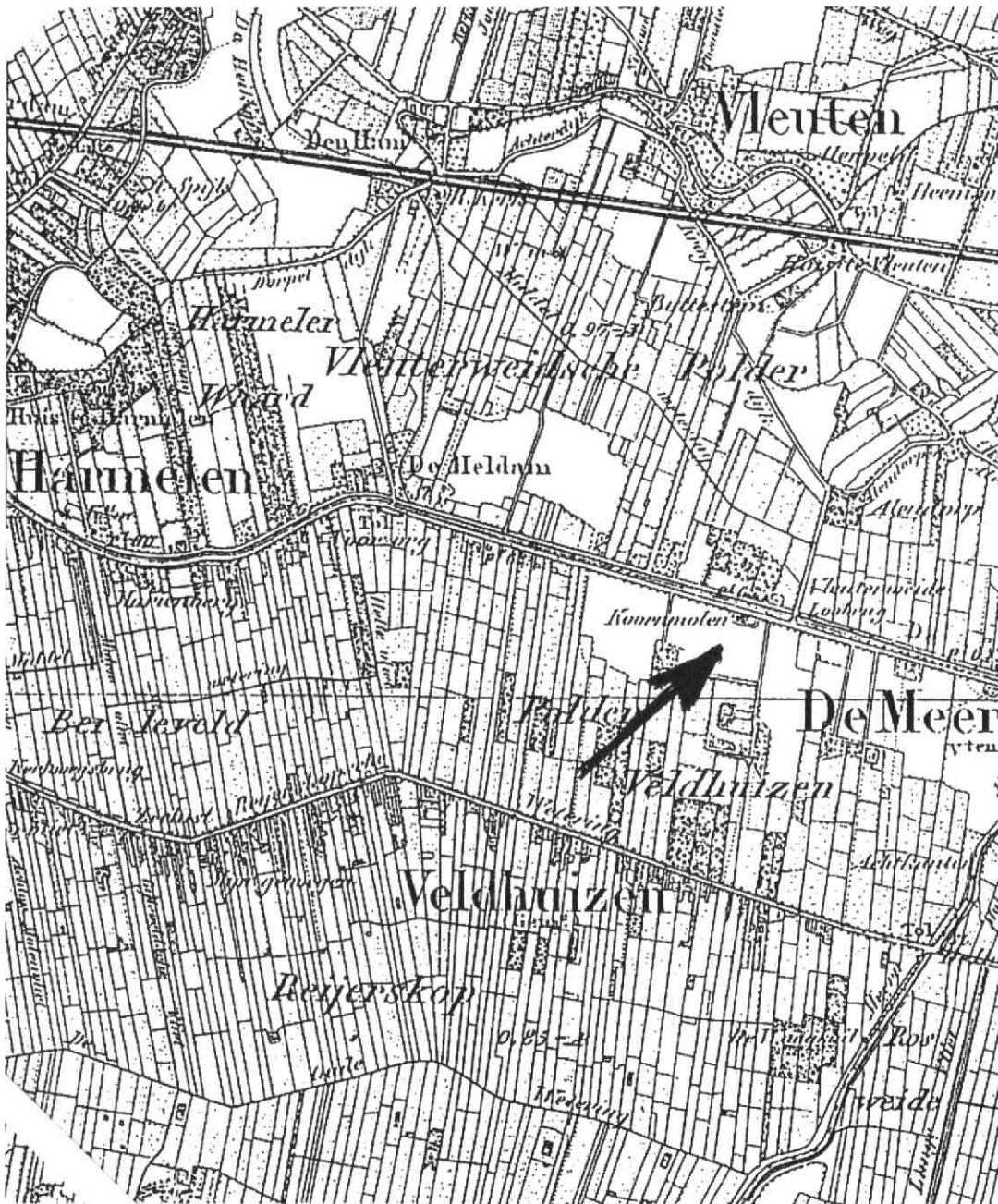
Na het vertrek van Deetman wordt de nieuwe molenaar en erfpachter Johannes van den Nieuwendijk, korenmolenaar en wethouder te Montfoort, gehuwd met Maria Catharina van Berkestijn, geboren in Haarzuilens (Haarmolen) en heeft familierelatie met Jan van Kes.

Johannes van den Nieuwendijk heeft waarschijnlijk een nieuwe molen gebouwd. Nu een stellingmolen, een gemetselde achtkantige onderbouw met daarop een achtkante houten rietgedekte molen (zoals b.v. de molen in Aalsmeer). Het is hierbij niet uitgesloten dat de bovenbouw van een elders gesloopte molen was, omdat in die tijd veel poldermolens overbodig werden in verband met stoombemaling. Deze constructie, stenen onderbouw met daarop een poldermolen, omgebouwd tot korenmolen, kwam en komt

ook nu nog veelvuldig voor.

Door brand wordt in 1889 de molen gedeeltelijk verwoest. De eigenaar/molenaar Johannes van den Nieuwendijk is kort daarop overleden, want in 1892 gaat de erfpacht over op zijn weduwe Marie Catharina van Berkestijn, met de vermelding "de korenmolen affaire uitoefenen".

Restauratie/herbouw vindt plaats in 1892 door het plaatsen van een uit Noordholland afkomstige molen op de nog aanwezige stenen onderbouw. De nieuwe molen was van sloop afkomstig en werd geleverd door de Gebr.de Boer uit Oostzaan. Molenaar is

Afb.3 Gedeelte van de topografische kaart 1:50000, blad 31 oost (Utrecht) uitgave 1855. Op deze kaart is de "Koorndmolen" van Veldhuizen duidelijk aangegeven (RAU Top.Atlas, archief HV).

pachtgrond was, omdat het kadaster in 1851 (art. 138) vermeldt dat Jhr.Diederik Jan Anthonie Albertus van Lawick van Pabst te 's-Heerenberg eigenaar is en B.J.van Rhijn erfpachter. In ons tijdschrift van december 1987 heeft Dr.D.W.Gravendeel de familie van Rhijn beschreven in zijn artikel "Een molenaarsdochter".

Hoewel het kadaster B.J.van Rhijn noemt als erfpachter, wordt in dat jaar (1851) zijn zoon Arie de molenaar. De familie van Rhijn vertrekt in 1862 naar Rietveld en de nieuwe molenaar (erfpachter) wordt Willem Zeger Deetman, afkomstig uit Harderwijk. Willem Deetman staat als ongehuwd in het bevol-

Afb.4 De Haarmolen, wipkorenmolen aan de Lagehaarsedijk. Generaties Berkestijn waren hier molenaar en hadden zeer nauwe familiebanden met de molenaars van de Nijeveltse korenmolen. Ansichtkaart van ca.1900 (Verzameling A.J.van Zoeren).

dan Willen van den Nieuwendijk terwijl zijn moeder Marie Catharina van Berkensteijn erfpachter blijft.

Na het overlijden van Jhr.D.J.A.A.van Lawick van Pabst van Nijevelt wordt in 1901 Marie Jacoba Simonnette Rijnbende de grondeigenaar en in 1903 wordt dit Jhr.Mr.Diederik Jacob Adrianus Albertus van Lawick van Pabst van Nijevelt, burgemeester van Doetinchem. Wilhelmus Joseph (Willem) van den Nieuwendijk, molenaar en graanhandelaar te Veldhuizen, wordt in 1905 erfpachter.

In 1919 wordt de molen met woning en graanhandel verkocht aan Johannes Hendrikus Oude Wansink, afkomstig uit Haaksbergen en behorend tot een Twents molenaarsgeslacht. Zij waren o.a. molenaar op de beltkorenmolen (thans stellingmolen) te Haaksbergen, genaamd "De Korenbloem". Sindsdien is de Nijeveldse of Veldhuizen-zense molen voorzien van de naam "De Korenbloem".

De erfpacht werd pas in 1923 overgeschreven op J.H.Oude Wansink (kad.legger art.463). Gelijktijdig werd de grond door J.H.Oude Wansink gekocht en daarmee kwam de grond waarop de molen met huis en schuur stond en de omliggende grond nu in volle eigendom van Oude Wansink (kad.legger art.464).

Hoewel het niet steeds omschreven is, mag aangenomen worden dat de molenaar eigenaar was van molen, huis en bijgebouwen en dat hij erfpachter was van de grond, die behoorde aan de bezitters van het kasteel Nijevelt of hun erfgena-

men (in 1701 de heer van Nijevelt, Grave van der Sip, in 1923 Jhr.Mr. D.J.A.A.van Lawick van Pabst van Nijevelt).

Periode van verval

Het onderhoud van een molen is een kostbare zaak; regelmatig is groot onderhoud noodzakelijk. Concurrentie en de crisisjaren maakten het nodig om kostbare reparaties uit te stellen. Voor een concurrerende bedrijfsvoering werd in 1932 overgegaan op mechanische aandrijving in plaats van windkracht. De maalderij werd toen voortgezet met een 35/40 PK dieselmotor.

Stilstand van een molen betekent achteruitgang en bij het uitbreken van de oorlog in 1940 was dat duidelijk aan de molen te zien. In

1941 waren het hekwerk van de wicken en de stelling er niet meer. Met het schaarser worden van motorbrandstof werd het gebruik van windkracht weer aantrekkelijk. Restauratie-plannen werden gemaakt en ook subsidie werd aangevraagd. Met een brief d.d. 9 december 1943 aan de Heer Secretaris-Generaal van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming te Apeldoorn vraagt de heer J.H.Oude Wansink om een rijkssubsidie voor de restauratie van de z.g.n. Nijeveldse korenmolen "De Korenbloem". Op welk bedrag de

Afb.5 De Veldhuizense korenmolen genaamd "De Korenbloem" nog in volle glorie. Ansichtkaart uit de twintiger jaren (Verzameling T.Brunting).

restauratiekosten door de molenbouwer G.ten Have te Vorden werden begroot is niet vermeld. Verwezen wordt naar een bijlage, die niet bij de kopie in het gemeentearchief is bijgevoegd. Wel is de aanvrager bereid f 2500,— bij te dragen en de kosten voor rietdekken en schilderwerk voor zijn rekening te nemen, begroot op f 500,— à f 600,— en f 400,—.

De burgemeester van Veldhuizen doet op 30 mei 1944 schriftelijk een aanvullend verzoek aan genoemde Secretaris-Generaal onder opgave van aan hem toegezegde bijdragen van door hem

Afb.6 De Lauwbrug (Loobrug) met op de achtergrond de reeds danig in verval zijnde Nijevelder korenmolen "De Korenbloem". Ansichtkaart van omstreeks 1950 (Archief HV).

benaderde instanties. Om welke bedragen het gaat is interessant:

Vereniging de Hollandsche Molen	f 100,—
Gemeente Harmelen	" 150,—
Gemeente Vleuten	" 100,—
Gemeente Oudenrijn	" 25,—
Plaatselijke VVV Harmelen	" 10,—
ANWB	" 50,—
Prov.Utr.Bond voor Vreemdelingenverkeer	" 25,—
Coöp.Boerenleenbank Oudenrijn	" 250,—
Diverse particulieren	" 700,—

De Secretaris-Generaal bericht met brief van 11 september 1944 aan de burgemeester van Veldhuizen (brief komt pas op 25 september aan) dat de heer J.H.Oude Wansink een rijkssubsidie is toegezegd van f 1560,—, dit in de veronderstelling dat zowel de gemeente Veldhuizen als de provincie Utrecht elk 20% van het ontbrekende bedrag van f 2600,— zullen bijdragen.

Na september 1944 zijn de omstandigheden zodanig dat de restauratie moet worden uitgesteld, met het gevolg dat wanneer de oorlog voorbij is andere zaken worden aangepakt. Door het weer beschikbaar komen van motorbrandstof is het malen met windkracht geen noodzaak meer.

Het verval van de molen gaat onverminderd door en in 1947 is het nodig om de roeden (wieken) van de molen af te nemen. Een kale molen bleef over en dat blijft zo tot in 1952, toen hij werd gesloopt tot aan de stenen onder-

bouw. Feitelijk is er dan alleen nog een molenrestant over, dat wordt verbouwd tot woning en als zodanig nog tot 1971 als woonruimte heeft gediend.

In september 1971 wordt ook de onderbouw gesloopt en is er niets meer over van wat eens de mooie Nijeveltse of Veldhuizense windkorenmolen was.

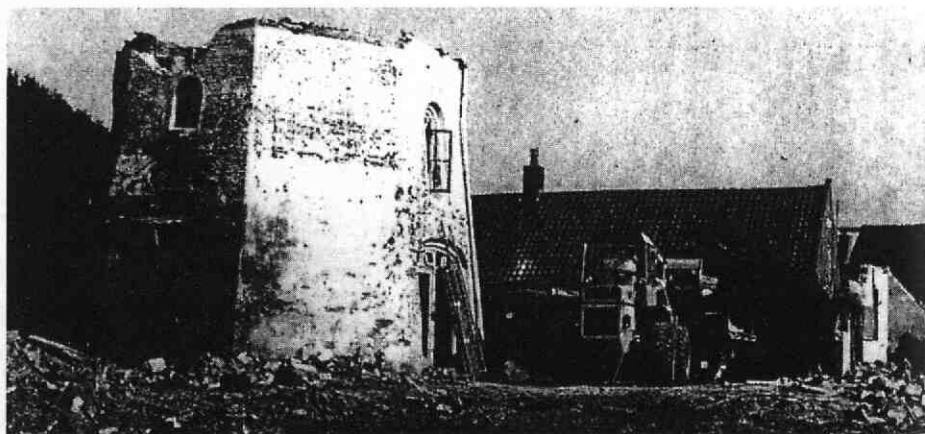
Overzicht van de molenaars van de Nijeveltse of Veldhuizense molen

1385	Bekend is dat er een molen bij Nijevelt staat, geen gegevens van de molenaar
1692	Pieter Castelijm
1709	Cornelis Hermensen Schenkel
1719	Hendrik Berkestijn
1762	Jacobus Berkestijn
1796	Willem Berkestijn
1815	Jan van Kes
1836	Bernardus Johannes van Rhijn
1851	Arie van Rhijn
1862	Willem Zeger Deetman
1863	Johannes van den Nieuwendijk
1890	Willem van den Nieuwendijk
1919	Johannes Hendrikus Oude Wansink
1952	Molen gesloopt tot op de stenen onderbouw

Naschrift 1

Binnen de grenzen van de huidige gemeente Vleuten-De Meern hebben in verleden verschillende molens gestaan. Behalve de hiervoor beschreven Veldhuizense korenmolen en de korenmolen in Haarzuilens zijn er diverse watermolens geweest, zoals in Vleuterweide, bij de Haarrijn en de Heijcopper molens in De Meern.

Helaas is hiervan geen enkele molen overgebleven. Er is echter een kans dat er weer een molen in de gemeente komt. De projectgroep Leidsche Rijn heeft de gemeente Vleuten-De Meern gevraagd om in het kader van het Leidsche Rijn-plan in het geplande waterrijke gebied de "Haarrijnplas" de mogelijkheid te bezien om hier de Kortrijkse molen een plaats te geven

Afb.7 Foto van de sloop van het restant van de Veldhuizense molen in september 1971 (Foto Studio Verheul in "De Brug" van 21-9-1971. Archief "De Brug").

(Molenrevue, uitgave van de Utrechtse Molenstichting No.7, jaarverslag januari t/m juni 1997). De Kortrijkse molen staat in Breukelen nabij het Van der Valk Hotel en moet waarschijnlijk wijken voor de verbreding van de autosnelweg A2.

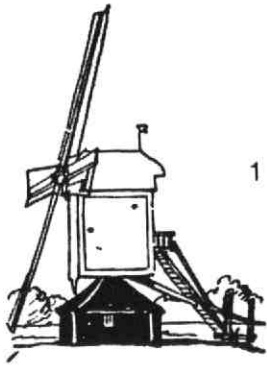
Naschrift 2

Ik wil graag de heren J.W.Schoonderwoerd en F.J. Scheepens hartelijk dank zeggen voor hun bijdrage aan dit artikel.

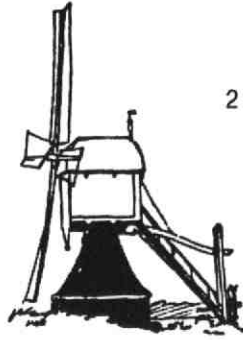
Bronnen

(voorzover niet in tekst genoemd)

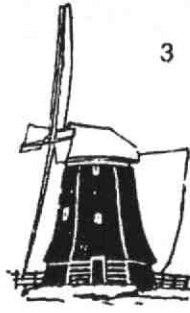
1. Archief Hist. Ver. Vleuten, De Meern, Haarzuilens)
2. De Brabantse molens, uitg. Prov. bestuur Noord-Brabant, 1974, Uitgeverij Helmond te Helmond
3. Rijksarchief Utrecht, dorpsrechten inv.nr 2022.
4. Gemeentearchief Vleuten-De Meern.

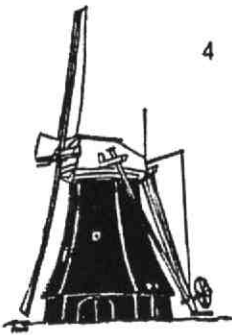
1

2

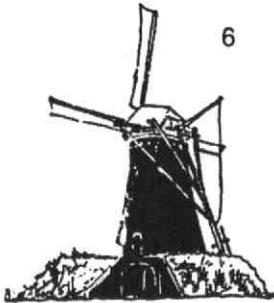
3

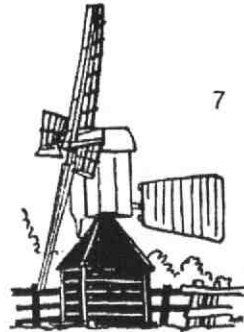
4

5

6

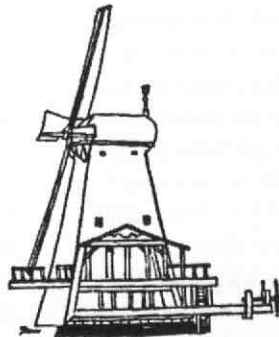

7

Enkele typen van in Nederland voorkomende molens:

- 1 = standermolen;
- 2 = wipmolen;
- 3 = binnenkruier;
- 4 = bovenkruier;
- 5 = stellingmolen (bovenkruier)
- 6 = bergmolen (bovenkruier);
- 7 = weidemolen;
- 8 = Paltromolen.

8

Afb.8 Overzicht van de verschillende soorten molens (Uit folder VVV-Utrecht 1980).

Beurzen open, dijken dicht !

Vleuten/Haarzuilens en de watersnood van 1953

door Jules Braat

In februari van dit jaar was het 45 jaar geleden, dat ons land getroffen werd door een overstroming van ongekeerde omvang. In de nacht van 31 januari op 1 februari kwamen door een combinatie van dijkdoorbraken, springvloed en zware noordwester-storm grote delen van zuid-west Nederland onder water te staan. Als gevolg van deze ramp vielen ruim 1800 slachtoffers, kwamen talloze dieren om het leven en moesten duizenden mensen een goed heenkomen zoeken.

Evacués

Direct op zondagmorgen 1 februari 1953 kwam een grote reddingsoperatie op gang en werden bijvoorbeeld alle onder de wapenen zijnde militairen (waaronder schrijver dezes) opgeroepen naar hun kazernes terug te keren.

De eerste dagen na de catastrofe verliepen chaotisch, her en der werden vluchtelingen ondergebracht. In Utrecht fungeerde de Jaarbeurs als opvangcentrum, van daaruit werd men elders in de provincie ondergebracht, onder andere in Vleuten.

Hoeveel evacués in de beginperiode in Vleuten/Haarzuilens terecht zijn gekomen is niet vast te stellen. De in het gemeentearchief van Vleuten daarover aanwezige documenten geven geen zekerheid. Op een adreslijst van geheel Vleuten staan bij diverse adressen vermeldingen zoals: 1 echtpaar, 2 kinderen, 1 alleenstaande, enz. Niet duidelijk is of het in dit geval om evacués gaat, dan wel om een inventarisatie van de mogelijkheden tot onderbrenging. Ook van Haarzuilens is een dergelijke lijst aanwezig.

Een verslag van de Stichting voor Maatschappelijk Werk in de provincie Utrecht vermeldt over de eerste drie weken met betrekking tot Vleuten de aanwezigheid van 100 evacués, naar herkomst als volgt verdeeld: Zeeland 70, Noord-Brabant 20 en Zuid-Holland 10, qua religie: N.H. 75, Geref. 15, R.K. 10. Op 19 februari 1953 was dit aantal al weer gezakt tot 34.

Uiteindelijk heeft een 23-tal vluchtelingen gedurende langere tijd in Vleuten vertoefd, te weten 4 echtparen met kinderen, 1 bejaard echtpaar, 1 onvolledig gezin, een viertal alleenstaanden en 2 kinderen. Vermoedelijk zijn deze rampslachtoffers allen tezamen in één keer in Vleuten aangeland. In het archief bevindt zich nog een ongedateerd geleidebiljet uit die hectische dagen waaruit blijkt dat een bus van de firma Tensen uit Soest 23 personen in Vleuten afleverde.

Huisvesting

Bij het onderbrengen van deze mensen speelde het gemeentebestuur van Vleuten en Haarzuilens een belangrijke rol. Huisvesting bij gastgezinnen vond plaats over de gehele gemeente: van Utrechtseweg tot Hamlaan en van Dorpsstraat tot aan 't Zand. In het algemeen werd rekening gehouden met de godsdienstige achtergrond van zowel kwartiergever als evacué. Zonodig werden dominee, pastoor of dokter ingelicht over de aanwezigheid van evacués.

Het zal geen verwondering wekken, dat zich met deze ontredde mensen problemen voordeden. Zo vroeg één evacué al direct bij aankomst in Vleuten om onderbrenging in Noord-Brabant. Zij kon op 4 maart 1953 naar Tilburg vertrekken, de

gemeente had in dit geval bemiddeld en de Sociale Dienst van Tilburg ingelicht. Eén gezin vertrok na korte tijd naar Rotterdam, een ander, dat eerst nog 14 dagen elders had doorgebracht, kwam pas op 15 februari in Vleuten aan. Weer een ander gezin verhuisde van Vleuten naar Bunnik en ook had een verhuizing plaats binnen de gemeente.

Ambtelijke molen

Het waren hoogtijdagen voor de ambtelijke papiermolen: een regen van circulaire daalde op de gemeentebesturen neer, dus ook op die van Vleuten en Haarzuilens. Het Ministerie van Maatschappelijk Werk, de Commissaris der Koningin, het Rode Kruis, Het Nationaal Rampenfonds, ieder deed zijn zegje.

De gemeenten kregen b.v. opdracht de evacués in te schrijven in het Bevolkingsregister en de gemeente van herkomst alsmede de Inspectie van de Bevolkingsregisters in te lichten. Met deze vorm van registratie wilde men een eind maken aan onzekerheid betreffende het lot van bepaalde personen. Ook het Rode Kruis en de Dienst voor Maatschappelijke Zorg in Utrecht moesten worden ingelicht.

Op 10 februari kreeg Vleuten van de Evacuatiecommissaris in Utrecht het verzoek een opgave te verstrekken van de in de gemeente aangekomen en geregistreerde vluchtelingen. Enkele dagen later kwam er weer een circulaire van dezelfde functionaris waarin richtlijnen werden gegeven voor de opvang van jeugdige evacués en zaken als onderwijs, jeugdwerk, speelgoed en dergelijke aan de orde kwamen.

Ook de gemeenten onderling bestookten elkaar met papier: er werden lijsten met namen van evacués uitgewisseld, waarop men kon nagaan of zich daarbij familie of bekenden bevonden, een soort "zoeklijst". Vleuten kreeg zulke lijsten uit Eemnes, Maartensdijk en Rhenen. Het is niet bekend of er veel gebruik van werd gemaakt.

Rond 10 februari 1953 was de ergste nood voorbij, het gemeentebestuur kreeg toen van de provinciale Evacuatiecommissaris een dankbetuiging. In de avondvergadering van de gemeenteraad op 11 februari werd een gebed uitgesproken en één minuut stilte in acht genomen ter herdenking van de slachtoffers.

Hoewel de acute noodsituatie achter de rug was, konden de evacués nog niet naar huis. Voorlopig waren zij genooddaakt in Vleuten te blijven, wat onder andere betekende dat bepaalde kwesties, zoals op financieel gebied, geregeld moesten worden: men zat immers zonder werk en inkomsten bij vreemde mensen in huis.

Financiële regelingen

Om in de ergste nood te voorzien was door "Den Haag" een regeling ontworpen, min of meer gebaseerd op die voor hulp aan Oorlogsslachtoffers 1940-1945. De regeling voorzag in een tegemoetkoming aan zowel de evacués als de kwartiergevers. Op grond van deze richtlijnen stuurden burgemeester en wethouders van Vleuten op 12 februari 1953 een brief naar betrokkenen, waarin de vergoeding werd medegedeeld. Die bedroeg bijvoorbeeld voor een gezin van 4 personen f 54,25 per week, voor 2 personen kreeg de kwartiergever f 31,50. De evacués zelf kregen zakgeld, iemand van 18 jaar of ouder kreeg f 3,—, onder de 18 kreeg f 2,— per week. Bovendien werd een uitkering-ineens verstrekt, volwassenen ontvingen f 10,—, gezinsleden ouder dan 15 jaar f 5,— en was men onder de 15 dan was het f 2,50.

Achter hun comfortabele bureaus hadden de Haagse ambtenaren wel bedacht dat eventuele vaste inkomsten aan de gemeente moesten worden afgedragen tot ten hoogste het uitbetaalde kwartier- en zakgeld. Men kreeg dus een sigaar uit eigen doos.

Betaling van de toekomstige gelden vond plaats op woensdag "ten kantore van de gemeente-ontvanger, Dorpsstraat 17 te Vleuten". Een aantal kwartiergevers machtigden hun gasten het kwartiergeld in ontvangst te nemen, de evacués waren misschien blij daarmee iets om handen te hebben.

Het kwartier- en zakgeld werd geregistreerd op kaarten, die eigenlijk bestemd waren voor het vastleggen van uitkeringen aan oorlogsslachtoffers. Wekelijks werd bijgehouden over hoeveel dagen vergoeding was uitbetaald, de uitkering uit het Rampenfonds, reiskosten, overige voorzieningen, kortom alles werd nauwgezet geadministreerd. Periodiek declareerde Vleuten de voor de evacués uitgegeven gelden bij het Ministerie voor Maatschappelijk Werk.

Iedere evacuë werd gevraagd naar zijn financiële situatie: had men een eigen huis, hoeveel bedroegen de lasten, had men spaargeld, zo ja, hoeveel? Ook moest elke week een gezinsinkomstenbriefje worden ingeleverd.

De gemeente regelde zonnodig ook andere zaken: klompen werden aangeschaft, een pet, steunzolen; een horloge, broek en schoenen werden gerepareerd, een pedicure ingeschakeld, reiskosten vergoed. Eén evacuë werkte enkele maanden bij een aannemer. Voor hem werden een overall en een werkbroek geregeld en werkschoenen verzoold. Verder correspondeerde de gemeente met Het Gemeenschappelijk Administratie Kantoor (GAK) over WW-uitkeringen en met de Rijksverzekeringsbank en Raden van Arbeid over de betaalbaarstelling van ouderdomsrenten. Enkele evacués werden verzocht naar het gemeentehuis te komen voor een gesprek met een vertegenwoordiger van het Gewestelijk Arbeidsbureau.

Naarmate de toestand in het rampgebied verbeterde keerden de evacués naar huis terug. Sommigen hadden tussentijds al eens een kijkje genomen in hun oude woonplaats. Daarvoor was een speciale vergunning nodig. De gemeente verzocht voor een inwoner van Zonnemaire (Schouwen) om een inreisvergunning bij de politie aldaar.

Van de vluchtelingen, die het rampgebied vaak in grote haast hadden verlaten, kwam een aantal zonder behoorlijke kleding of schoeisel in de opvangcentra terecht. De gemeenten kregen tot taak de onder hen ressorterende vluchtelingen van kleding te voorzien.

Inzamelen

Het Rode Kruis Vleuten had 72 dozen kledingstukken ingezameld en opgeslagen in de VGLO-school. Die hoeveelheid was groot genoeg om er een heel dorp mee aan te kleden. De ingezamelde artikelen geven trouwens een aardig beeld van de benaming van het kledingpakket uit die dagen: géén leggings, T-shirts, boxer-shorts of soft-beha's, maar lange onderbroeken, borstrokken, damesnachtjaponnen, slobbroekjes enz.

Voor de evacués, die ter plaatse niet konden worden geholpen, kon kleding worden agevraagd bij het Provinciaal Kledingdepot van het Rode Kruis in Zeist. In een enkel geval is dat door Vleuten gedaan. Ook vroeg de gemeente eind maart 1953 bij het Rode Kruis nog 10 paar herenschoenen aan, die prompt werden geleverd. Tenslotte was er voor de evacués bij de Galeries Modernes in Utrecht een speciale "winkel" ingericht, waar ze met een bon van Sociale Zaken terecht konden. Ook toen waren er lastige klanten: één evacuë wenste b.v. een zondagscostuum naar maat; als gevolg van zijn hoge eisen werd de hulpverlening gestaakt.

De watersnood bracht onder de Nederlandse bevolking een golf van offergezindheid te weeg. Al op 2 februari kondigde het Nationale Rampenfonds een grote inzamelingsactie aan tegen 14 februari. Het motto in die dagen was: Beurzen open, dijken dicht!

In Vleuten en Haarzuilens waren al spontane inzamelingsacties gehouden; de burgemeester van beide gemeenten deelde dat dan ook op 3 februari aan het Nationale Rampenfonds mee. De uiteindelijke opbrengst van de geldinzameling bedroeg voor Vleuten f 3.791,45 en voor Haarzuilens f 1.567,50.

Niet alleen evacués werden gehuisvest, ook vee werd in Vleuten ondergebracht. Verspreid over de buitengebieden van de gemeente werd een groot aantal koeien bij veehouders geplaatst. Het gemeentebestuur wees de verzorgers op de plicht tot inenting (er werd gratis entstof tegen mond- en klauwzeer ter beschikking gesteld), registratieplicht en de te volgen gedragslijn bij teruggave aan de eigenaars. Die moesten zich legitimeren en b.v. stallijsten overleggen. Mutaties in het bestand van geëvacueerd vee - zoals overbenging naar een ander adres - werden door de gemeente bijgehouden.

Ten slotte nog de directe hulpverlening in het getroffen gebied. Begin februari was personeel van de brandweer en enkele bedrijven met een lichtaggregaat naar het getroffen gebied afgereisd, waar zij waren ingezet bij Hellevoetsluis en Stellendam. Na terugkeer in Vleuten moest het aggregaat gerepareerd en schoongemaakt worden. De kosten van de hulpactie werden later door Vleuten naar rato aan Hellevoetsluis en Stellendam in rekening gebracht. De hulpverlening was dus niet belangeloos geweest.

Aangezien de laatste vergoeding aan evacués tot 26 december 1953 werd uitbetaald kunnen wij aannemen dat rond de Kerstdagen alle watersnoodslachtoffers naar huis waren teruggekeerd. Daarmee was een einde gekomen aan een hulpactie, waaraan ook Vleuten en Haarzuilens naar vermogen hebben bijgedragen.

Vervoer

Alle middelen van vervoer hebben mij altijd al geboeid en je krijgt er in je leven heel wat mee te maken. Zoals iedereen zal ook ik wel in een kinderwagen zijn begonnen. Zelf weet ik daar niet zo veel meer van, maar ik kan me zo voorstellen dat mijn moeder met mij ging wandelen met 3 kinderen op en in de kinderwagen. De afstanden waren niet zo groot omdat er overal lang werd stilgestaan omdat iedereen het nieuwe kindje moest bekijken.

Dan natuurlijk de nodige verhalen zoals: de mijne lacht al, en de mijne kraait al.

Sommige dronken al uit de fles en hebben dit nooit meer afgeleerd.

Een kinderrijk dorp was De Meern en soms stonden de kinderwagens bij de Meernbrug bijna in file. Later mocht ik bij mijn vader voor op de fiets, in een bakje zat ik dan eerste rang en zorgde dat vader een beetje uit de wind zat.

Dan komt de tijd dat er weer een kleiner kind voor in het bakje moet, en moet je achter op de bagagedrager. Je benen wel ver van de fiets houden, want een schoen of een heel been tussen de spaken fietst zo moeilijk.

Af en toe mogen we mee naar het land, allemaal op de kruiwagen; we ontdekten toen al dat als je een doel wilt bereiken, heb je meestal wel een kruiwagen nodig.

Daarna wordt je wat zelfstandiger, met vallen en opstaan heb je geleerd hoe je verder door het leven zal gaan. Zo gaat het ook met fietsen leren.

Je voelt je een flinke kerel als je dat onder de knie hebt gekregen, maar zo af en toe ga je ook in je leven wel eens behoorlijk onderuit.

Ook mag je af en toe met moeder in de bus naar Utrecht. Thuis krijg je dan eerst een beetje opvoeding, zoals, als er oudere mensen in de bus staan, moet je je plaats afstaan.

Ook wordt je geleerd om wat te sjoemelen met je leeftijd. Er wordt je op het hart gedrukt dat je nog een kind bent en dus voor half geld kan reizen.

De chauffeur van de bus vroeg eens aan mijn moeder: "wordt dat kind van je dan

nooit ouder?".

Zo leer je dan ook dat je soms toch voor een dubbeltje op de eerste rang kan zitten. En dat je op die manier wat geld kan besparen. Zo heb je geleerd dat er 2 manieren zijn om rijk te worden eerlijk duurt het langst.

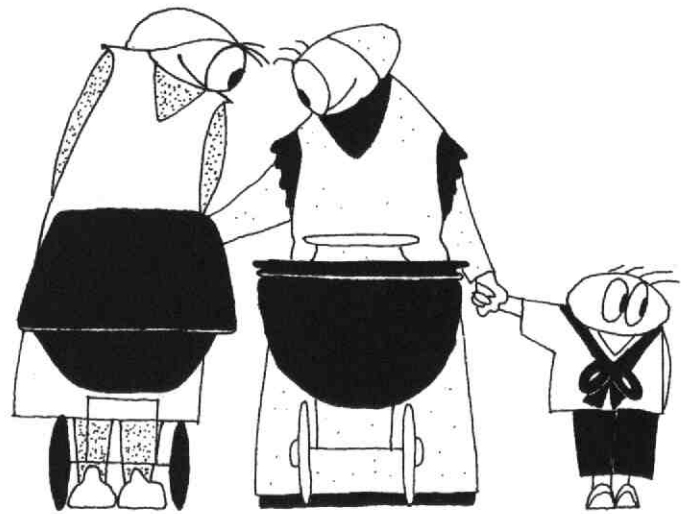
't Gekste vervoermiddel ontdekte ik, toen er wat grotere jongens een autoband van de Meernbrug lieten rollen. Ik moest daar gehurkt in gaan zitten. De eerste keer was ik er misselijk van, en de tweede keer belandde ik met een klap tegen het cafe van Huygen. Thuis vertelde ik huilend wat er gebeurd was.

M'n vader zei: "je zal in je leven wel meer mensen ontmoeten waar je misselijk van wordt en je zal ook nog wel dikwijls je kop stoten".

Dan mag je ook een keer met een schipper mee varen in de Rijn. Een heel mooie ervaring en je weet dan meteen dat je in je verdere leven wel eens meer in de boot zal zitten.

Dan komt de dag waarop je al lang hebt gewacht. De kinderen van de buurvrouw zijn uit de kinderwagen gegroeid en nu hoop je maar dat de wagen afgedankt wordt.

En ja hoor, ik kreeg het onderstel. Ik kreeg wel een uitbrander van m'n moeder omdat ik zei dat 't onderstel van de buurvrouw er

wel een beetje gammel uitzag.

Maar ik maakte er een kar van en reed heel wat keren van de Meernbrug.

De kar is vakkundig bestuurbaar gemaakt; een draaiende vooras die je met 2 touwtjes kon besturen.

Het vervoer van alles werd veel sneller en ingewikkelder. Met treinen, vliegtuigen en schepen werden er steeds grotere afstanden afgelegd. Wie een goede plaats in een vervoermiddel wilde hebben moest met z'n ellebogen leren werken.

Mijn vader las in de krant over alle ongelukken die er gebeurden met alle moderne vervoermiddelen en zei bedenkelijk: "als we zo doorgaan gaan we allemaal naar de maan".

Hij kon alleen niet zeggen met welk vervoermiddel.

Misschien is dat voor iedereen verschillend?

De Meern, 1929-1949
Theo van den Berg

Illustratie:
Barbara Gravendeel

Tijdschrift van de Historische Vereniging
Vleuten, De Meern, Haarzuilens
Verschijnt 4x per jaar. ISSN 0928-4893
18e jaargang nr. 3, september 1998 ©1998

De vereniging is ingeschreven in het verenigingsregister van de K.v.K. Utrecht e.o. onder nummer V 479360

Correspondentieadres:
Dorpsstraat 1, 3451 BH Vleuten

Dagelijks bestuur:
Dr. Ir. P.K. Schenk, voorzitter
Dorpsstraat 29, 3451 BJ Vleuten
Tel. 030 - 6774915

J.W. Schoonderwoerd, secretaris
Meerndijk 62, 3454 HT De Meern
Tel. 030 - 6661462

P.G. de Rooij, penningmeester
't Zand 1, 3544 NC Utrecht
Tel. 030 - 6771483

A.J. van Zoeren, vice-voorzitter
Stationsstraat 34, 3451 BZ Vleuten
Tel. 030 - 6771263

Ereleden:
Mevrouw Prof. Dr. C. Isings, Soest
Dr. D.W. Gravendeel, Laag Keppel

Gebouwen:
Vleuten: Broederschapshuisjes (documentatie- en informatiecentrum), Dorpsstraat 1, Tel. 030 - 6774222 (gedurende openingstijden)
De Meern: Het Kabinet (permanente expositieruimte), Zandweg 147B (achter Verenigingsgebouw)

Contributie (inclusief tijdschrift):
f. 35,- per jaar,
bij verzending per post f. 13,- extra
Losse nummers tijdschrift:
f. 10,- voor leden, f. 12,50 voor niet-leden

Bankrelaties:
ABN-AMRO Bank De Meern,
rek. 55.66.33.040
Rabobank Vleuten, rek. 36.75.17.574
Postbank, rek. 2689200

Redactiecommissie:
H.E.J. van Essen en J.H.P. Heesters
Adres: Mauritslaan 17, 3454 XP De Meern
Tel. 030 - 6662992

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen uit dit tijdschrift is slechts toegestaan met bronvermelding en na verkregen toestemming van de redactiecommissie.

Illustratie voorpagina:
Prentbriefkaart omstreeks 1900
(archief Hist. Ver.)

Druk: Jan Evers De Meern

Van de voorzitter

Het gebied van de gemeente Vleuten-De Meern kent een lange en boeiende geschiedenis. Een rivier die zich door de eeuwen heen kwispelend een weg zocht door het vlakke land. Mensen die al in prehistorische tijden op de hoogste delen van de door die rivier opgeworpen stroomruggen een woonplaats hebben gevonden. Romeinse keizers die hier de grenzen van hun imperium legden. Bisschoppen van Utrecht en graven van Holland die elkaar de hegemonie over dit gebied betwisten (en dat is nu weer actueel!).

Nooit eerder zijn hier zo ingrijpende veranderingen in landschap en bebouwing door de mens aangebracht als in onze dagen het geval is. Nooit eerder ook hebben zoveel mensen in dit gebied woonplaats gezocht en gevonden. De Historische Vereniging ziet het al lang als haar taak om mee te denken over de vraag hoe die ingrijpende veranderingen op een historisch verantwoorde manier kunnen plaats vinden. Gelukkig is in onze dagen de bereidheid om daar tijd, zorg en geld aan te besteden groter dan ooit. Dit bleek ook onlangs tijdens een voorlichtingsbijeenkomst door het gemeentebestuur over de plannen met betrekking tot de dorpskernen van zowel Vleuten als De Meern binnen de nieuw te bouwen stad. De globale opzet in de structuurschets van mei 1997 is nu verder uitgewerkt. In beginsel bieden de plannen de mogelijkheid om voor beide dorpen een centraal plein, een ontmoetingsplaats, in te richten. Met name voor Vleuten hebben deze plannen een meer definitieve vorm gekregen. Als bij de uitwerking daarvan geen concessies worden gedaan aan uitgangspunten als identiteit en historische waarden, zal dit een plaats kunnen worden waar de mensen van nu en komende generaties zich thuis voelen en met plezier naar toe trekken. Dan wordt ook tegemoet gekomen aan de eerder schriftelijk door onze vereniging verwoorde vrees, dat onvoldoende recht zou worden gedaan aan waardevolle zaken uit het verleden, zoals dat tot in recente tijd maar al te vaak is gebeurd.

Tijdens de markten in beide dorpen op 28 en 29 augustus, bleek eens te meer hoe veel oude en nieuwe bewoners met belangstelling kennis nemen van de activiteiten van onze vereniging.

Dit kwam ook tot uiting in de opgave van een achttal nieuwe leden.

Er is al weer een jaar verlopen sinds de opzienbarende ontdekking van de Romeinse weg en het Romeinse schip in het plan Veldhuizen. Inmiddels is de loop van deze klassieke A1 over een afstand van ca. 2 1/2 km vastgesteld en met belangstelling en spanning wachten we op de vondsten die vertellen waar deze weg ten oosten en ten westen verder liep!

De laatste doorsnede van deze weg, iets ten zuiden van de Rijksstraatweg, leverde begin deze zomer nog een verrassing op. Naast de weg, langs een zijstroom van de Rijn, bleek een aanlegsteiger te voorschijn te komen. De machines voor aanleg van een riolering op die plek stonden al bijna klaar om op te rukken. Gelukkig kon enig uitstel worden overeengekomen. Onder grote tijdsdruk, met medewerking van vrijwilligers, heeft de ROB deze plek uitvoerig kunnen onderzoeken.

Bij de aanleg van het park tussen de Meentweg en de Strijkviertel is een bewoningsplaats met inheems-romeins aardewerk gevonden uit het begin van onze jaartelling. Dat sluit aan op eerdere vondsten in die omgeving. Een geplande waterpartij wordt nu enigszins verlegd om deze vondst te behouden.

Het bestuur van de Historische Vereniging zal zich in de komende tijd bezig gaan houden met de vraag welke zaken de komende jaren op de agenda moeten staan. Ik wil graag alle leden oproepen wensen of ideeën daarover kenbaar te maken. Alle bestuursleden hebben daarvoor een open oor!
P.K.Schenk

In dit nummer

Van de voorzitter	pag 53
Haarzuilens 100 jaar (7 en slot)	54
Onze straatnamen, oorsprong en betekenis (2)	58
De oude band van kasteel De Haar met Kockengen en Spengen	60
Straatnaamgeving in de nieuwbouw	66
Een kijk van nu... op 'n kiek van toen	72
Openingstijden van onze gebouwen	73
Aanspreker	74

Haarzuilens 100 jaar (7 en slot)

door J.F.K. Kits Nieuwenkamp

In aflevering zes van de serie "Haarzuilens 100 jaar" in Jaargang 17, nummer 2 van juni 1997 van dit Tijdschrift hebben we de raadsvergaderingen van het oude dorp De Haar gevolgd tot 1898. Slechts driemaal kwam de nieuwbouw van het dorp daar aan de orde en dan noch terzijde: in verband met de verkoop aan Baron van Zuijlen van de oude dorpspomp, de vaststelling van de bebouwde kom van het nieuwe dorp en de goedkeuring van de verlegging van enkele wegen.

In 1898 werd het nieuwe dorp officieel in gebruik genomen. Van bestudering van de B&W- en G.S.-stukken is het tot nu toe niet gekomen.

Tot slot nog enkele wetenswaardigheden.

Kasteel De Haar en de familie Rothschild.

Bij mijn rondleidingen op Kasteel de Haar wordt vaak gevraagd naar de familie Rothschild en haar relatie tot het kasteel. Soms denkt men, dat de huidige generatie Van Zuylen van Nyevelt van de Haar nog een directe (financiële) band heeft met de bekende bankiersfamilie Rothschild. Dit laatste is m.i. niet het geval, niet meer dan de normale familie relatie via de grootmoeder van de huidige eigenaar, te weten Helène de Rothschild.

Eerst enige achtergronden van deze bekende en eertijds zeer vermogende bankiersfamilie.

Oorspronkelijk uit Frankfurt a.d. Main (Duitsland).

De familie Rothschild is een van oorsprong Joodse familie, die in de 19e eeuw tot grote rijkdom is gekomen. De stamvader van de familie en stichter van het bankbedrijf was Mayer Amschel Rothschild (1744-1812), die in de Judengasse in Frankfurt a.d. Main - waar een rood schild uithing (vandaar de naam) - de geldwisselarij beoefende en een bescheiden handel dreef in antiquiteiten, penningen enz. Zijn kennis van geld bracht hem in contact met de commercieel aangelegde Wilhelm IX, Keurvorst van Hessen-Kassel, aan wie hij spoedig als "vorstelijk hofagent" actieve bemiddeling verleende, o.a. bij de levering van Duitse huurtroepen aan Engeland.

Moeite noch geld hebben de Rothschilds tijdens hun opkomst gespaard om in contact te komen met vorstelijke personen en leidende staatslieden. Naast hoop op stoffelijk gewin stonden hun hierbij ook mogelijkheden voor de geest tot sociale verheffing van hun Joodse positie, en tot emancipatie van de Joden in het algemeen.

In de Franse tijd (vanaf 1780) werd de grondslag gelegd van de financiële macht van het Huis Rothschild, o.a. door de handel op Engeland, de goederen- en geldhandel in het tot bloei komende Frankfurt, de bemiddeling bij de financiering van de Engelse oorlogvoering op het Continent en in het verstrekken van leningen aan vorstelijke personen en aan staten.

Nog tijdens het leven, maar zeker na de dood van Mayer Amschel Rothschild in 1812 bouwden de vijf zoons - de "vijf Frankforters" - het Huis Rothschild verder uit, en kwamen tot verregaande decentralisatie van het bedrijf: vestigingen kwamen er in Frankfurt, Londen, Parijs, Wenen en Napels.

Deze zonen zijn er in geslaagd het vermogen van hun vader - rond 1800 geschat op één miljoen gulden - te verduizendvoudigen.

Vestiging te Londen (Engeland).

De derde zoon Nathan Mayer Rothschild (1776-1836), ondernemend en bij uitstek financieel begaafd, was de eerste die de vleugels uitsloeg. Hij vestigde zich in 1798 in Manchester, vertrok in 1804 naar Londen en is de stichter van het Engelse Huis Rothschild, zelfstandig, maar in nauwe samenwerking met het stamhuis in Frankfurt, dat hij tijdens de oorlog grote diensten bewees o.a. met de leverantie van grote partijen manufacturen uit het geïndustrialiseerde Engeland.

Vestiging te Parijs (Frankrijk).

De jongste van de vijf zonen, James Rothschild (1792-1868) werd de grondlegger van het Parijse Huis Rothschild, toen deze in 1814 zijn bank liet registreren bij het Parijse Handelstribunaal. Op zeer jeugdige leeftijd bewerkstelligde hij samen met zijn broer Nathan in Londen de financiering van het Engelse expeditieleger in Spanje, waartoe de Engelse regering niet in staat was. Onder meer deed Nathan hiertoe enorme sommen aan baar geld over het Kanaal aan James toekomen, die dat geld door middel van vernuftige wisseltransacties onder de ogen van de Franse autoriteiten ter beschikking van het Engelse leger wist te stellen. Ook werd hem het kapitaal van Koning Lodewijk XVIII toevertrouwd. In 1835 investeerde hij als eerste in de spoorlijn van Parijs naar St Germain-en-Laye. Voorts verkeerde de familie in de hoogste politieke en artistieke kringen in Frankrijk: Keizer Napoleon III (1808-1870), Keizer der Fransen vanaf 1852, derde zoon van Koning Lodewijk Bonaparte, Koning van Holland en van Hortense de Beauharnais; Rossini (1792-1868), Italiaans opera componist; Ingres (1780-1867), bekend Frans schilder, en Heinrich Heine (1797-1856), Duitse, van oorsprong Joodse dichter, zij allen behoorden tot de intimi van James Rothschild.

Vestiging te Wenen (Oostenrijk).

Na het herstel van de vrede in 1815 zag het Frankforter Huis, nu onder leiding van de oudste zoon, Anselm Rothschild (1773-1855), zijn betrekkingen met Oostenrijk steeds inniger worden. Dit leidde in 1820 tot de vestiging van een Huis Rothschild in Wenen, met aan het hoofd Salomon Mayer Rothschild (1774-1855). Zijn nauwe relaties met Klemens Prins von Metternich (1773-1859), sinds 1823 Kanselier van Oostenrijk en bevoorwaarde van de Europese samenwerking tussen Rusland, Pruisen, Oostenrijk, Frankrijk en Engeland, maakten de Rothschilds tot de bankiers van de Heilige Alliantie, een internationaal bondgenootschap van 1815 tussen Alexander I van Rusland, Frederik Willem III van Pruisen en Frans I van Oostenrijk, waartoe alle

souverijnen van Europa, behalve de Turkse Sultan, de Paus en de Prins-regent van Engeland toetraden en waarbij zij beloofden hun onderdanen als vaders te zullen regeren, elkaar als broeders en de Christenheid als één natie te zullen beschouwen. Toen Metternich in 1821 in Italië ingreep, financierden de Rothschilds de Oostenrijkse militaire maatregelen en werden belast met de zorg voor het financieel evenwicht van het herstelde Napolitaanse koninkrijk.

Vestiging te Napels (Italië).

De relatie met het Napolitaanse koninkrijk leidde tot de stichting van het Huis Rothschild in Napels, met Carl Mayer Rothschild (1788-1855) aan het hoofd.

Intensieve samenwerking.

Met deze vijf, met elkaar in contact staande steunpunten, vormden de Rothschilds tot diep in de 19e eeuw een wereldmacht, die invloed uitoefende op iedere grote economische gebeurtenis en op iedere politieke beslissing, waarbij financiële belangen waren betrokken.

Zij speelden onder andere een rol bij het herstel van de politieke en economische verhoudingen na de val van Napoleon (1814). Alphons de Rothschild zat bij de Frans-Duitse Vrede in 1871 in Versaille aan de conferentietafel tegenover Otto Graaf, later Vorst von Bismarck (1815-1898), stichter van het Tweede Duitse Rijk, bij de onderhandelingen over de aan Frankrijk op te leggen schadeloosstelling, waarvoor hij zich bovendien borg moest stellen. De vlotte afwikkeling van deze Franse miljardenschuld werd tenslotte erg vergemakkelijkt, doordat de Londense Rothschild, Lionel, zich aan het hoofd stelde van een groep Engelse bankiers, om de Franse wisselkoers op peil te houden. Ook was het Lionel Rothschild, die in 1875 aan Disraeli (1804-1881) - Engels staatsman, sinds 1874 Premier - persoonlijk vier miljoen pond verstrekte (het Parlement was op reces), waarmee in alle haast van de Khedive van Egypte de helft van alle aandelen Suez-kanaal voor Engeland werd gekocht.

Behalve op het gebied van staatsleningen speelden de Rothschilds een voornamelijk rol bij de aanleg van spoorwegen in Frankrijk, Oostenrijk en België, bij de exploitatie van petroleumbronnen in Rusland en Galicië en bij de verwerving van kwikzilvermijnen in Spanje.

Verheffing in de adelstand.

Met de ontwikkeling van hun financiële positie steeg ook hun sociale positie. In 1816 werden vier broers op het Continent door de Oostenrijkse Keizer in de adelstand verheven en in 1822 ook Nathan Mayer Rothschild in Londen. Salomon werd ereburger van Wenen, James werd lid en grootofficier van het Legioen van Eer (1840). Lionel werd in 1847 tot lid gekozen van het Engelse Lagerhuis, maar kon zijn zetel pas in 1858 innemen, toen de bezwaren tegen de Joodse eedsformule werden weggenomen. Zijn oudste zoon Nathaniël Rothschild (1840-1915) deed in 1885 als Lord Rothschild zijn intrede in het Engelse Hogerhuis. Mayer Carl (1820-1886), het toenmalige hoofd van het Frankfurter Huis, werd in 1866 lid van de Noordduitse Rijksdag.

Het verloop in de 20ste eeuw.

In onze eeuw is de machtspositie van de Rothschilds aanzienlijk gedaald. De opkomst van de naamloze vennootschap in het bankwezen heeft de positie van de private banken teruggedrongen; door de veranderde emissie-techniek is de betekenis van

credietbemiddelaars geringer geworden; ten slotte bleek het onmogelijk om bij de gevolgde familiepolitiek de verschillende zusterondernemingen bij voortdurend onder de leiding van topfiguren te plaatsen.

Reeds in 1861, bij de val van het Koninkrijk Napels, werd het Italiaanse Huis Rothschild, overigens het minst belangrijke van de vijf, opgeheven. In 1901 stierf het stamhuis te Frankfort uit. Na de grote verliezen, die het Weense Huis te verduren kreeg door Wereldoorlog I (1914-1918) en de financiële crisis van 1931, moesten in 1938 onder het nationaal-socialisme de Joodse Rothschilds Oostenrijk verlaten, zodat alleen de vestigingen in Parijs en Londen zijn overgebleven.

Vrouw van De Haar.

Helène Caroline Betsy Barones de Rothschild (1864-1947) was een kleindochter van James de Rothschild, de stichter van het Parijse bankiershuis en dochter van Salomon Jules Baron de Rothschild en Adèle Barones de Rothschild. Het is deze vrouw die in 1887 op 23-jarige leeftijd huwt met de dan 27-jarige Belg Etienne Gustave Frederic Baron van Zuylen van Nyevelt (1860-1934).

Al rond 1680 is een tak van de familie Van Zuylen van Nyevelt (Pieter Andreas Van Zuylen van Nyevelt) naar de Zuidelijke Nederlanden vertrokken, in dienst van de Prins van Thurn und Taxis, waar zij o.a. Postmeester en Burgemeester van Brugge waren, zowel zijn zoon als zijn kleinzoon. Van deze tak leven nog steeds diverse nazaten in België. Deze tak Van Zuylen van Nyevelt behoort niet meer tot de Nederlandse adel, doch tot de Belgische. In tegenstelling tot de Nederlandse takken, die in het begin van deze eeuw zijn uitgestorven, is deze Belgische tak Katholiek.

Zoals dr D.W. Gravendeel in het Tijdschrift van de Historische Vereniging (Jaargang 8, nr 4, van december 1988) schrijft, wordt op 12 april 1807 - doordat de Nederlandse Van Zuylen's in mannelijke lijn waren uitgestorven - Jan Jacob Ghislain Baron van Zuylen van Nyevelt (1752-1846) door vererving Heer van De Haar. Hij was op 11 oktober 1752 in Brugge geboren als zoon van Jan Bernard van Zuylen van Nyevelt en Isabelle Marie Claire du Bois, Vrouwe van Leyseele. Hij bekleedde het ambt van Maire van Brugge onder het Franse Keizerrijk en dat van Burgemeester van die stad onder het Koninkrijk, was lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal, president van de Ridderschap van West Vlaanderen en Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw. Deze Jan Jacob Ghislain Baron van Zuylen van Nyevelt bleef in Brugge wonen en had in Nederland alleen een pied-à-terre in Utrecht op de Kromme Nieuwe Gracht, want het enige wat er nog in het begin van de 19e eeuw van het kasteel De Haar over was gebleven, was de kapel en enkele onderaardse gangen en kelders, welke nog in tamelijk goede toestand verkeerden. Hij huwde op 3 juni 1788 te Utrecht in eerst echt met Maria Elisabeth Catharina van Wijckersloot, die op 17 februari 1815 te Brugge overleed.

Op 23 april 1817 huwde hij voor de tweede maal te Brugge met zijn nicht Julienne Isabelle Ghislaine Barones van Zuylen van Nyevelt (1794-1866).

Uit dit tweede huwelijk werd op 23 februari 1818 te Brugge geboren Gustave Adolphe Hyacinthe Joseph Ghislain Baron van Zuylen van Nyevelt, die bij het overlijden van zijn vader in 1846 Heer van De Haar werd. Hij overleed op 20 maart 1890 te Brussel.

Hij huwde in eerste echt op 26 april 1853 Julie Alexandrine

Marie Joséphe Gravin Visart de Bocarmé (1823-1862), en ten tweede op 13 mei 1874 met Léontine Caroline Stéphanie Octavie Augustine Zéphérine Barones van Lockhorst (overleden in 1906).

Uit het eerste huwelijk werd op 16 oktober 1860 in Nice (Kasteel St. Etienne) geboren Etienne Gustave Frédéric Baron van Zuylen van Nyevelt.

Het is deze Etienne - die dus op 16 augustus 1887 te Parijs huwde met Helène Caroline Betsy Barones de Rothschild - die in 1890 bij het overlijden van zijn vader de kasteelruïne van de Haar met 45 ha land erfde.

Van de bekende voorvechter voor het behoud van de Nederlandse cultuur, Jhr mr Victor de Stuers (1843-1916) krijgt hij al bij zijn huwelijk in 1887 in Parijs een voorstel tot restauratie van het Kasteel De Haar aangeboden: Etienne van Zuylen heeft zijn illuster voorgeslacht en Helène de Rothschild heeft het geld (bij de Rothschilds was het overigens gewoonte de dochters een aanzienlijke bruidschat mee te geven, zonder verder recht op deling in de erfenis).

In 1890 wordt aan de bekende - dan 63-jarige - architect dr Pierre J.H. Cuypers (1827-1921) opdracht gegeven om een restauratieplan op te maken voor een bewoonbaar huis, van alle moderne comfort voorzien (centrale (vloer)verwarming, warm en koud stromend water, elektriciteit, lift en een moderne keuken).

Na vijf jaar huwelijk - in 1892 - de echtelieden zijn dan respectievelijk 28 en 32 jaar, wordt daadwerkelijk met de restauratie van De Haar begonnen. In plaats van de gedachte twee jaar van restauratie, duurt de restauratie in totaal 20 jaar (de restauratie is in 1912 geheel voltooid). De architect is inmiddels 85 jaar en de echtelieden zijn respectievelijk 48 en 52 wanneer de restauratie gereed is. Beiden bereiken overigens de respectabele leeftijden van 83 en 74 jaar. Cuypers sterft op 94-jarige leeftijd, zodat gesteld kan worden, dat toch alle direct betrokkenen lang van de geleverde prestatie hebben kunnen genieten.

Het nieuwe dorp Haarzuilens (1898).

Het oorspronkelijke dorpje De Haar, dat in de loop der eeuwen tegen de ruïne van het kasteel was aangebouwd, moest bij de herbouw van het kasteel verdwijnen. In totaal werd zo'n 400 ha opgekocht en ongeveer 1,5 km van het kasteel werd het nieuwe dorpje Haarzuilens gebouwd.

Dit nieuwe dorpje werd op 1 en 2 september 1898 tijdens de feestelijkheden ter gelegenheid van de inhuldiging van H.M. Wilhelmina Koningin der Nederlanden in gebruik genomen.

Er waren diverse commissies gevormd.

De Eere-Commissie bestaande uit:

Jhr Barchman Wuytiers, Burgemeester van Vleuten en Haarzuylens; Etienne Baron van Zuylen van Nyevelt van de Haar; Zeer Eerw. Heer De Klaver, Pastoor van Vleuten; Dr P.J.H. Cuypers, Architect van het Huis ter Haar; S. Hondelinck, Secretaris der Gemeente Vleuten & Haarzuylens.

De Adviserende Commissie:

Frans Luyten; Joseph Th.J. Cuypers; C.I. Huygen; H. Copijn; Corn. van Straaten.

De Uitvoerende Commissie:

J. de Goey, Wethouder, Voorzitter; Van Wijck, Wethouder; Berkesteijn, Penningmeester; P. Turlings, 2de Secretaris;

Broekhuijzen, Raadslid; Joh. Versteeg, Raadslid; J. Vulto, Raadslid; J. van Oostrom, Raadslid; H. Looyaards, Raadslid; Swaninck, Commissaris; Bernhardt, Commissaris; Voortman, Commissaris; Trompert, Commissaris; Baars, Commissaris; P.J. Perquin, 1ste Secretaris.

Het waren twee dagen van grootse feesten, met optocht ("langs Ockhuyzerlaan en Haardijk naar 't Oude dorp", bestaande uit: man te voet met nationale vlag; twee jagers van 't Huis ter Haar, groot tenue; wielrijders, eerste afdeling; eerste muziekkorps; harddravers, eerste afdeling; meisjes met attributen; de gemeenteraad; de uitvoerende commissie; ringstekers, eerste afdeling; tweede muziekkorps; harddravers, tweede afdeling; wielrijders, tweede afdeling; H.H. de Indische Vorsten; ringstekers, tweede afdeling en de wagen met de gedenkboom) en plechtige opening van "het nieuwe Raadhuis van Haarzuylens", een huldebetoging aan H.M. de Koningin in aanwezigheid van vele Indische Vorsten, die op Kasteel De Haar logeerden (Z.H. Jang di Pertoewan besar Sjarif Hasjim Abdoel Djalil Saifoedin, Sultan van Siak Sri Indrapoera en onderhorigheden; Adjudant J.A. Schouten, Gepensioneerd Assistent Resident; Z.H. Pangeran Ario Mataram van Soerakarta; Adjudant A. van Senden, Controleur 1ste klasse B.B.; H.H. Pangeran Mangkoenegoro van Koetei; Adjudant H. Doeff, Controleur 2e klasse B.B.; Radenmas Ario Koesoemo-winoto en Radenmas Panji Poesponegoro van Soerakarta; Dr G.A. van de Roemer, lijfarts; Radenmas Mathes en Radenmas Van Son van Soerakarta), het planten van een gedenkboom, een feestmaaltijd, een muziekkuitvoering op de Brink, een tombola voor kinderen, een wedstrijd tussen wielrijders, ringrijderij, harddraverij, volksspelen en verlichting en vuurwerk.

Huidige financiële status.

Gelet op de financiële teruggang aan het einde van de vorige eeuw en vooral de terugval in het begin van deze eeuw moet aangenomen worden, dat in de restauratie-periode de financiën voor de familie nog geen enkel probleem waren, doch dat dit met het voortschrijden van de tijd wel het geval was.

Ten eerste is een directe financiële relatie met de Rothschilds en de Rothschilds bank(en) niet aanwezig. Ten tweede is de huidige bezitter "slechts" een kleinzoon van een vrouwelijk lid van de Rothschilds, waarbij - zoals gezegd - het in de familie Rothschild gebruik was, de vrouwelijke nakomelingen slechts een vaste bruidsschat mee te geven, zonder verdere rechten op de erfenis. Ten derde is het beheren van een (verondersteld) kapitaal van de grootouders in de turbulente 20ste eeuw geen sinecure geweest. Ten slotte zijn de kosten van onderhoud van een object als het Kasteel De Haar in verhouding tot de bouw- en onderhoudskosten rond 1900 onvergelijkbaar.

Komende 10 jaar: 50 miljoen gulden aan restauratie-kosten.

Honderd jaar na de restauratie door architect Cuypers, doen zich thans ernstige funderings- en bouwtechnische problemen aan het kasteel voor. Hoewel Cuypers een gerenommeerd architect was - zelfs één van onze grootste architecten - en vele objecten heeft gebouwd en gerestaureerd (o.a. ruim 60 R.K.-kerken, vele restauraties van middeleeuwse kastelen, het Centraal Station en het Rijksmuseum in Amsterdam), blijkt zijn bouwwijze toch niet bestand te zijn tegen de tand des tijds. Te weinig aandacht werd besteed aan de fundamenten van het kasteel en ook de gebruikte

bouwmaterialen blijken de tand des tijds niet te kunnen doorstaan. Inmiddels is een restauratie/consolidatieplan opgemaakt, waaraan een prijskaartje hangt van vijftig miljoen gulden, te besteden in de komende tien jaar.

De financiering van het restauratieplan.

Hoewel de familie in het verleden dus niet op een cent behoefde te kijken, is het duidelijk dat thans - gelet op de hierboven beschreven geschiedenis van de Rothschild-dynastie - terecht een beroep wordt gedaan op de reguliere subsidie-kanalen om de 50 miljoen gulden kostende restauratie te financieren. Overigens zijn niet alle kosten subsidiabel, waardoor voor de eigenaar (thans een familie-stichting) ongeveer 30% (15 miljoen) van de kosten voor eigen rekening blijft. Dat bedrag moet door de familie en de stichting via de exploitatie van het kasteel worden opgebracht.

Om het eerste miljoen hiervan binnen te krijgen is er besloten in oktober 1998 een 100-tal antieke objecten van de familie uit het kasteel op een speciale veiling door het bekende Veilinghuis Christies in het kasteel te veilen.

Jaarlijks bezoeken meer dan 60.000 toeristen dit unieke kasteel, deze eigenaardige "follie", een onvervangbaar monument uit vervlogen tijden, waarmee het dorp Haarzuilens onverbrekkelijk is verbonden.

Bij de herdenking dit jaar van het 100-jarig bestaan van het dorp Haarzuilens wensen wij de eigenaren van kasteel, park en dorp de sterkte en wijsheid toe om deze parel van de gemeente Vleuten-De Meern tot in lengte van jaren voor ons allen in stand te houden.

Wij eindigen deze reeks over het 100-jarige Haarzuilens met het "Loflied op De Haar".

"Loflied op De Haar"

*Nu in groene loverpracht
Ons Haarzuilens ligt,
En ons hart en onz' gedacht'
Op haar zijn gericht,
Zingen wij uit volle borst
't Loflied op De Haar.*

*Ons mooie dorpje klein,
Onze mooie Haar,
Waar wij zo trots op zijn,
Onze mooie Haar.*

*'k Heb het lief, mijn dorpje klein,
Om zijn prachtkasteel,
Met zijn poort en ophaalbrug
En kantelen veel.
Hoge torens schitt' ren er
In de zonneschijn.
Refrein.*

*'k Heb het lief, mijn dorpje klein,
Om zijn kermisfeest,
Waar men pret maakt, arm en rijk,
Opgeruimd van geest.
Waar eenieder danst en host:
Oud, jong, groot of klein.
Refrein.*

*Lief Haarzuilens, dorpje klein,
Plaats van mijn geboort',
Waar 'k ook kom, gij zijt de plek
Die mij toebehoort.
Tot besluit dus zingen wij
Samen dit refrein.*

Bronnen:
Winkler Prins
Bulletin KNOB 1996-2/3
Gemeentegids Haarzuylens 1898
Inventaris Kasteel De Haar 1952
Tijdschrift Historische Vereniging 4/1988

Onze straatnamen, oorsprong en betekenis (2)

door J.H.P. Heesters

Voor zover in het gemeentearchief is na te gaan, zijn vanaf 1925 de straatnamen in Vleuten en vanaf 1954 in de gemeente Vleuten - De Meern officieel door de gemeenteraad vastgesteld.

De naamgeving werd in het verleden niet zo stringent doorgevoerd als na 1954. Na dat jaar kregen eerst de nieuwbouwwijken een naam waarbij dan de bijpassende straatnamen werden gekozen.

Over het spoor

Eén van de oudere wijken in onze gemeente is "Over het spoor". Het is een deel van de Vleuterweidsche Polder zoals genoemd is op een kaart uit 1850 van J.H. Kips, op een kaart van 1860 en op de Gemeente Atlas van J. Kuiper uit 1868. Op de topografische kaart van 1949 en de jaren daarna wordt de naam "Polder Vleuterweide" vermeld. De spoorlijn uit 1855 vormt met een daarlangs liggend gedeelte van de prins Hendrikweg de noordelijke grens van de wijk en aan de oostzijde liep voorheen de Krogtdijk, dat nu de Wilhelminalaan is. De grens aan de zuidzijde was voorheen de polder Vleuterweide maar wordt na de ruilverkaveling van 1953 - 1963 gevormd door de nieuw aangelegde Vleuterweideweg. De achtertuinen van de huizen aan de westkant van de Prins Hendrikweg bepalen, tot nu toe nog, de westgrens van deze wijk.

Het ontstaan van de wijk "Over het spoor" dateert uit 1918. Uit archieven blijkt dat de huisvesting van de Vleutense bevolking verbeterd moest worden. Er werden toen twee verenigingen opgericht en één daarvan was de woningbouwvereniging "Vleuten" die op 12 december 1918 is opgericht. De andere was de R.K. Bouwvereniging Sint Joseph. De opzet van deze verenigingen was om hygiënisch ingerichte huizen te bouwen. Ze moesten voldoen aan de behoeften van gezinnen waarvan de financiële draagkracht niet hoog was. De huizen, die gebouwd zouden gaan worden, zouden verhuurd worden aan "personen uit de arbeidersklasse of daarmee gelijk te stellen personen". In 1920 werd, in opdracht van de woningbouwvereniging "Vleuten", door aannemingsbedrijf C. van Hees met de bouw van twintig woningen begonnen aan de toen nieuw aangelegde, maar nog niet verharde, Julianalaan.

Na de tweede wereldoorlog zijn in de wijk, door de gemeente, nog meer woningwetwoningen gebouwd. In de zestiger jaren bestond voor de huurders de mogelijkheid om de woning te kopen waar-

van toen door enkelen gebruik is gemaakt. De overige woningen zijn in 1969 door de gemeente overgenomen waarna de woningbouwvereniging "Vleuten" werd geliquideerd.

Naarmate de huizenbouw in de wijk vorderde, kwamen er ook meer straten. Deze zijn vernoemd naar leden van het Koninklijk Huis die daar vóór 1938 deel van uitmaakten. In de gemeentelijke archieven is geen motivatie te vinden waarom hiervoor toen, door de gemeenteraad, een keuze is gemaakt. In deze wijk zijn geen straatnamen naar de vier dochters van prinses Juliana genoemd. De gemeenteraad heeft hun namen verbonden aan de Prinsessebuurt in De Meern.

Wilhelminalaan

Van oorsprong is deze laan samen met de Europaweg, als Krogtdijk, een zeer oude verbindingsweg tussen Vleuten en Veldhuizen. Deze weg is al ingetekend op de kaart van landmeter B. de Roy uit 1696, op de Nieuwe Caerte van de Provincie Utrecht omstreeks 1700 en op de kaart van de Stad Utrecht uit 1757. De naam "Den Krogdijk" zoals deze laan vroeger heette, wordt voor het eerst vermeld op de kaart van P. Ketelaar uit 1769. Ook op latere kaarten komt de naam Krogtdijk voor. "De Krogdijk" was de naam van het tegen de dijk gelegen land in het zuidelijk deel van de Vleuterweidsche Polder.

De Julianalaan rond 1960 vanuit het zuiden gezien. Foto: archief H.V.

Op 23 juni 1925 besloot de gemeenteraad om het weggedeelte vanaf het station tot aan C. de Groot, tegenwoordig met het huisnummer 20, Wilhelminalaan te noemen¹. Het resterende gedeelte tot aan de Loobrug blijft, tot 1958. Krogtdijk heten.

Op 8 mei 1971 besloot de gemeenteraad om de Wilhelminalaan te verbreden en te voorzien van een fietspad. Toen dit werk was voltooid, besloot de gemeenteraad op 20 juni 1972 dat het nieuw aangelegde fietspad niet bestemd was voor bromfietzers.

Wilhelmina Helena Pauline Maria (1880 - 1962) is vanaf 1898 tot 1948 koningin der Nederlanden geweest. Zij was de opvolgster van haar vader koning Willem III. Omdat zij bij de dood van haar vader in 1890 constitutioneel nog te jong was voor het koningschap, werd haar moeder Emma van 1890 tot 1898 regentes.

Op 7 februari 1901 trouwde koningin Wilhelmina met Hendrik van Meckelenburg - Schwerin. Tijdens de tweede wereldoorlog verbleef zij in Engeland en op 13 maart 1945 zette zij in Zeeuws-Vlaanderen weer voet op de Nederlandse bodem. Op 4 september 1948 trad zij af ten gunste van haar dochter Juliana en verbleef tot haar dood in 1962 in paleis Het Loo in Apeldoorn.

Bijzonder is, dat door de Duitse bezetters het gebruik van de naam Wilhelminalaan, bij het begin van de tweede wereldoorlog, verboden werd. Als gevolg hiervan werd toen de naam Krogtdijk weer ingevoerd. Na de oorlog werd de oude naam weer in ere hersteld.

Julianalaan

Toen de eerste huizen aan de Julianalaan rond 1920 zijn gebouwd, was er nog geen verharde weg. De bestrating zou pas in 1948 plaatsvinden toen het onderhoud van deze weg door de gemeente van de woningbouwvereniging "Vleuten" werd overgenomen.

Tijdens de raadsvergadering van 23 juni 1925 kwam een voorstel van Burgemeester en Wethouders aan de orde om enkele namen in de wijk "Over het spoor" een naam te geven². Een daarvan was de Julianalaan. In het raadsbesluit no 148 staat hierover: "De weg tusschen de huizen der woningbouwvereniging Vleuten: Julianalaan". Ook de naam van deze laan mocht bij het begin van de tweede wereldoorlog door de Duitsers niet meer gebruikt worden. Daarvoor in de plaats is toen de naam "Spoorlaan" gekozen. Na de oorlog werd de oude naam weer terstond ingevoerd. Tijdens de ruilverkaveling van 1953 - 1963 is het zuidelijke gedeelte van deze laan aangesloten op de nieuw aangelegde Vleuterweideweg.

In de praktijk bleek dat de plaats waar de Prins Hendrikweg en de Julianalaan samenkomen, problemen opleverden. Op voorstel van Burgemeester en Wethouders besluit de gemeenteraad op 22 september 1950 het plein aan de zuidzijde van de spoorwegovergang bij het station de naam "Julianaplein" te geven³.

Deze laan en het plein zijn genoemd naar Juliana Louise Emma Wilhelmina prinses der Nederlanden, prinses van Oranje - Nassau en hertogin van Meckelenburg. Zij is op 30 april 1909 geboren en is enig kind van koningin Wilhelmina en prins Hendrik. Zij huwde in 1937 met prins Bernhard van Lippe Biesterfeld. Uit hun huwelijk zijn de vier dochters Beatrix, Irene, Margriet en Christina geboren.

In 1948 volgde zij haar moeder op als koningin en zelf trad zij in 1980 af ten gunste van haar dochter Beatrix.

Prins Hendrikweg

Voor dat de spoorlijn Utrecht - Gouda op 21 mei 1855 in gebruik werd genomen, liep er vanaf de Stationstraat bij de nummers 35 tot 39 een kaarsrecht pad door de Vleuterweidsche Polder naar het zuiden in de richting van de Middelwetering. Hierop liet men paarden draven en werd daarom het Harddraverspad genoemd. Na de aanleg van de spoorlijn werd dit pad doorsneden en liep verder over een onbewaakte spoorwegovergang. Ook toen aan dit pad woningen werden gebouwd, bleef deze naam bestaan. Dat veranderde op 23 juni 1925 toen op voorstel van Burgemeester en Wethouders de naam Prins Hendrikweg werd vastgesteld⁴.

Jarenlang bleef deze weg onverhard en was eigendom van verschillende particulieren. In 1948 nam de gemeente de onverharde weg over. Er werd een plan ontwikkeld om van deze weg, samen met de Julianalaan, een verharde straat te maken. Er werd toen, ten behoeve van de bouw van woningen, evenwijdig aan de spoorlijn een verbreding gemaakt tussen de Julianalaan en de Prins Hendrikweg en werd de onbewaakte overweg opgeheven. De uitvoering van dat plan heeft tot 1951 geduurd. Tijdens de ruilverkaveling van 1953 - 1963 is het zuidelijke gedeelte van deze weg doorgetrokken naar de nieuw aangelegde Vleuterweideweg.

Deze straat is genoemd naar Hendrik Wladimir Albrecht Ernst (1876 - 1934) Hertog van Meckelenburg - Schwerin. Na zijn naturalisatie en verloving kreeg hij de titel van prins der Nederlanden. Op 7 februari 1901 huwde hij met de jonge koningin Wilhelmina en uit dit huwelijk is prinses Juliana geboren.

Prins Bernhardstraat

De Julianalaan en de Prins Hendrikweg waren tot het einde van de veertiger jaren de enige straten in de wijk "Over het spoor" die evenwijdig aan elkaar liepen. In die tijd werd een verharde verbindingsweg tussen beide straten aangelegd waaraan nieuwe huizen werden gebouwd. Op 22 september 1950 werd op voorstel van Burgemeester en Wethouders besloten deze nieuwe weg de Prins Bernhardstraat te noemen⁵.

Bernhard Leopold Frederik Eberhart Julius Coert Karel Gotfried Pieter, prins van Lippe Biesterfeld is op 29 juni 1911 geboren. Na zijn naturalisatie tot Nederlands staatsburger en zijn verloving in 1936 met de Nederlandse kroonprinses Juliana, kreeg hij de titel van prins der Nederlanden. In 1937 huwde hij met prinses Juliana en uit dit huwelijk zijn de vier dochters Beatrix, Irene, Margriet en Christina geboren.

Emmalaan

Tot in de vijftiger jaren was een gedeelte land dat ingesloten lag tussen de Prins Hendrikweg, Prins Bernhardstraat en Julianalaan nog braakliggend. Hierop zijn toen wegen aangelegd en huizen gebouwd.

Op 29 juli 1957 zijn een aantal straatnamen voor het plan "Over het spoor" door de gemeenteraad vastgesteld. Eén daarvan was de Emmalaan⁶.

Deze laan is genoemd naar Adelheid Emma Wilhelmina Theresia van Waldeck - Pymont (1858 - 1934). In 1879 huwde zij met koning Willem III van wie zij de tweede vrouw was. Uit hun huwelijk is op 31 augustus 1880 prinses Wilhelmina, de latere koningin geboren. Na de dood van koning Willem III in 1890 was Wilhelmina nog te jong voor het koningschap. Koningin Emma is daardoor van 1890 - 1898 regentes geweest.

De oude band van kasteel De Haar met Kockengen en Spengen

door Arie A. Manten

Uit de archieven valt een zeer oude relatie af te leiden tussen een klein maar belangrijk stuk van Kockengen (met het land waarop de kerk was gebouwd en het patronaatsrecht van de kerk) en de hele gerechtsheerlijkheid Spengen enerzijds en de bewoners van het kasteel De Haar anderzijds. Dat slot dankt zijn naam aan het oude toponiem "haar", waarmee een langgerekt, hoger gelegen stuk land werd aangeduid, gesitueerd tussen lager gelegen terreinen.²

Het grootste deel van de heerlijkheid Kockengen was in de Late Middeleeuwen en het begin van de 16de eeuw (tot aan het eind van 1537) in het bezit van de burggraven van Montfoort: het Kockengen-Montfoortsgerecht.³

Ook lagen er binnen Kockengen nog twee Van Linschotengerechten, beide vijf hoeven (boerderijen) groot, die later tot het Kockengen-Van Lockhorstgerecht werden verenigd. Niet onmogelijk vormden het Montfoortsgerecht en de beide kleine Van Linschotengerechten aanvankelijk één groot Kockengen-Van Linschotengerecht. Het was niettemin de gerechtsheer van het kleine Kockengen-De Haargerecht die, vermoedelijk vanwege de maatschappelijke betekenis van het bezit van "die kirkehoeve van Kockenghen mitter giften van der kirken", veelal kortweg werd aangeduid als de heer van Kockengen. Op basis van het patronaatsrecht mocht hij de kandidaat voordragen als er een vacature was voor een pastoor, koster of schoolmeester in Kockengen; als gerechtsheer benoemde hij bovendien de schout of secretaris van de gerechtsheerlijkheid.

De oudst bekende gerechtsheren van Spengen en van Kockengen-De Haar behoorden tot het oorspronkelijke geslacht Van de Haar: Werner van de Haar (omstreeks 1300), en meer dan driekwart eeuw later Boekel van de Haar (in een Stichts-Utrechtse bron genoemd in 1381).¹ Helaas zijn de archiefgegevens uit de 12de tot 14de eeuw erg schaars, zodat over die periode geen volledige lijst van gerechtsheren van Kockengen op te stellen valt.

Tijdens de jaren 1336 - 1368 werd opnieuw een Werner van de Haar genoemd, die waarschijnlijk een kleinzoon was van de Werner uit rond 1300. Hij werd opgevolgd door zijn zoon Gijsbert.² Van beiden kan ook een relatie met Kockengen worden vermoed, maar documenten die dat aantonen ontbreken. Boekel van de Haar was hoogstwaarschijnlijk een zoon van deze Gijsbert.

In dit artikel wil ik nader ingaan op bewoners van kasteel De Haar vanaf het eind van de 14de eeuw die tevens heer of vrouwe van Kockengen en Spengen waren. Door een hoeveelheid tot dusver verzamelde gegevens op een rij te zetten, hoop ik een springplank te leggen voor verder historisch onderzoek betreffende Kockengen en Spengen in de 15de tot 17de eeuw. Als u mijn verhaal kunt aanvullen of verbeteren, dan hoor ik dat heel graag.

Gerechtsheren van Kockengen en Spengen uit het geslacht Van de Haar

Het is niet volledig duidelijk tot wanneer Boekel (Bokel) van de Haar, die op 31 oktober 1391 voor het eerst wegens een belening met kasteel De Haar in de bewaard gebleven Viaanse leenregisters werd genoemd,⁴ zijn voorvaderlijk kasteel met bijbehoren, alsmede Kockengen-De Haar en Spengen, bestierde.

In ieder geval was Boekel van de Haar de gerechtsheer van Kockengen en Spengen die de aanleg van de Heycop meemaakte en misschien ook het begin van het tot stand brengen van de Bijleveld. Kockengen en Spengen gingen toen over van waterlozing op de Aa naar lozing op de Bijleveld, en daardoor dus op de Amstel. Met de aanleg van deze twee waterwegen werd Kockengen tot "ons" mooie Tweestromenland.

Boekel moet zijn opgevolgd door zijn zoon Gijsbert Boekel van de Haar. Van hem zijn geen leenbrieven bekend. Deze Gijsbert Boekel van de Haar zal, toen hij heer van De Haar,

Kockengen en Spengen werd, al flink op jaren zijn geweest. Hij was getrouwd met "Joffr. Lysbet dochter Gijsberts van Rueel Jacobssone van Putten a° 1370 sonnendaechs na St. Agatha".⁵

Over deze Gijsbert Jacobsz van Ruwiel is mij verder nog niets bekend. Gijsbert Boekel van de Haar stierf in 1419.²

De bisschop van Utrecht gaf op 24 oktober 1419 een leenbrief inzake Kockengen en Spengen af aan Gijsbert van de Haar, wegens het overlijden van zijn vader Gijsbert Boekel van de Haar.⁶ Op 5 maart 1420 komt deze Gijsbert van de Haar vanwege het kasteel ook voor in de leenregisters van Vianen.⁷ Hij was gehuwd met Jutte van der Meer.

In de jaren 1429 tot 1437 wordt Werner van de Haar genoemd als degene die kasteel De Haar in bezit had.⁸ Van hem is een leenbrief bekend met betrekking tot Kockengen en Spengen, gedateerd op 23 januari 1434.⁶ Omdat hij al enige jaren eerder kasteelheer werd, was deze belening mogelijk een bevestiging, volgend op de komst van Rudolf van Diepholt in Utrecht als bisschop in januari 1433.

Werner had blijkbaar geen nakomeling die hem kon opvolgen, maar er was, toen op 30 april 1440 opgetekend werd dat hij enige tijd tevoren was overleden, nog wel een zuster van hem in leven: Joost van de Haar, dié soms ook wel Josina werd genoemd.⁹

Joost van de Haar trouwde met Dirk van Zuylen

Op 30 april 1440 werd Joost, dochter van Gijsbert van de Haar, door het Leenhof van Vianen beleend met kasteel De Haar en toebehoren⁹ en op 6 juli 1440 door de bisschop van Utrecht met de gerechtsheerlijkheden Kockengen-De Haar en Spengen.¹⁰ Zij was gehuwd met Dirk van Zuylen. Dit huwelijk markeerde het einde van de rol van het geslacht Van de Haar in onze omgeving, een geslacht dat zeker in de 14de eeuw tot de belangrijkste adel in het westen van het Nedersticht gerekend werd.¹⁰

De schoonfamilie van Joost van de Haar, de familie Van Zuylen, behoorde tot de invloedrijkste geslachten in het Sticht en was door huwelijken verbonden met bijna alle andere belangrijke families. Dirk bracht zelf ook een rijkdom aan goederen in bij zijn huwelijk met Joost van de Haar, waaronder het kasteel Harmelen waarmee hij in 1435 door de St.-Paulusabdij in Utrecht beleend was.¹⁰ Voor het echtpaar was kasteel De Haar echter het belangrijkste en Dirk en zijn nakomelingen noemden zich voortaan dan ook Van Zuylen van de Haar.

Dirk II van Zuylen van de Haar

De zoon van Joost van de Haar en Dirk van Zuylen, eveneens Dirk genaamd, werd in 1446 als opvolger van zijn moeder aangewezen.¹¹ In een bisschoppelijke leenakte uit 1449 lezen we voor het eerst dat Joost intussen overleden was. Op 21 november 1449 kreeg Dirk Dirksz van Zuylen van de Haar officieel Kockengen en Spengen toebedeeld⁶ en op 12 maart 1451 werd deze Dirk II met het kasteel De Haar en bijbehoren beleend.¹² Meteen kende hij toen aan zijn vader Dirk van Zuylen een lijftocht (wat in dit geval een jaarlijkse lijfrente betekende) toe uit de inkomsten van De Haar.¹² Dirk II vervulde diverse malen belangrijke politieke functies. Onder andere was hij schout en burgemeester van Utrecht.¹⁰ Daardoor geraakte hij in moeilijkheden, wat hem op de verwoesting van zijn kastelen De Haar en Harmelen (bewoond door zijn broer Gijsbert) kwam te staan.

Dirk II was een tegenstander van het centraliserende bestuur dat de Utrechtse bisschop David van Bourgondie (1456-1496) voorstond. Als aanhanger der Kabeljauwen (het was de tijd van de beruchte Hoekse en Kabeljauwse twisten) bleef hij evenwel nog lange tijd loyaal aan de bisschop, ook al kwam hij in politiek opzicht geleidelijk verder van hem af te staan.

In 1477 kwamen de Hoekgezinde tegenstanders van de bisschop onder leiding van burggraaf Jan van Montfoort in openlijk verzet. De stad Utrecht werd een van de belangrijkste verzetshaarden, waardoor de bisschop zich genoodzaakt zag uit te wijken naar zijn slot in Wijk bij Duurstede. David van Bourgondie werd echter gesteund door Maximiliaan van Oostenrijk (= Maximiliaan van Habsburg), regent van Holland. Vanuit diverse punten, waaronder kasteel De Haar, werden Hollanders die de bisschop steunden, beroofd en gevangen genomen. Holland was min of meer de erfvijand van het Sticht Utrecht en velen verfoeiden de Hollandse inmenging in een intern Stichts conflict. Kasteel Nijenrode, dat door Hollandse soldaten (= huursoldaten) bezet was, werd in 1481 door gewapende Utrechtse burgers ingenomen en in brand gestoken.¹³ Kasteel Harmelen - woonplaats van Gijsbert van Zuylen, broer van Dirk II - werd door troepen van Van Montfoort bezet. Maar in de zomer van 1482 werd van Hollandse zijde met succes teruggeslagen. Kasteel Harmelen werd ingenomen, geplunderd en in brand gestoken. Kort daarna moest ook de bezetting van kasteel De Haar zich

overgeven. Burgers uit Woerden kregen de opdracht de restanten van de beide kastelen te slopen, waarbij ze zo gehaast te werk gingen dat vijf man onder neerstortend puin werden bedolven.¹⁴ Kockengen werd geplunderd en in brand gestoken; alleen de vrouwen en de kinderen liet men ongehinderd.¹⁵ In 1483 werd de oorlog beëindigd en kon bisschop David van Bourgondie naar de stad Utrecht terugkeren.

Voor Dirk II van Zuylen van de Haar had deze oorlog echter nog een onaangenaam vervolg. Hij werd vanwege woordbreuk aan zijn leenheer vervallen verklaard van zijn Viaanse lenen, waartoe ook kasteel De Haar behoorde. In 1481 hadden de Utrechtse de stad Vianen ingenomen. Dirk II, die zich na de bezetting van Harmelen had gevoegd bij het kamp van Jan van Montfoort, was toen burgemeester van Utrecht. In die hoedanigheid raakte hij gemengd in het plan om, via verraad, de stad Vianen in te nemen. Burgemeester Dirk II van Zuylen van de Haar was weliswaar niet bereid mee te werken aan het smeden van een dergelijk complot, maar toen van Utrechts/Montfoortse zijde toch werd doorgezet, onttrok hij zich wat de uitvoering betrof niet aan zijn Utrechtse verantwoordelijkheden. Integendeel, hij deed toen dapper mee en werd voor zijn inzet op het slagveld zelfs tot ridder geslagen. Daardoor werd hij echter tevens medeverantwoordelijk gehouden voor de inname van Vianen, terwijl hij vanwege zijn leengoederen juist trouw verschuldigd was aan de heer Van Vianen.¹⁰ Pas in 1505, ongeveer twee jaar na de dood van Dirk II, kreeg zijn zoon Steven vergiffenis van de heer Van Vianen en werd hij met kasteel De Haar beleend.¹⁶

Dirks bezit van de bisschoppelijke lenen Kockengen en Spengen had door het gebeurde geen gevaar gelopen. Maar de plattelandsbevolking had zwaar geleden onder de oorlogshandelingen. Verscheidene huizen waren vernield, vee was geroofd, veel oogst van de akkers verloren gegaan. Daar kwam nog bij dat in 1496 de Lekdijk bij Tull en 't Waal het begaf en de waterlawine die door de bres golfde het lage land tot voorbij Kockengen blank zette.¹⁷ Het zou jaren duren voor men de gevolgen van al die rampspoed te boven was.

Steven van Zuylen van de Haar

Opvolger van Dirk II was dus diens zoon Steven van Zuylen van de Haar. Bij bisschoppelijke leenakte van 28 september 1503 werd hij officieel heer van Kockengen-De Haar en Spengen¹⁸ en bij Viaanse leenakte van 14 maart 1505 werd hij officieel heer van De Haar. Steven had de status van ridder.¹⁶

Steven van Zuylen van de Haar trouwde in 1506 met Josina van Assendelft.¹⁰ In 1532 kende hij haar een lijftocht toe uit een deel van de kasteelgoederen.¹⁹

Steven moet de wederopbouw van kasteel De Haar zeer voortvarend aangepakt hebben. Bij het optrekken van de nieuwe buitenmuren lijkt men rekening te hebben gehouden met een oudere kern, die bij de verwoesting in 1482 gespaard is gebleven.² Uit een opsomming van Stevens goederen in 1506, in verband met het opstellen van de huwelijksvoorwaarden, blijkt nergens dat het kasteel toen nog een ruïne was.¹⁰ Zeker is, dat het kasteel er in 1536 in goede toestand bijstond, want toen werd het door de Staten van Utrecht als ridderhofstad erkend.²⁰ In dat jaar was Steven echter al niet meer in leven.

In de tijd van Steven van Zuylen van de Haar vond ten westen van Wijk bij Duurstede de grootste en meest vernielende doorbraak van de Lekdijk plaats welke ooit West-Utrecht heeft geteisterd. In 1523 omspoelde het water de stad Utrecht en kwam

het maar liefst tot Leiden en Amsterdam. De weilanden werden tot één aaneengesloten poelen- en moerassengebied en huizen die niet hecht waren gebouwd, stortten in elkaar.¹⁷

Bij octrooi van 12 mei 1534, uitgegeven door keizer Karel V, kreeg Steven van Zuylen van de Haar op zijn verzoek toestemming om in het plaatselijk bestuur in Kockengen, Spengen en De Haar over te gaan van bestuur door de algemene burenvergadering naar vertegenwoordigend bestuur door schepenen en de drie tot één gerechtsheerlijkheid te verenigen. De schout bleef een benoemde functionaris. Deze combinatie van drie gebieden hield het echter slechts één jaar vol. De inwoners van Spengen en Kockengen bepleitten met kracht dat ze apart van De Haar bestuurd wilden worden, omdat De Haar op een te grote afstand van Kockengen en Spengen lag. De inmiddels aangetreden zoon van Steven van Zuylen, Dirk III, en Karel V stemden hiermee in en zo kwam er in 1535 een herzien octrooi.

Dirk III van Zuylen van de Haar

De volgende gerechtsheer van Kockengen en Spengen was Dirk III van Zuylen van de Haar, Zevender, Spengen en Kockengen enz. Deze kreeg Kockengen en Spengen in leen op 31 augustus 1535, wegens het overlijden van zijn vader,¹⁸ en De Haar op 23 december 1535; moeder Josina behield toen haar lijftocht uit de eerder gespecificeerde kasteelgoederen.²¹ Ridder Dirk was een zeer vermogend man.²² Vanaf eind 1537 - toen Joost burggraaf van Montfoort afstand deed van zijn aanspraken op het Kockengen-Montfoortsgerecht - werd de heer van De Haar, behalve met Kockengen-De Haar en Spengen, gedurende bijna anderhalve eeuw ook beleend met Kockengen-Montfoorts.

Dirk III werd genoemd als lid van de ridderschap van het Sticht in 1537, 1549 en 1577 en was schout van de stad Utrecht van april 1561 tot in 1572.²³ In 1533 trouwde hij met Josina van Drakenborch, eigenaresse van de ridderhofstad Oudaen aan de Vecht bij Breukelen. Zij woonden met hun steeds talrijker kinderschare afwisselend in Utrecht en op De Haar, maar niet op Oudaen, dat verpacht werd.²²

In 1558 was moeder Josina blijkbaar niet langer in leven, want de lijftocht die haar toebedacht was geweest, ging toen naar vrouw Josina.²³ In 1570 werd die lijftocht nogmaals vastgelegd.²⁵ Dirk III stierf op 5 juni 1580; zijn vrouw Josina overleed in 1586.²³

Nicolaas van Zuylen van de Haar

Opvolger van Dirk III was zijn zoon Nicolaas (Nicolaus) van Zuylen van de Haar, heer van Zevender en Drakenburg, geboren in 1536.²³ Al in 1560 werd hij uitdrukkelijk genoemd als "hebbende het patronaat over de kerk" van Kockengen. Hij was ook collator of patroon van de beide vicarieën (altaren met daaraan dienst doende kapelaans) die in deze kerk waren gesticht: die der Heilige Maagd en die van Sint Maria Magdalena.²⁶ Nicolaas werd echter pas op 22 mei 1581 officieel heer van Kockengen en Spengen, na het overlijden van zijn vader,²⁷ terwijl de akte waarbij hij met De Haar werd beleend nog weer bijna 4 jaar later, op 7 maart 1585, gedateerd staat.²⁸ Nicolaas was gehuwd met Eva van Schagen, die overleden is op 14 oktober 1617.²³

Ook Nicolaas was enige tijd schout van de stad Utrecht. In de onrustige tijd rond de Kerkelijke Reformatie werd hij op 21 juli 1586 met een groep Rooms-Katholieken en libertijnse regenten

uit de stad verbannen. Pas eind 1588, toen de stad bestuurlijk tot rust kwam, mochten deze ballingen terugkeren.²⁹

Johan van Zuylen van de Haar

Vervolgens trad Johan van Zuylen, heer van de Haar, Zevender, Drakenborg, Kockengen, Spengen enz. op de voorgrond.³⁰ Zijn voornaam werd ook wel als Jan geschreven.³¹ De belening met Kockengen en Spengen vond plaats op 4 juni 1603.²⁷

Johan van Zuylen van de Haar werd geboren op 17 maart 1573.²³ Vanwege het overlijden van zijn vader Nicolaas, werd hij op 26 juni 1603 door Walraven van Brederode, heer van Vianen, met kasteel De Haar en de daarbij behorende goederen beleend.³⁰ Johan was schout van de stad Utrecht van 1602 tot 1622. Zijn eerste vrouw was Agnes van Renesse; na haar overlijden in 1605 hertrouwde Johan in 1607 met Geertruida van Lennep.²³

In 1622 kocht Johan van Zuylen van de Haar, als bezitter van het patronaatsrecht van de kerk van Kockengen, van zijn secretaris C. Peters te Kockengen een naast het kerkhof gelegen huis, om daarin de koster te kunnen huisvesten.³² In 1633 liet Johan, in diezelfde hoedanigheid, een steen met een gevierendeeld wapenschild aanbrengen boven de ingang van de Kockengense dorpskerk in de torengewel, welke daar nog steeds te zien is.³³

Johan overleed op 16 februari 1641. Op 20 december 1641 meldde Johan van Atteveld, griffier van de lenen van De Haar, zich bij het Leenhof van Vianen, namens Geertruida van Lennep, vrouwe van De Haar, Drakenburg, Kockengen en Spengen, douairière van Johan van Zuylen van de Haar:³⁴ Doel was het regelen van haar lijftocht. Onder dat woord kon zowel een lijfrente of weduwegift worden verstaan, als het algehele vruchtgebruik van

overervend bezit. In dit geval was het naar alle waarschijnlijkheid het laatste, want pas na haar dood kwam op De Haar een echte opvolger van de toen al verscheidene jaren eerder overleden Johan van Zuylen van De Haar in het beeld. Duidelijker nog is het beeld met betrekking tot Kockengen en Spengen, want daarvan is de op 15 juni 1643 gedateerde en op naam van de weduwe Geertruyd van Lennep, vrouwe van De Haar, gestelde beleningsakte bewaard gebleven.²⁷

Ten tijde van de weduwe Van Zuylen van de Haar-van Lennep bleek dat men ook in die tijd voor gemeenschapstaken soms niet zonder subsidie van een hogere overheid kon. In 1643 moest de predikantswoning in Kockengen hoognodig worden gerestaureerd, omdat die aan één zijde zo vervallen was dat er niets anders opzat dan het hele pand te vernieuwen. De kosten waren begroot op f 400,-. Een gezamenlijk subsidieverzoek van schout en schepenen en de kerkmeesters bij de Staten van Utrecht leverde een bijdrage van f 100,- op.³²

In 1646 gaven de Staten van Utrecht een machtiging aan Gedeputeerde Staten voor de aanleg van een sluis bij de Joostendam, ten noorden van Kockengen, waar Heycop en Bijleveld zeer dicht bij elkaar komen. In 1658 werd deze dam doorbroken en een eenvoudig sluisje in werking gesteld.³² Daarmee kwam er een eind aan de oude overtoom bij de Joostendam.

Geslacht van Renesse van Moermont

Uit een akte van 22 februari 1654 blijkt dat Geertruida van Lennep toen al enige tijd dood was.³¹ Blijkbaar had Johan uit geen van zijn beide huwelijken een nakomeling die hem kon

opvolgen, want in 1653 kwam kasteel De Haar via vererving in bezit van Johan van Renesse van Moermont, die daardoor tevens heer van De Haar, Drakenborg, enz. werd. Daarmee kwam een eind aan de bloeitijd van De Haar als residentie van het belangrijke adellijke regentengeslacht Van Zuylen. De belening met Kockengen(-De Haar), het Kockengen-Montfoortsgerecht en Spengen kwam tot stand op 29 april 1654.²⁷

Johan van Renesse van Moermont was een kleinzoon van Cornelia van Zuylen van de Haar, die weer een zuster was van de eerder besproken Johan van Zuylen van de Haar.² Op 1 november 1654 trad hij in het huwelijk met Antonia van Lijnden. Johan van Renesse stierf al in 1664, zijn vrouw Antonia in 1688.²³

Het bezit van Johan van Renesse ging na zijn vroegtijdige dood over op zijn minderjarige dochter Gijsberta Antonia van Renesse. Zij werd op 19 mei 1665 door de Staten van Utrecht met Kockengen en Spengen²⁷ en op 23 mei 1665 door het Leenhof van Vianen met De Haar beleend. Namens haar trad bij die gelegenheid Cornelis Mathesius op, die advocaat bij het Hof van Utrecht was.³⁵

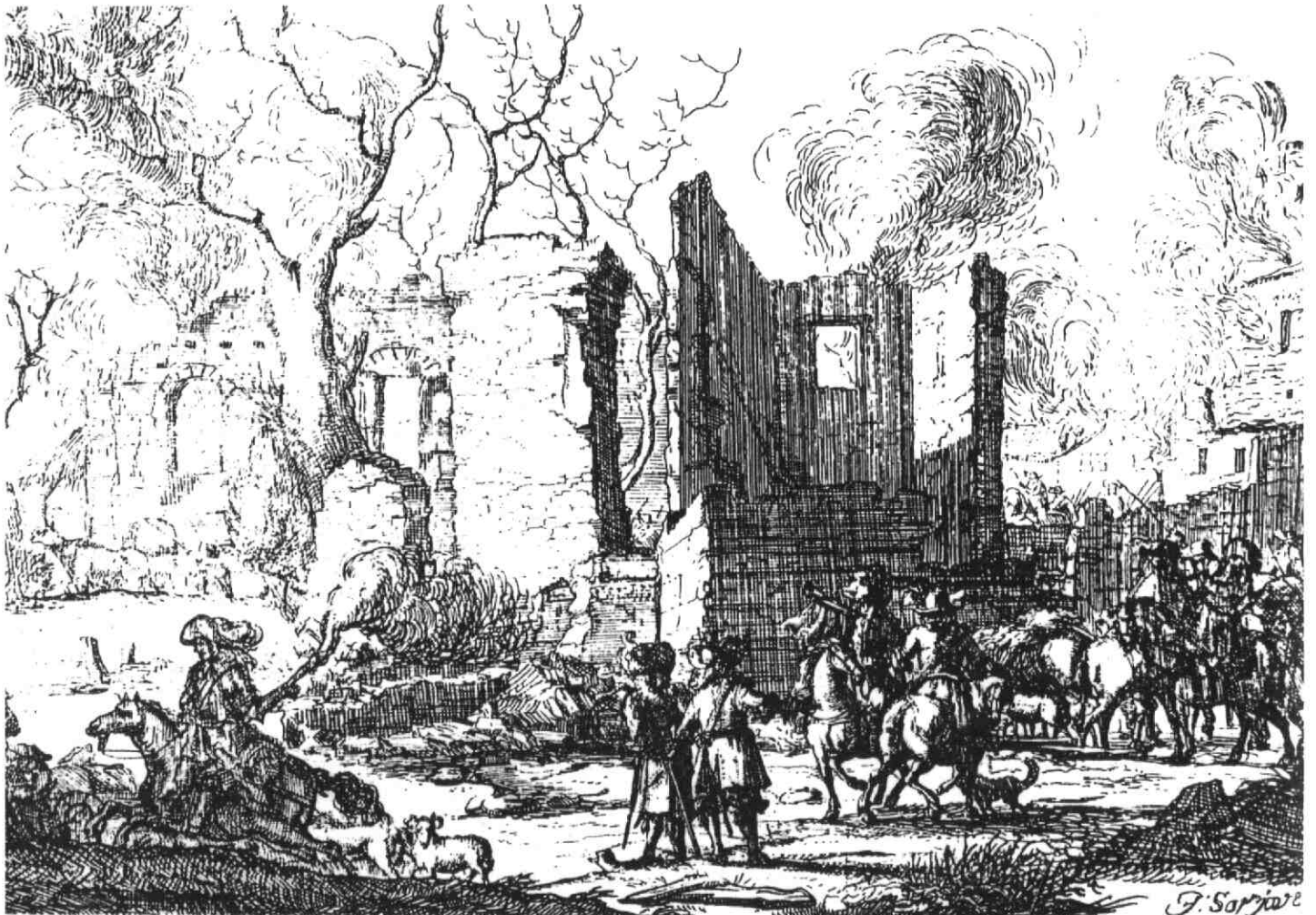
Rampjaar 1672- 1673

Ruim 7 jaar later kregen ook deze jongedame en de mensen van Kockengen en Spengen te maken met het Rampjaar 1672-1673, in de beruchte oorlog met Engeland, Frankrijk, Munster en

Keulen. In de zomer van 1672 kwam het Franse leger tot in de Vechtstreek. De Waterlinie verhinderde een verdere opmars naar Amsterdam. Ons gebied kreeg zwaar te lijden.

Doordat het verdedigende Staatse leger ook "in de Lekdijk een opening maakte" liep veel land onder, tot aan Amsterdam toe.³⁶ "Na dat de Stadt en geheele Provincie van Utrecht, nu Frans was geworden, vluchten meest alle de Landtluyden met hare geheetste Goederen, in de vaste Steden."³⁷ Dat nodigde uit tot het plunderen van het platteland. Zoals te verwachten was, greep het bezettingsleger zijn kans. Zo leidden in november 1672 "plonderingen . . . door de Franse" onder meer tot het wegraken van de hele administratie (kerkelijke akten, lidmatenboek, doop- en trouwboek, diaconierekeningen, inkomstenboek van de diaconie) en de bijbels en psalmboeken uit de kerk van Kockengen.³⁸ Maar ook door allerlei inheems gespuis werd "grootte moedwilligheyt gepleeght, inzonderheyt bij nacht als wanneer verscheyde stoute Bedelaers, Landtlopers, en Vagebonden de verlaten Huyzen open braken, die doorsnuffelden, en 't geen door verschrikte haastigheyt verlaten, en hier en daar versteeken was, daar uyt haalden".³⁷

Op 7 maart 1673 stelden de Staten van Utrecht (dus in bezet gebied) vast dat de inundatie "het meeste deel van de beste landen van 't Landschap onder heeft gezet, en . . . indien men het, met de opening in dit voorjaar te stoppen, niet droogh maakt, zy zoo week en bedorven zouden worden, dat men in veel jaren niets daar af zou trekken, en dat zy in deze Somer noch Gras

Afb. 1. Troepen van de Franse koning LodewijkXIV, bezig met plunderen en brandstichten. Deel van een gravure, zeer kort na het Rampjaar 1672-1673 gemaakt door J. Sorjous en gepubliceerd in deel II van 't Ontroerde Nederlandt, 1676.

noch Hoy zullen geven, tot de geheele ondergang der arme Inwoonders".³⁶ In april was men bezig met pogingen de Lekdijk te herstellen, maar voorsnog met weinig resultaat.

Kockengen en omgeving bleven het toneel van incidentele oorlogshandelingen.

Op 14 maart 1673 vertrokken in Woerden gelegerde Franse soldaten "met veel Schuyten na Teckop, achter Kamerijk, zoo wel op den roef als om hop te halen uyt, doch weynigh quamen daar van wederom t' huys".

Omstreeks 20 maart 1673 was er sprake van "een partye van 86 Franssen uyt geweest hebbende om het Dorp Kockengen te plonderen". Een deel van het Staatse leger, onder leiding van de vaandrig Remminger, "dat in de Vinkebuurt in Garnizoen lagh", kreeg opdracht tegen deze vijandelijke plunderaars in actie te komen. Er werden "30 man uyt gecommandeert om de Franssen pas te gaan afsnijden; waar op gedachte Vaendrigh met vier Sloepen uyt zijn Quartier vertrok en tusschen Uytrecht en het Woerder Verlaat, in zeker huys, Joostendam genoemd, post vatten; alwaar de Franse, naar eenigen tijd daar voorbij komende zoodanigh van de Staatse gechargeerd wierden, dat zij, niet tegenstaande zich dapper verweerden, eyndelijk genoodtzaakt waren af te wijken, achterlatende 30 Dooden, en 20 Gequetsten. Van de Staatse zijn 4 doodt gebleven en 3 gequetst". "Sedert zijn de Franse, na dat de Staatse na haar Quartier waren vertrokken, weder daar omtrent geweest, en hebben het voorszeyde Huys uyt bitterheydt, in brandt gesteken".³⁶

In het midden van de maand mei 1673 "zijn 30 Staatse Soldaten na het Dorp Kockengen gegaan, alwaar hun gezeyt was dat de Franssen Brandt-wacht hielden; zy zetten op de Schiltwacht aan, die, hun vernemende, vuur gaf, en liep voort in huys, doch wierd van de Staatse gevolght, die 8 daar binnen neder schooten en 11 gevangen kregen; die raakten wech, en quamen de Staatse met goeden buyt weder in hun Quartier".³⁶

Kasteel De Haar ontsnapte in het Rampjaar aan vernieling door de Franse troepen, maar het zal vermoedelijk wel zijn beschadigd.²

De schade die de Franssen in Kockengen en Spengen aanrichtten was groot. Veel huizen en bedrijfsopstallen waren zwaar beschadigd. Behalve de kosten in de particuliere sfeer, kregen veel ingezetenen ook diverse gemeenschapslasten te dragen, zoals de reparatiekosten aan het schoolhuis,³⁹ de kerktoeren⁴⁰ en het uurwerk in de kerktoeren,⁴¹ die naar rato van hun landbezit werden omgeslagen. Ook de gerechtsheer zal zijn aangesproken. Onder meer moesten de woningen van de dominee en de koster gerepareerd worden.⁴²

De Haar en Kockengen gescheiden

Door het huwelijk, in 1679, van Johans dochter Gijsberta Antonia van Renesse van Moermont met Antonius van Stembor kwam het kasteel De Haar in bezit van het Zuidnederlandse geslacht Van Stembor. Waarschijnlijk heeft Antonius het enigszins vervallen kasteel gedeeltelijk laten opknappen.¹⁰

Als gevolg van de schade die in het Rampjaar was aangericht, was de gerechtsheerlijkheid Kockengen en Spengen voor jaren een kostenpost geworden in plaats van een bron van inkomsten. De nieuwe eigenaar, die zich minder met dit gebied verbonden voelde, wilde er daarom wel van af. Bijgevolg werd de gerechts- of ambachtsheerlijkheid Kockengen(-De Haar

en-Montfoorts) en Spengen, met de gifte van de kerk en het land waar de kerk op staat, in 1681 door de erfgenamen van Johan van Renesse voor 14 805 Carolusgulden verkocht aan Anthonie (Antoine) Godin, zoon van Isaac Godin en Catharina Winckelman, en Domheer van Oudmunster te Utrecht.⁴³

In deze koop waren begrepen: "de Ambachtsheerlijkheid [=gerechtsheerlijkheid] van Kockengen en Spengen, met de rechtigheden, mitsgaders enige percelen land met het recht van Jus patronatus, op het stellen van het recht predikant, voorzanger, koster, schoolmeester, schout en schepenen, secretaris en bode, mitsgaders schippers van Kockengen varende op Utrecht en op Amsterdam, verder het recht en collatie van twee considerable vicarijen gefundeerd in de kerk van Kockengen, met de thinsen en de groven en smalle krijtende tienden, en met de thins van Teemaat, alsmede diverse erfpachten en het recht van de IJk, mitsgaders verdere rechtigheden daartoe behorende, zulks gemelde Heer Johan van Renesse van Zuylen van De Haar, dezelve van oudsher gepossedeerd heeft, leenroerig aan de Edele Mog. Heren Staten 's lands van Utrecht. Verder 12 morgen weiland gelegen te Kockengen en een huis waar de gerechtsbank gehouden wordt, staande mede te Kockengen, daarbenevens nog de Ambachtsheerlijkheid en het dagelijks gerecht van Spengen en de sluis te Joostendam, liggende in het gerecht Spengen (einde Kockengen), met het profijt van de tol of doortocht der schuiten met de sluiswachterswoning, zijnde een tapstede, tot 1 mei 1682 verpacht aan H.H. van Rijn".

Nadat de erfgenamen en crediteuren van de Vrouwe van Renesse hun lopende zaken met betrekking tot Kockengen en Spengen tot tevredenheid hadden afgehandeld, gingen de Staten van Utrecht op 23 juni 1682 over tot de uitreiking van een leenbrief aan Anthony Godin.²⁷ Daarmee was de oude band van kasteel De Haar met Kockengen en Spengen verbroken. Antonius van Stembor (gestorven in 1694) werd wat De Haar en andere bezittingen betreft, opgevolgd door zijn zoon Johan van Stembor. Na achtereenvolgende verervingen op twee vrijgezelle broers stierf ook dit geslacht in de mannelijke lijn uit.²

Via de kleindochter van Antonius van Stembor en Gijsberta Antonia van Renesse, die niet verwonderlijk Antonia van Stembor heette en die gehuwd was met Rudolf Frederik van Zuylen van Nyevelt, kwam het ondertussen grotendeels tot ruine vervallen kasteel De Haar aan die tak van de Van Zuylens.¹⁰

Noten

- 1 A.A. Mantén, 1996. Oude geschiedenis van Kockengen. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 11, nr. 1, blz. 43 - 50.
- 2 H. Janssen en K. Loeff, 1995. De Haar. In: B. Olde Meierink et al. (Red.), Kastelen en Ridderhofsteden in Utrecht. Uitgeverij Matrijs, Utrecht, blz. 218 - 224, in het bijzonder blz. 219 en 222 eerste alinea.
- 3 A.J. Maris, 1956. Repertorium op de Stichtse leenprotocollen uit het landsheerlijke tijdvak, deel 1. De Nederstichtse leenacten (1394 - 1581). Uitgave Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, 's-Gravenhage, blz. 160 - 161 (No. 187).
- 4 Archief van het Leenhof van Vianen (Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage), inv. nr. 6, Register van acten van belening uitgegeven door Hendrik, heer van Vianen en van den Goye en van Ameide, 1391 - 1396; daarin fol. 57.
- 5 Collectie Van Atteveld (Het Utrechts Archief, voorheen Rijksarchief te Utrecht), inv. nr. 135, genealogie Van der Haar.
- 6 Maris, 1956, blz. 161 - 162 (No. 188).
- 7 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 9, Register van acten van belening uitgegeven door Reinoud van Brederode, heer van Gennep, Vianen en Ameide, 1420 - 1424, fol. 20 verso.

- 8 Archief Kasteel De Haar (in Kasteel De Haar te Haarzuilens), inv. nr. 91, deel B.
- 9 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 10, Register van acten van belening uitgegeven door Reinoud van Brederode, heer van Gennep, Vianen en Ameide, en door Jolante van Lalaing, zijne weduwe, als voogdes over haar zoon Walraven, 1427 - 1477; daarin fol. 35 verso.
- 10 O. Wittewaall, 1994. Vleuten - De Meern. Geschiedenis en historische bebouwing. Uitgeverij Kerckebosch, Zeist (in reeks: Monumenten-inventarisatie Provincie Utrecht), 400 blz., in het bijzonder blz. 144 - 146.
- 11 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 10, fol. 54 verso.
- 12 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 10, fol. 63.
- 13 E.B.J. Postma, 1983. Nijenrode in prent - met een beknopt overzicht van zeven eeuwen historie. Uitgave Nijenrode - Hogeschool voor Bedrijfskunde, Breukelen/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn, 2de druk, 76 blz., in het bijzonder blz. 18.
- 14 N. Plomp, 1972. Woerden 600 jaar stad. Uitgave Stichting Stichts-Hollandse Bijdragen, Woerden, 150 blz., in het bijzonder blz. 75.
- 15 Zie voor een uitvoeriger weergave van de gebeurtenissen in Kockengen en omgeving: W. van de Pas, 1952. Tussen Vecht en Oude Rijn. Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht, 254 blz., in het bijzonder blz. 56 - 61.
- 16 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 12, Register van acten van belening uitgegeven door Walraven van Brederode, heer van Vianen en Ameide, 1480 - Mei 1508; daarin fol. 180 verso - 181.
- 17 M. Donkersloot-de Vrij, J. Greive, H. Hovenkamp, G. Jonkers, Ph. van der Lee en G. Wammes, 1993. De Stichtse Rijnlanden. Geschiedenis van de zuidelijke Utrechtse waterschappen. Uitgeverij Matrijs, Utrecht, 176 blz., in het bijzonder blz. 169. Ook: Van de Pas, 1952, blz. 61, 62.
- 18 Maris, 1956, blz. 161 (verwijzing naar No. 100), alsmede blz. 90 - 91 (No. 100). Ook: Van de Pas, 1952, blz. 246. Tevens: W.F.M. Ahoud, 1994. Inventaris van de archieven van de voormalige gemeente Kockengen 1599 - 1988 (Gemeentehuis te Breukelen), blz. 21 - 22.
- 19 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 17, Register van afschriften van acten van belening uitgegeven door Reinoud van Brederode, heer van Vianen en Ameide, 1531 - 1552; daarin fol. 13.
- 20 Verzameling Handschriften in Rijksarchief te Utrecht, inv. nr. 85, Lijst Vrij- ende Ridderhofsteden.
- 21 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 17, fol. 44 verso - 45.
- 22 M.A. Dukes-Greup, 1984. Oudaen, 't huys met syn optreckende brugge. Repro-Holland, Alphen aan den Rijn, 96 blz., in het bijzonder blz. 32.
- 23 J.C. Jongeneel, 1980. Grepen uit de Geschiedenis van de Gemeente Kockengen. N. Samsom, Alphen aan den Rijn, 3de druk (met medewerking van G.F.W. Herengreen), 135 blz., in het bijzonder blz. 13.
- 24 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 21, Register van afschriften van acten van belening uitgegeven door Hendrik van Brederode, heer van Vianen en Ameide, 1557 - 1567; daarin fol. 38 verso - 39.
- 25 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 24, Register van afschriften van acten van belening uitgegeven door Philips II, koning van Spanje, ten tijde dat de heerlijkheden Vianen en Ameide geconfiscieerd waren, 1567 - 1576; daarin fol. 77.
- 26 Van de Pas, 1952, blz. 47.
- 27 Van de Pas, 1952, blz. 245. Ten onrechte noemt Van de Pas het Kockengen-Montfoortsgerecht daar het Kockengen-Lockhorstgerecht. Deze onjuistheid werd helaas overgenomen door Ahoud, 1994, blz. 22. Laatstgenoemde maakte wel - in afwijking van Van de Pas, maar geschiedkundig juist - de lijst voor Kockengen en Spengen tot de hoofdlijst.
- 28 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 25, Register van afschriften van acten van belening uitgegeven door Geertruid van Bronchorst en Batenborch, vrouw van Vianen en Ameide, 1576 - 1578 en 1584 - 1590; daarin fol. 59 - 60.
- 29 A.A. Mantén, 1992. De na-Middeleeuwse Kerkelijke Reformatie in onze omgeving. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 7, nr. 4, blz. 207 - 209.
- 30 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 26, Register van acten van belening uitgegeven door Walraven van Brederode, heer van Vianen en Ameide, 1592 - 1614; daarin fol. 139 verso - 140.
- 31 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 29, Register van acten van belening uitgegeven door Hans Wolphert van Brederode (Januari 1639 - Augustus 1655), Hendrik van Brederode (Februari 1656 - Juni 1657) en Wolphert van Brederode (Juli 1657 - November 1666), als heren van Vianen en Ameide en Noordeeloos; daarin fol. 157 verso - 158.
- 32 Jongeneel, 1980, blz. 40 - 41.
- 33 M. van Vliet, 1993. Hervormde kerk van Kockengen rijk aan historische herinneringen. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 8, nr. 1, blz. 7 - 13, in het bijzonder blz. 8.
- 34 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 29, fol. 33 - 35 verso.
- 35 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 29, fol. 273 verso - 275 verso.
- 36 H.T.E.V.G.D.Q. Liefhebber der waarheydt (=Tobias van Donselaer?), 1676. Het Tweede Deel Van't Ontroerde Nederlandt, Door de Wapenen des Konings van Vrankryk. Dat is Een Waarachtigh verhaal Van den Franssen, Engelschen, Keulsen, en Munstersen Oorlogh, Tegen de Vereenigde Nederlanden, En der zelfder Geallieerden. Bij Markus Willemsz Doornik, Boekverkooper t'Amsterdam, 832 blz., in het bijzonder blz. 117, 253, 263, 273, 391 - 392, 402.
- 37 Anoniem ("een Liefhebber der waarheydt"), 1674. Het Ontroerde Nederlandt, Door de Wapenen des Konings van Vrankryk. Dat is Een Waarachtigh verhaal Van den Franssen, Engelschen, Keulsen, en Munstersen Oorlogh, Tegen de Vereenigde Nederlanden, Met desselfs Binnelandtse Beroerten. Bij Markus Willemsz Doornik, Boekverkooper t'Amsterdam, 549 blz., in het bijzonder blz. 410.
- 38 Jongeneel, 1980, blz. 41.
- 39 Archief Voormalige Gemeente Kockengen (Gemeentehuis te Breukelen), inv. nr. 196, Rekening en omslag van de reparatiekosten van het schoolhuis te Kockengen, met vaststelling van de omslag over de morgentalen, 1680.
- 40 Archief Voormalige Gemeente Kockengen, inv. nr. 197, Rekening en omslag van het Kockengense en Spengense aandeel in de reparatiekosten der kerktoren te Kockengen in 1682, met vaststelling van de omslag over de morgentalen, 1683.
- 41 Archief Voormalige Gemeente Kockengen, inv. nr. 504, Rekening en buitengewone omslag van het aandeel van Kockengen-Lockhorst inzake de reparatie van het uurwerk in de kerktoren, 1680.
- 42 Archief Voormalige Gemeente Kockengen, inv. nr. 785, Repartitie van de kosten van zekere reparatiewerkzaamheden aan de predikants- en kosterswoning en andere lasten van het gehele kerspel van Kockengen, 1681.
- 43 Jongeneel, 1980, blz. 43.

Dit artikel werd eerder gepubliceerd in Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 11, nr. 5 (december 1996). De auteur gaf toestemming tot overneming en voegde ook nog enige extra informatie toe.

Vervolg van pagina 59

Nassaustraat

Tijdens de ruilverkaveling van 1953 - 1963 is de Vleuterweideweg aangelegd. Toen dit gedeelte van het plan gerealiseerd was, besloot de gemeenteraad op 29 juli 1957 om voor enkele straten in de wijk "Over het spoor" de straatnamen officieel vast te stellen⁷. Een daarvan was de Nassaustraat en was de tweede dwarsstraat tussen de Julianalaan en de Prins Hendrikweg.

Omtrent de motivatie voor deze naam zijn in het gemeente-archief geen gegevens te vinden. Omdat in die tijd de Prinsessebuurt in De Meern al door de gemeenteraad was vastgesteld, heeft men ongetwijfeld gezocht naar één straatnaam die paste bij de al eerder genoemde straten. De vraag is dan waarom men toen voor Nassau en niet voor Oranje - Nassau heeft gekozen.

Het geslacht Oranje - Nassau is sinds 1815 het vorstenhuis van het Koninkrijk der Nederlanden. Het is ontstaan door het huwelijk van Hendrik II van het Duitse geslacht Nassau met Claudia van het Franse geslacht Charton - Orange.

Het Duitse vorstengeslacht Nassau is genoemd naar de Burg Nassau aan de Lahn dat in 1120 is gebouwd door de graven van Laurenburg. In 1255 ontstonden in het geslacht Nassau twee takken. Uit de Walmramse tak stamt het groothertogdom Luxemburg. Uit de Ottoonse tak is, door het genoemde huwelijk, het Nederlandse vorstenhuis voortgekomen.

noten:

1. Rb 148. 23-06-1925	5. Rb 291. 22-09-1950
2. Rb 148. 23-06-1925	6. Rb 29-07-1957
3. Rb 291. 22-09-1950	7. Rb 29-07-1957
4. Rb 148. 23-06-1925	

Staatnaamgeving in de nieuwbouw

De herkomst van de naam De Milan Visconti

door J.F.K. Kits Nieuwenkamp

Ten behoeve van het doen van voorstellen voor straatnaamgeving in de nieuwe wijken van onze gemeente, zoals de wijken 't Weer en De Tol, maar binnenkort ook de wijken Veldhuizen, Vleuterweide, Haarzicht en De Woerd, is een kleine gemeentelijke commissie ingesteld, waarin ook de Historische Vereniging is vertegenwoordigd. Van november 1994 tot en met mei 1998 maakte schrijver dezes deel uit van deze commissie. Zijn plaats in de commissie is inmiddels ingenomen door ons lid, de heer J.H.P. Heesters.

Een verslag van de commissie en de geschiedenis van de familie De Milan Visconti.

Straatnaamgeving.

Het geven van straatnamen is minder gemakkelijk dan het lijkt. Vooral tegenwoordig. Vroeger ontstonden straatnamen "spelen-derwijs". De plaatselijke bewoners gaven zelf een naam aan een buurtje, een straatje, een weggetje, of een pad. En dat alleen maar om de ligging van een huis of perceel globaal aan te duiden. De lokale overheid bemoeide zich in eerste instantie niet met die naamgeving. Door de overheid werden de huizen rond 1850 alleen genummerd en waren gelegen in wijken, die met een letter werden aangeduid. Zo was dat ook in de gemeenten Vleuten, Haarzuilens, Veldhuizen en Oudenrijn. (Zie hiervoor ook "Onze straatnamen, oorsprong en betekenis (1) door J.H.P. Heesters in ons Tijdschrift nr 1 van maart 1998).

De wettelijke basis voor de straatnaamgeving ligt besloten in artikel 149 van de Gemeentewet: de raad maakt de verordeningen die hij in het belang van de gemeente nodig oordeelt.

Overigens bestaan er geen algemene richtlijnen voor het geven van straatnamen: het gemeentebestuur is daarin geheel vrij. Maar in de praktijk is gebleken, dat er toch een zekere systematiek noodzakelijk is. De straatnamen moeten herkenbaar zijn, maar ook de wijk waarin ze gelegen zijn. In de nieuwe wijken ziet men daarom clusters van namen van dichters, schilders, natuurkundigen, professoren enz.

De straatnamencommissie wordt geacht zich te houden aan o.a. de volgende uitgangspunten:

- de naam moet gemakkelijk bruikbaar zijn;
- de naam moet geen verwarring opleveren met reeds bestaande namen;
- een bepaalde wijk dient te worden voorzien van een cluster van te vernoemen gelijke onderwerpen;
- per wijk kan worden gekozen voor een bepaald achtervoegsel (ten behoeve van de herkenbaarheid), zoals -straat, -weg, -laan, -allee, -singel, -land, -polder, of in het geheel geen achtervoegsel;

De wijken 't Weer en De Tol.

De voorstellen die door de Historische Vereniging werden aangedragen voor het plan "t Weer" (een plaatselijk toponiem met de vermoedelijke betekenis van een stuk land tussen twee ontwateringssloten) werden niet door de gemeente overgenomen. De gemeenteraad achtte namen, die verband houden met de meteorologische gesteldheid beter passen, dan historische namen, die samenhangen met de oorspronkelijke betekenis van 't Weer.

De suggesties voor de wijk De Tol (genoemd naar het nabij

gelegen voormalige tolhuis, thans café-restaurant De Tol) werden gelukkig wel aanvaard, zodat daar nu oude topografische namen (veld- en boerderijnamen) uit Vleuten en Haarzuilens zijn terug te vinden.

Benoeming deelplannen "Leidsche Rijn".

Inmiddels heeft de commissie voor de "Leidsche Rijn"-plannen de volgende adviezen uitgebracht (die door het college van burgemeester en wethouders zijn overgenomen):

als wijknamen: Veldhuizen, Vleuterweide, Haarzicht en De Woerd; als naam voor de grote waterpartij: Haarijnseplas; als naam voor het industrieterrein: Haarijn.

De wijk Veldhuizen.

Als buurtnamen in de wijk Veldhuizen (genoemd naar de aldaar gelegen voormalige gemeente Veldhuizen) is gekozen voor: Rijnland, Waterland, Polderland, Hoogland, Laagland, Eiland en Parkland.

Het park in Veldhuizen zal het De Milan Viscontipark gaan heten, terwijl de hoofdwegen aldaar zullen worden aangeduid als Heldammersingel, De Milan Viscontilaan en Van Lawick van Pabstlaan (als laatste particulier eigenaar van de ruïne van kasteel Nyevelt).

De straatnamen in het onderdeel Polderland zullen gaan heten naar polders, gelegen in de provincie Utrecht: Bethunepolder, Bickerspolder, Bovenpolder, Broekpolder, Donkervlietpolder, Geinpolder, Gelderpolder, Honswijkpolder, Kerkeindsepolder, Kortrijkpolder, Maatpolder, Molenpolder, Rapijnenpolder, Ruijgenhoeksepolder, Vlowijkerpolder en Zeldertpolder.

De straatnamen in het onderdeel Waterland worden als volgt voorgesteld, naar minder bekende riviertjes in Nederland: Angstel, Arne, Dintel, Does, Drecht, Gaag, Geeuw, Korne, Laak, Rotte, Schenk, Tjonger, Waver, Wierecke, Winkel, Ziende en Zweth.

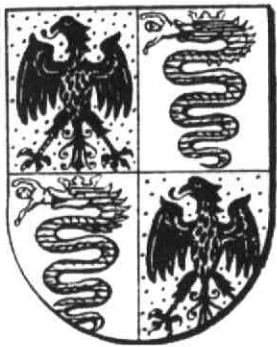
In het onderdeel Rijnland zullen de grote rivieren in Nederland worden vernoemd, in Hoogland de "bergen" in Nederland, in Laagland komen de veldbloemen in beeld, in Eiland de waddeneilanden en in Parkland parken en/of kastelen in de provincie Utrecht c.q. in Nederland.

De Milan Visconti.

Het voorstel om een park en een laan in het plan Veldhuizen, nabij de ruïne van het Kasteel Nyevelt te vernoemen naar de familie De Milan Visconti houdt verband met het feit, dat deze familie drie generaties lang (door aankoop) Heren van Nyevelt

waren, en wel van 1710 tot 1780. In dit laatste jaar stierf de laatste telg van dit geslacht en stierf het geslacht De Milan Visconti uit, evenals dat overigens ook al in 1448 gebeurde, met de dood van hertog Philip Maria Visconti. Hierover in het vervolg meer.

Met de dood in 1780 van de in 1693 geboren Gijsbert Franco Baron de Milan Visconti, secretaris der Staten van Utrecht (1742-1780), Kanunnik van het Kapittel van Sint Marie te Utrecht, sinds 1720 Heer van Hinderstein en sinds 1747 Heer van Nyeveld, Veldhuysen, Bijleveld, Rosweyde, Reijerscop, Lichtenberg en Snellenburg, kwam een einde aan zes generaties van een van oorsprong Italiaanse familie De Milano, die in het Utrechtse voor hun tijd een bijzondere geschiedenis hebben geschreven.

afb.1 De Milan Visconti

De geschiedenis begint met:

I. Guilielmo de Milano, van Joodse afkomst, tafelhouder (houder van een bank van lening), die zich in Nederland vestigt en hier trouwt met Anna Wolfswinkel. Zij krijgen twee kinderen: Anna de Milan, die huwt met Pedro Ormea, ook bankhouder, eerst in Den Briel en sinds 1581 in Utrecht. Het tweede kind is:

II. Jan de Milan, ook tafelhouder, die in 1575 in Rijssel huwt met Agnes Maes. Hij overlijdt in 1595. Zij hebben één zoon:

III. Daniel de Milan (overleden in 1635), wederom tafelhouder, die in 1613 te Vlissingen huwt met Johanna del Corne. Zij overlijdt in Utrecht 1674. Uit dit huwelijk spruiten drie kinderen:

1. Agnes de Milan (1621-1695), die in 1636 huwt met Mr Justus Gisbrechtszn Kriex (1610-1665), tafelhouder te Groningen Advocaat voor den Hove van Utrecht, Domheer van St Marie, Regent van het Bartholomeus Gasthuys (1646), Regent van de Aelmoezeniers kamer (1652), begraven in de Jacobikerkerk in Utrecht;
2. Matthias de Milan;
3. Johan de Milan (zie IV).

IV. Johannes de Milan (1622-1699), tafelhouder te Utrecht, Kanunnik van het Kapittel van Sint Marie te Utrecht die in 1649 trouwt met Alexandrina Martinusdr Kriex (gedoopt te Sneek en overleden 1701 in Utrecht). In 1696 wordt deze Johan door Keizer Leopold van Oostenrijk (door koop) verheven tot Baron de Milan Visconti. Hij heeft vier kinderen:

1. Mr Daniel Baron de Milan Visconti (zie V);
 2. Gijsbert Baron de Milan Visconti;
 3. Joost Baron de Milan Visconti, overleden 1705;
 4. Willem Baron de Milan Visconti.
- V. Mr Daniel Baron de Milan Visconti (1652-1741), tafelhouder, zich eerder noemende Daniel de Mediolano Vicecomes, Kanunnik van Sint Marie, Schepen en Raad in de Vroedschap van Utrecht, President van Gecommitteerde Raden van Utrecht, Heer van Hinderstein, Nyeveld, Veldhuysen, Bijleveld, Rosweijde, Reijerscop, Lichtenberg, Oude Rijn, en Snellenburg, huwt in 1682 Mechteld Jacoba Servaes van

Limburch (1659-1740). Zij hebben vier kinderen:

1. Johan Servaes Baron de Milan Visconti tot Nijveld (1684-1747), tafelhouder tot 1719 (het tafelhouderschap gaat over op het Stadsweshuis Utrecht), Baron des Heiligen Roomschen Rijks, Heer van Veldhuysen, Domheer van St Marie, Domheer en Deken van het Kapittel van Sint Marie, Geëligeerde Raad ter Vergaderinge van de Ed.Mog. Heeren Staaten van den Lande van Utrecht, Raad extra-ordinaris in den Ed. Hove Provinciaal, Gecommitteerde ter Staten-Generaal, Hoogheemraad en Dijkgraaf van het Hoogheemraadschap van den Lekkendijk Bovendams ende van Heijcoop genaamd De Langevliet, ongehuwd en begraven in de Catharijnenkerk te Utrecht.
2. Cornelia Barones de Milan Visconti (1686-1711), ongehuwd;
3. Alexandrina Margaretha Barones de Milan Visconti (1689), ongehuwd;
4. Gijsbert Franco Baron de Milan Visconti (zie VI).

VI. Gijsbert Franco Baron de Milan Visconti (1693-1780), Secretaris der Staten van Utrecht van 1742 tot 1780, sinds 1720 Heer van Hinderstein en sinds 1747 Heer van Nijeveld, Veldhuysen, Bijleveld, Rosweijde, Reijerscop, Lichtenberg en Snellenburg, ongehuwd.

Zoals gezegd, sterft met de dood van deze Gijsbert Franco de Milan Visconti de familie De Milan Visconti uit.

Nu wij de leden van deze familie kennen, zullen wij nader ingaan op hun levensloop en hun beroep van tafelhouder. Hierbij is het goed te realiseren, dat Joden zich toentertijd in het algemeen zich wel met (geld)handel moesten bezig houden, omdat zij van bestuurlijke functies officieel waren uitgesloten.

Vanaf de middeleeuwen tot in de 17e eeuw vormden met name

afb.2 Geldwisselaars in de zestiende eeuw. (Illustratie uit: Gewogen of bedrogen, het wegen van geld in de Nederlanden; uitgave: Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet).

Italiaanse Joodse tafelhouders (lombards of houders van banken van lening) een soort kartel op het gebied van de geldhandel. Zij waren in het algemeen zeer vermogend. De hoge rentepercentages deed hen overigens ook als woekeraars bekend staan.

Tot 1614 was het gewoon, dat de Bank van Lening, de Taeffel van Leeninge, de Table de Prest werd geëxploiteerd door onder andere deze Italianen. Hier te lande is het wel opmerkelijk, dat uit de doop- en trouwinschrijvingen overigens blijkt, dat zij op een enkele uitzondering na allen "de ware gereformeerde religie"

beleden en op deze wijze trachtten hun Joodse afkomst te ontkennen en zich te integreren in de Hollandse samenleving. Deze Italianen kwamen goeddeels uit Piemonte, een landstreek rondom Turijn in Noord-Italië.

In 1614 was Amsterdam de eerste stad die de Tafel van leening in eigen beheer nam, gevolgd door Rotterdam (1635), Middelburg (1636), Gouda (1654), Haarlem (1662), 's-Gravenhage (1673), Leiden (1675) en Delft (1677). Een uitzondering was de stad Utrecht, waar tot 1714 de erven van Joannes de Milan (overleden in 1699) de tafel hielden. In 1719 werd hij als Tafelhouder opgevolgd door het verlenen van octroy voor 15 jaren aan het in financiële moeilijkheden verkerende Utrechtse Burgerweeshuys.

In de 17e eeuw vormden de Tafelhouders nog steeds een gesloten groep, waarbinnen veelal werd getrouwd om zowel het kapitaal als de "vakkennis" (warenkennis, in verband met de taxatie van de aangeboden panden) binnen de groep, en vooral binnen de familie te behouden. De administratie werd in een geheime, alleen aan ingewijden bekende taal gevoerd.

In "De Nederlandsche Leeuw" van juli 1964 schrijft Mr J.H. de Vey Mestdagh hierover onder andere het volgende.

De familie De Milan Visconti telde in de 18e eeuw diverse leden, zowel in de Noordelijke als in de Oostenrijkse (Zuidelijke) Nederlanden. In 1722 certificeert Philip O'Kelly, "premier roi et héraut d'armes" van Maria Theresia voor haar provincie Henegouwen, een geslachtslijst, waarin men de Mechelse en Utrechtse De Milan's rechtstreeks laat afstammen van het geslacht Visconti, dat gedurende ruim een eeuw Milaan regeerde, eerst als Heer en later als Hertog. Deze lijst steunt mede op het in 1710 te Amsterdam verschenen werk van J.W. Imhoff: "De twintig illustre families van Italië". Imhoff maakte daarbij gebruik van een brief van Mr Daniel de Milan Visconti uit Utrecht, waarin deze zich noemt Daniel de Mediolano Vicecomes. Hierdoor is ook vastgesteld aan wiens fantasie deze wonderlijke genealogie te danken is. Wonderlijk, want de hertogelijke tak van het geslacht Visconti stierf reeds in 1448 met hertog Philip Maria Visconti in mannelijke lijn uit.

De Vey Mestdagh vervolgt: De eerste werkelijk bekende stamvader van Mr Daniel was Guilielmo de Milano, in eerste echt getrouwd met Anna Wolfswinkel. Van hun zoon Jan weten we, dat hij te Rijssel in 1575 een huwelijk aanging met Agnes Maes en aldaar twintig jaar later overleed. Uit deze tijd is ook bekend, dat de familie het beroep van tafelhouder uitoefende en door huwelijk met andere lombardfamilies was verbonden. Zo trouwt Jan's zuster Anna met de Brielse en sinds 1581 Utrechtse bankhouder Pedro Ornea. Het in 1620 op Jeronimo del Ponte, een zoon uit Anna's tweede huwelijk, en op haar neef Daniel de Milan Janszn overgegangene Utrechtse octrooi zou nog drie generaties lang in handen blijven van de De Milan's en de aan hen geparenteerde families Del Corne, Kriex en De Ferraris, totdat het in 1719 wordt overgedragen aan het stadsweshuis in Utrecht. Daniel's zoon, Jan de Milan, zal zich op den duur zeker niet meer direct hebben ingelaten met het bedrijf, dat zijn aspiraties naar een hogere sport op de maatschappelijke ladder lelijk in de weg had kunnen staan. De smet, die nu eenmaal sinds de middeleeuwen aan het beroep van tafelhouder kleefde, was in zijn tijd nog altijd virulent. Als in 1664 bij de vernieuwing van het octrooi zelfs professoren willen deelnemen in de bank van lening, bemoeit de academische senaat er zich mee en spoort hen aan zich te gedragen in overeenstemming met de waardigheid van hun ambt. In 1657 wordt er nog gedelibereerd of Johanna

Holda, vrouw van de kassier van de bank, wel mocht worden toegelaten tot het heilig avondmaal.

afb.3 Alexandrina Kriex († Utrecht 1701), echtgenote van Johan de Milan (16-22-1699)

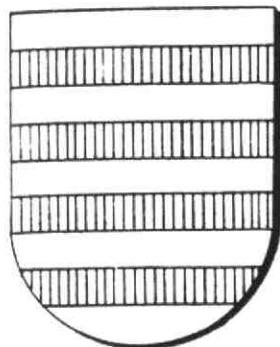
In 1696, drie jaar voor zijn dood, wist Jan de Milan zich door Keizer Leopold van Oostenrijk te doen verheffen tot Baron van het Heilige Roomse Rijk, nadat hij reeds voordien in het bezit gekomen was van de positie en titel van Kanunnik van het Kapittel van Sint Marie in Utrecht.

afb.4 Johanna Del Corne († Utrecht 1674), echtgenote van Daniel de Milan († Utrecht 1635)

Zijn zoon, Mr Daniel, voerde ingevolge voornoemde adelsverheffing het volledige wapen der Visconti's, Hertogen van Milaan. Ook vertoonde hij op uitgebreide schaal die andere typerende merkwaardigheid der rijk geworden lombardiërs, het najagen van heerlijke titels en goederen. De ridderhofsteden Hinderstein en Nyeveld wist hij te vermenigvuldigen met de ambachtsheerlijkheden Veldhuysen, Bijleveld, Rosweyde, Reyerscop, Lichtenberg en Oude Rijn, terwijl en passant nog het huis

Snellenburg onder Benschop daaraan kon worden toegevoegd. Evenals zijn vader was hij Kanunnik van Sint Marie, maar wat deze nog niet was gelukt, het verkrijgen van toegang tot de hoge colleges van bestuur, daarin slaagde de zoon. Hij werd schepen en raad in de Vroedschap van Utrecht, vervolgens lid en tenslotte zelfs president van Gecommitteerde Raden van Utrecht. Ook zijn huwelijk met een dochter uit een bekend Alkmaars

afb.5 Servaes van Limburch

en ook te Amsterdam bekend regenten- en koopmangeslacht, Mechteld Jacoba Servaes van Limburch, zal de nodige luister hebben bijgezet. Zij trouwden te Benschop 26 december 1682 en overleden te Utrecht respectievelijk op 3 april 1741 en op 19 juli 1740. Uit dit huwelijk werden genoemde vier kinderen geboren.

Jan Servaes overtroefde al weer zijn vader en werd Deken van het Kapittel van Sint Marie, geëligende Raad, gecommitteerde ter Staten-

Generaal, Raad in het Hof van Utrecht en dijkgraaf van het Hoogheemraadschap van de Lekdijk Bovendams.

De jongste, Gijsbert Franco, bij zijn doop vernoemd naar zijn oom Gijsbert de Milan en de IJsselsteinse burgemeester Franco van Meerlant, bekleedde vanaf 1742 tot aan zijn dood in 1780 de sleutelpositie van Secretaris der Staten van Utrecht. We kunnen wel zeggen, dat de familie De Milan Visconti in de 18e eeuw "in" was.

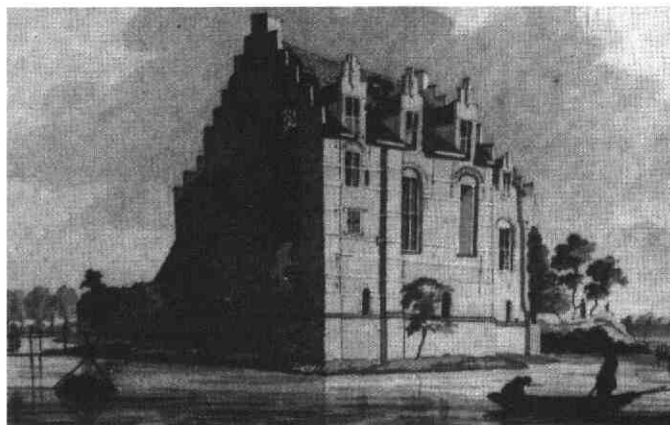
Het zijn ongetwijfeld de grote rijkdom van de familie en de vooraanstaande en invloedrijke positie van Mr Daniel geweest, die de loopbaan van zijn zoons mede hebben bepaald.

Er was echter één omstandigheid die aan alle voorspoed een wrange bijmaak gaf. Geen der kinderen van Mr Daniel bleek namelijk een huwelijk te ambiëren, hetgeen ertoe leidde, dat het geslacht in 1780 uitsterft. De ouders hadden alles gedaan om het contact met de andere sexe te bevorderen: feesten, bals, en buitenpartijen, waartoe hun behuizingen in Utrecht, Benschop en Langbroek zich zo bij uitstek leenden.

Ook op andere wijze werd erop aangestuurd van beide jongens all-round mensen te maken. Zoals dat in de 18e en 19e eeuw bij zoons van gegoede en vooraanstaande huize gewoonte was, zien we in het najaar van 1714 de gebroeders De Milan, gewapend met een paspoort van de stad Utrecht, vertrekken voor wat in die tijd zeker nog als een wereldreis kon worden beschouwd: een reis die hen zou voeren door Frankrijk, Italië en Duitsland. De wereldwijsheid en levenservaring daarbij opgedaan zal hun zeker later te pas zijn gekomen bij het vervullen van hun verantwoordelijke en hoge posities.

In 1747 werd Jan Servaes de Milan Visconti ten grave gedragen in de Catharijnekkerk in Utrecht, "nalatende een bejaarde broeder en zuster". Zijn wapen werd in de kerk "gehangen" en de "24 el laken (van de lijkbaar) aan het kindershuis vereert".

Gijsbert Franco de Milan Visconti, sinds 1742 secretaris van de Staten en sinds 1720, door opdracht van zijn vader, Heer van Hinderstein, bleef dus alleen met zijn zuster Alexandrina achter en volgde zijn broer op in al diens heerlijkheden en goederen. Hij kon zich voortaan noemen: Heer van Hinderstein, Nyeveld, Veldhuysen, Bijleveld, Rosweyde, Reyerscop en Lichtenberg. De bewoning van drie huizen tegelijkertijd leverde, bij afwezigheid van nivellerende belastingen, nog geen problemen op.

afb.6 Nyvelt. Aquarel door H.G. Schutter, 1752. (Rijksarchief Utrecht)

De weekeinden genoot hij op Snellenburg en Hindersteyn. De rest van de tijd was hij, mede door zijn ambtsbezigheden, gebonden aan de stad Utrecht, waar de familie al sinds het begin van de 18e eeuw een gunstig gelegen dubbel woonhuis bewoonde aan de Wijde Begijnestraat, vlak bij de Voorstraat, vanwaar men in enkele minuten via de Boothstraat het gebouw van de Staten aan het Janskerkhof kon bereiken.

Echter, niet alleen het staatkundig en kerkelijk leven van zijn tijd hield hem bezig. Ook de Vrijmetselarij vond in hem een actief aanhanger. Hinderstein werd een centrum van de maçonnerie, waar de Utrechtse loge - één van de eerste in ons land - regelmatig vergaderde in de torenkamer met uitzicht op het noorden, zoals de rite dat verlangt.

Als we op de 18e december 1766 het huis aan de Wijde Begijnestraat hadden kunnen binnen gaan, dan zouden we daar broer en zus De Milan in enigszins geagiteerde stemming hebben kunnen aantreffen, druk bezig zich gereed te maken voor een uitstapje, waarvan de gevolgen voor één hunner huisgenoten van wel bijzondere betekenis zou blijken te zijn. Gijsbert Franco, nog goed ter been, en zijn zuster "wel swakkelijk, dog mede gaande en staande", begaven zich op die dag, zich met het klimmen der jaren meer en meer bewust van de broosheid van dit aardse bestaan, naar notaris Oskamp om daar hun laatste wil te doen verleden, een wil die er kennelijk op gericht was hun geliefde huisgenote, Jacoba Guitton, tot hun dood aan zich te binden, in de hoop zodoende in hun laatste jaren verzekerd te zijn van haar liefderijke verzorging. Na voor de notaris verklaard te hebben, dat de langstlevende van hen beiden het vruchtgebruik van hun goederen en vermogen zou genieten, bepaalden zij, dat Jacoba Johanna Guitton na hun beider dood hun enige en universele erfgename zou zijn. Het zou overigens nog 14 jaar duren eer deze wel zeer genereuze bepaling effect kon sorteren.

De tekst van een copie uit 1781 van het originele testament, luidt als volgt:

afb.7 Guitton

Beslotene Testamentaire Dispositie van wijlen Den HoogWelGeb. Heer Baron De Milan Visconti en van De HoogWelGeb. Jonckvrouwe Alexandrina Magdalena Baronesse De Milan Visconti.

Acte van Superscriptie. Op huyden den 18e December

1766 compareerden voor mij Dirk Oskamp, Notaris 's Hoofs van Utrecht, binnen Utrecht residerende en bij d'Ed.Groot Achtbare Heren Borgemeesteren en Vroedschap derzelver Stad geatmitteerd, en voor Jacobus De Graaff en Theodorus Koppen als getuigen, Den HoogWelGeborene Heere Gijsbert Franco Baron De Milan Visconti, Heere van Hinderstein Etc. Etc., en De HoogWelGeborene Jonkvrouwe Alexandrina Magdalena Baronesse De Milan Visconti, Broeder en Zuster, mij Notaris bekend.

Den Heer Comparant met ons gaande en staande, en de Jonkvrouwe comparante wel swakkelijk, dog mede gaande en staande, beijden hun verstand en memorie volkomen magtig en gebruikende, als ons Notaris en getuigen opentlijk bleek, en exhibeerde de comparanten dit besloten papier met een zwarte zijde draad toegenaaid, en op vier plaatzen met het signet van de comparanten en swarten lakke verzegeld, met verklaring dat in het zelve is begrepen hun lieder testament en uijterste wille, welke zijlieden uit kragte van den octroije daar inne geroerd gemaakt, mitsgaders met des Heer comparants hand op zegel geschreven hebben, zijnde door beiden de comparanten duidelij nagelezen en ondertekend, hebbende de comparanten zig tot dit instrument gerefereerd bij hunne opene dispositie, op heden voor mij Notaris en getuigen gepasseerd, begerende de comparanten, dat de inhoud van dezen testamente na dode van de langstlevende van hun beide, zal worden agtervolgd, en volkomen effect sorteren, 't zij als testament, codicil of andere soorte van laatste dispositie, zo als het zelve na regten best zal kunnen bestaan; verklarende de comparanten hunne wil en begeerte te zijn, dat dit testament ten eersten na het overleiden van den langstlevende der comparanten zal worden geopent en om zulks door Notaris en getuigen te laten doen, authoriseren de comparanten daartoe bij dezen Mejuffrouw Jacoba Johanna Guitton, Dogter van den Wel.Eerwaarde Heer Marcus Guitton, Predicant in De Waalsche gemeente te Maastricht, zonder daar inne door imand te worden belet direct of ondirect, en is deze door den Heer en Jonckvrouwe comparanten en de voornoemde getuigen, benevens mij Notaris ondertekent binnen Utrecht, ten Huijze van de comparanten op dato voorschreve.

Was getekent Milan Visconti, A.M. De Milan Visconti, J.D. Graaff, T. Koppen, 1766. Dirk Oskamp, Notaris 1766.

Volgt de dispositie zelve:

Wij, onderschreven Gijsbert Franco Baron De Milan Visconti, Heer van Hyndersteijn etc. en Alexandrina Magdalena Baronesse De Milan Visconti bij onze mutuele testamente op heden voor den Notaris Dirk Oskamp en getuigen gepasseerd, ons gerefereert hebbende tot deze onze belotene testamente, welke wij willen dat na dode van de langstlevende van ons zal stand grijpen, hebben tot voldoening van het zelve, in kracht van den octroije bij gem. testamente gemeld, goedgevonden dienvolgens bij dezen te disponeren, in maniere als hier na beschreven staat. Confirmerende als nog den zelven testamente, excluderen wij vooraf en in alle gevallen, allen zullen die na dode van de langstlevende van ons ab in testato of uit hoofde van eenige voorgaande making, tot onze nalatenschap zouden vermeijnen gerechtigd te zijn of zich daar mede zouden willen en trachten te bemoeijen. Voorts legateren wij te zamen voor het geheel, en ieder in het bijzonder voor de helfte, na dode van de langstlevende van ons beijden, aan de perzoonen hier na beschreven, gelijk agter den naam van ieder uitgedrukt staat.

Aan de twee zoonen van den Heer Raadsheer Mr Nicolaas van Haeften, bij Vrouwe Ida Cornelia van Buijten hem in huwelijk verwekt, ieder eene somme van Vijf Duijzent Guldens aan obligatien.

Aan den Heer Adriaan Cornelis van Haeften, zoon van wijlen den Heer Raad in de Vroedschap, Jan van Haeften, eene Hofstede in Benschop aan de Zuydzijde met haar getimmerte en 12 Mergen, nevens en daarboven nog 5 Mergen en 10 Mergen aan de Noordzeide, dus groot te samen negen en twintig Mergen Drie Honderd Roeden, zo als die Hofstede tegenwoordig in huure wordt gebruikt bij Adrianus Langerak; Item nog de Huijzinge op de voorszede, 10 Mergen aan de Noordzeide staande, en eyndelij eene somme van Vijf Duizend Guldens om voornoemde somme te gebruiken tot het timmeren van eene woning tegen de voorgevel van de Huijzinge bij Adrianus Langerak bewoond, of waartoe anders zal komen goed te vinden.

Aan Mevrouw Meijen, geboren Wijburg zodanige obligatien ten laste dezen Provincie, te samen uitmakende een capitaal van Vijf Duizend Guldens als onse hier na te stellen erfgename tot voldoening daarvan zal goedvinden te emploijeren, welke obligatien na dode van genoemde Mevrouw Meijen zullen komen te devolveren op haren zoon Jan Meijen bij de Heer Cornelis Meijen in echte verwekt, en bij vooroverlijden van dezen, haren zoon Jan Meijen, op eene der twee voor dochters van den Heer Cornelis Meijen, hier na te noemen, welke zij, Mevrouw Meijen, daartoe preferen zal.

Aan den Heer Jan Jacob Meijen, Clerk ter Secretarije dezer Provincie, en aan mevrouw De Ruever en Mevrouw Luchtermans, bijden geboren Meijen, en alle drie tesamen voorkinderen van genoemde Heer Cornelis Meijen, ieder eene somme van twee Duizend Guldens aan obligatien, mede ter keuze en schikking van onze erfgename als boven.

Aan den jongsten zoon van meergenoemde Heer Cornelis Meijen, Jan Meijen, bij Vrouwe Wijburg in echte verwekt, eene somme van tien Duizend Guldens aan obligatien op deze provincie, ter keuze en schikking van onze erfgename, van welke obligatien de jaarlijkse renten zullen worden gebruikt tot zijne opvoeding als anders, tot dat hij Jan Meijen zal wezen meerderjarig geworden, wanneer hij met voornoemde somme, als met zijn eijgen goed, naar welgevallen kan handelen.

Aan Mejuffrouw Arens van Juchen, dochter van wijlen den Heer Lieutenant Collonel Arens van Juchen, aan Vrouwe Meijen in echte verwekt, eene somme van tien Duizend Guldens aan obligatien op deze provincie, ter keuze en schikking van onze erfgename als boven.

Aan de Diaconie scholen alhier te Utrecht, eene somme van een Duizend gulden.

Aan het Oude Mannen en Vrouwen hujs mede alhier, ook eene somme van een Duijzent Guldens.

Aan het Fonds van de Weduwen van de Walsche en Fransche Predicanten, eene gelijke somme van een Duizend Gulden.

Aan den kamerdienaar van mij, testateur, die bij het overleiden van de langstlevende, bij dezelve nog zal in dienst zijn, eene somme van twee Duizend Guldens aan obligatien, mede ter keuze en schikking van onze erfgename, als boven.

Aan de verdere domestiken die bij het overleiden van de langstlevende zullen in hujs zijn, en niet bij de eerstnavolgende vervaartheid staan uit de huur te gaan; den Tuynier, maar niet den Tuyniersknegt, daar onder begrepen, eene somme van vierduizent Guldens tezamen om die onder den anderen egaal te verdeelen.

Aan den Tuijniersknecht in het bijzonder een Honderd Gulden.

Zullende het collateraal zoverre het zelve van alle de voornoemde legaten bij het overleiden van de langlevende verschuldigt is, of reeds voor de helft bij dode van de eerststervende betaald mogte zijn, komen tot laste van de respectieve legatarissen.

Op den laste van welke legaten schulden en doodschulden wij te samen en ieder van ons in het bijzonder tot onze universele erfgenamen stellen en nomines aan Mejuffrouw Jacoba Johanna Guitton, dochter van den heer Marcus Guitton, Predikant van de Walsche gemeente te Maastricht, en zulks in alle de goederen, hetzij leen of allodiaal, roerende en onroerende, actien en credieten, van wat nature of benaming dezelve zijn mogen, gene uytgezonderd, zulks en in dien voegen wij die met de dood ontruymen en nalaten zullen, om daar mede te handelen naar welgevallen.

En om met haar, Mejuffrouw Jacoba Johanna Guitton, den boedel te redden, en haar in alles, wat na dode van de langstlevende van ons zal te doen zijn, met raad en daad behulpzaam te wezen, verzoeken, stellen en nomineren wij den Heer en Mr Hermannus van Vianen, Raad Ordinaris in den Hove van Justitie alhier, aan welke wij voor zijne moeijte in dezen te nemen, legateren eene somme van drie Duizend Gulden.

Al het welke voorschreven staat verklaren wij te zijn onze laatste wille en testamentaire dispositie, die wij begeren, dat na overleiden van de langstlevende van ons zal worden nagekomen en volkomen effect sorteren, hetzij als testament, codicil, donatie mortis causa, of andere sovite van laaste dispositie, zo als die best zal kunnen bestaan, al ware het, dat eenige solemniteiten naar rechte nodig, niet zijn geobserveerd, ten dien eijnde het officium indicis en den competente rechteren implorerende.

Aldus deze laatste en uysterste wille uyt onze vaste wille en zonder bedwang van iemand, met eijgene hand van mij testateur geschreven, en van beijde zo testateur als testatrice, ondertekent, en met ons aangeboren pitzier bekrachticht binnen Utrecht op den 18 December XVII C Zes en Zestig (was getekend) (LS) Milan Visconti (LS) A.M. De Milan Visconti.

Acte van Opening.

Op huyden de 27e December 1780 Compareerde voor mij Mr Cornelis de Wijs in qualiteit als Notaris 's Hoofs van Utrecht etc. en voors de nagenoemde getuigen hiertoe verzogt,

De welEdele Geboren Jongvrouwe Jacoba Johanna Guitton, wonende binnen deze stad, mij Notaris bekend: dewelke aan ons exribeerde dit besloten papier, gevouwen in quarto, continerende volgens de Acte van Superscriptie, in dorso van hetzelfde staande, van dato 18 December 1766 ten overstaan van den Notaris Dirk Oskamp en getuigen binnen deze Stad gepasseerd, de uiterste wil van Den HoogWelGeboren Heer Gijsbert Franco Baron De Milan Visconti, Heer van Hinderstein, en van De HoogWelGeboren Jongvrouwe Alexandrina Magdalena Baronesse De Milan Visconti, en zijnde het voorschrevene Papier met een zwarten zijden draad doormaaide, en op vier hoeken met het cachet van de aldaar comparanten in zwarten lakke verzegeld, verzoekende de voornoemde Jongvrouwe Guitton, dat ik Notaris het voorschrevene instrument wilde openen; hetwelk nadat aan ons Notaris en getuigen gebleken was, hetzelfde te wezen gansch gaaf en ongeschonden, bij deze is geschied, verzoekende de welgemelde jongvrouwe in dorso

hiervan acte, die deze is.

Aldus gedaan en gepasseerd binnen Utrecht ter presentie van Petrus Versteegh en Jacob des Tombe als getuigen (was getekent) J.J. Guitton, P. Versteegh, J. des Tombes, Cornelis de Wijs 1780 Notaris.

Accordeerd na gedane collatie met de originele testamentaire dispositie, mitsgaders acten van superscriptie en opening, ten protocolle mijns Notaris berustende in Utrecht op den 3e January 1781.

Getekend Cornelis Dewijs Notaris 1781.

Hieruit blijkt dus, dat in 1780 op ruim 87-jarige leeftijd Gijsbert Franco Baron de Milan Visconti, als laatste van zijn geslacht, is overleden, nadat zijn zuster hem al enige jaren was voorgedaan. Zoals uit de beschreven akte blijkt, werd het testament op 27 december 1780 door notaris Mr Cornelis de Wijs geopend en uitgevoerd, waarmee aan zes generaties naar "aanzien" strevende De Milan's een einde kwam.

Afb.8 Rouwbord ter herinnering aan Gijsbert Franco de Milan Visconti.

Rouwborden kwamen vroeger in bijna alle kerken voor, eenvoudig of uitgebreid. Voor het aanbrengen en onderhoud moest aan de kerk een vrij hoog recht worden betaald, jaarlijks te voldoen. Na de Franse revolutie moesten de borden verdwijnen en konden de families ze terugkopen. Dit rouwbord heeft vermoedelijk in de oude N.H. Kerk in De Meern gehangen. Het is thans eigendom van de gemeente Vleuten-De Meern, die het in langdurig bruikleen heeft afgestaan aan de laatste particuliere eigenaar van de ruïne van Kasteel Nyevelt, Jhr. D. van Lawick van Pabst. De tekst luidt: Aan de zeer doorluchtige en zeer edelmoedige man Gysberto Franconi 1 De Milan Visconti, Baron van het Heilig Roomsche Rijk, Heer van Hindersteyn, Veldhuysen, Byleveld, Rosweyde, Reyerscop, Lichtenberch, Ouden-Rhyn, Heycoop enz. Voorheen lid van het Statencollege van Utrecht, dat de zetel voor zijn publieke werkzaamheden voor de Verenigde Provinciën heeft te 's-Gravenhage. Gedurende bijna 38 jaar archivaris en secretaris van dit Sticht Utrecht. Enz., enz. Die geboren is 18 januari 1692, en die een leeftijd van 88 jaar heeft bereikt en gestorven is 27 December 1780. Dit monument heeft doen oprichten, de zeer bedroefde erfgenamen.

Bronnen:

- "De Nederlandsche Leeuw", nr 7, 81e jaargang, juli 1964;
- Jaarboek Centraal Bureau voor Genealogie nr 31, 1977;
- Jaarboek Centraal Bureau voor Genealogie nr 46, 1992.

Een kijk van nu ... op 'n kiek van toen

We schrijven 1993, toen de eerste aflevering met bovengenoemde titel in ons verenigingsblad werd gepubliceerd. De bedoeling was en is nog steeds om veranderingen in onze gemeente, van allerlei aard, vast te leggen. Zeker nu de grootschalige woningbouw in Veldhuizen is begonnen, zullen nu ook weer dorpsgezichten gaan veranderen.

Ook de situatie rond de Meernbrug is in de loop van de tijd veranderd. Deze overgang over de Leidse Rijn, in de buurtschap De Meern, is door de eeuwen heen een belangrijk verkeersknooppunt geweest.

In het begin van de 18e eeuw was de Zandweg, toen nog "Sandtpad" genoemd, de belangrijkste verkeersader tussen Utrecht en Leiden. Van de noordelijke zijde van de Leidse Rijn ging men over de Meernbrug om de route aan de zuidelijke kant te vervolgen. Overheidsplannen, de opkomst van het verkeer en de ruilverkaveling tussen 1953 en 1963 hebben er voor gezorgd dat de situatie rond de Meernbrug drastisch is gewijzigd.

De "kiek van toen" laat een oude situatie zien. Aan de zuidzijde van de Leidse Rijn op de hoek van de Meerndijk en de Rijksstraatweg is uiterst links op de foto het bekende café 'Het

Wapen van Gouda' te zien. Rond 1920 werd dit etablissement geëxploiteerd door de familie Van de Berg, terwijl later Kobus Huigen er de scepter zwaaide. Op de andere hoek stonden de Sparwinkel van de kruidenier Piet van der Weijden en twee kleine woningen.

Gelet op het toenemende verkeer en het slechte uitzicht ontstond er bij de Meernhoek een gevaarlijke situatie. In 1956 schreef het Utrechts Nieuwsblad hierover: "*...dat velen door ongelukken lichamelijk lijden heeft gebracht...*". Het gevolg was dat in nauwe samenwerking tussen de rijks- en gemeentepolitie het "drukke" verkeer door een agent geregeld werd. Links op de hoek staat J.A. Tomberg, die toen wachtmeester bij de rijkspolitie was.

Om deze gevaarlijke situatie te verbeteren, moest er gesloopt worden. Café Huigen met de aangrenzende Waag van Veldhuizen aan de ene kant, de kruidenierswinkel en de twee woonhuizen aan de andere kant werden in 1960 afgebroken. De vroegere slagerij van Van Engelen, nu uitzendbureau Trend, kon blijven staan, zoals op de foto met de "kijk van nu" te zien is. Door de sloop kon een waaivormige aansluiting gerealiseerd worden en werd de Rijksstraatweg tot voorrangsweg verheven

afb.1. De situatie rond de Meernbrug vóór 1960.
"Kiek van toen" uit: foto-archief H.V.

afb.2. De huidige situatie waarbij de Rijksweg een voorrangsweg is geworden.
"Kijk van nu" A.J. van Weerdenburg

zoals op het bord op de lantaarnpaal aangegeven is. De fietser, die er voorheen rustig kon fietsen, moest later op het fietspad en achter de abri van de streekbus omrijden.

Als gevolg van deze verandering, maar ook als gevolg van het later doortrekken van de Castellumlaan, werd de oude vaste Meernbrug in 1962 vervangen door een beweegbare waardoor schepen ongehinderd konden passeren.

Al voor de ruilverkaveling in de periode 1953 tot 1963 waren er bij de provincie en gemeente geluiden te horen over een sanering van de omgeving van de Meernbrug. Er zou een winkelcentrum komen waarbij tevens de verkeerssituatie verbeterd zou worden. Dat ambtelijke molens langzaam malen, is bekend want het beoogde winkelcentrum is nog steeds niet gerealiseerd

maar is nu weer actueel geworden.

Door de overheidsplannen werd de Castellumlaan tot aan de Zandweg tegenover de Meernbrug aangelegd. Hiervoor moesten enkele opstallen, zoals de smederij van Bonenkamp, het café "De Meernbrug" van Van Straten, de boerderij van de familie Wesseling en het voormalige Groene Kruisgebouw worden afgebroken. Op de hoek van de Castellumlaan werd het pand van Piet Bonenkamp verbouwd en uitgebreid terwijl daarnaast, iets terugliggend, de apotheek werd gevestigd.

Toen de Castellumlaan gereed was, werd de naam officieel door de gemeenteraad op 23 december 1958 vastgesteld.

Tot de volgende Kijk.

J.H.

Openingstijden van onze gebouwen

Documentatiecentrum in de Broederschapshuisjes, Dorpsstraat 1, Vleuten:

Gelegenheid tot raadpleging van de bibliotheek en inzage van de vele documentatieverzamelingen.

Maandag en dinsdag van 14.00 - 17.00 uur en donderdag van 19.30 - 22.00 uur.

Op andere tijden bezoek mogelijk na afspraak met de heer J.W.Schoonderwoerd, tel. 030-6661462.

Het Kabinet, Zandweg 147b, De Meern

Gelegenheid tot bezichtiging van onze exposities over archeologie (o.a. Romeinse opgravingsvondsten), ridderhofsteden, oude gereedschappen en werktuigen en oude huishoudelijke gebruiksvoorwerpen.

Geen vaste openingstijden.

Bezoek mogelijk na afspraak met de heer H.E.J.van Essen, tel. 030-6662992.

De aanspreker

Het is deze week alweer de vierde keer dat de aanspreker aan de deur komt.

Het is de man die, in plaats van kaarten, komt zeggen als er iemand overleden is. Bij ons in De Meern is aanspreker een te dure naam, wij noemen deze man een "Kraai" of een "doodbidder".

In De Meern is dat de wagenmaker, dhr. Van Doorn.

"O jee", zei moeder toen hij aan de deur kwam, "wie zal er nou weer dood zijn?". De doodbidder zette zijn hoed af en begon zonder omwegen zijn verhaal:

"Hedenochtend is op de leeftijd van 78 jaar verleden Ouwe Teunis.

Na een ziekbed van een jaar heeft de Heer hem tot zi geroepen. Er is gelegenheid om de eerst komende dagen te bidden aan het sterfhuis om 19.00 uur.

De begrafenis is a.s. donderdag. U wordt beleefd uitgenodigd hierbij aanwezig te zijn".

Even ging zijn gezicht uit de plooi en hij vroeg: "Kan je man tijd vinden om te dragen?"

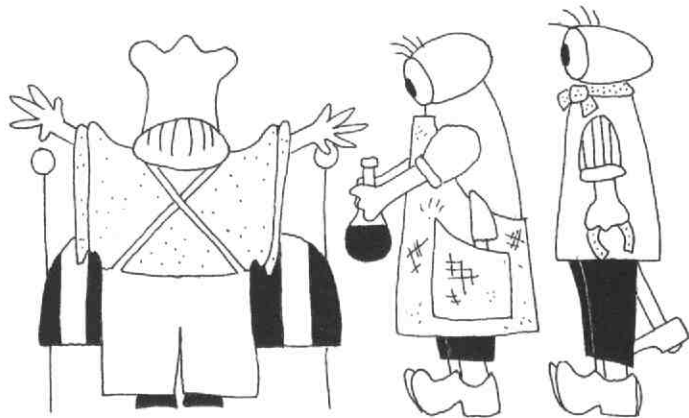
Mijn vader deed dat altijd, want vaak verdiende hij dan een rijksdaalder, een goeie sigaar en een pierenverschrikkertje (borrel).

't Was haast niet meer voor te lopen want nu moesten we de hele week ergens gaan bidden.

Na het bidden bij Teunis stonden er op de Meernbrug nog wat mensen bij elkaar. Niemand sprak graag het woord dood uit, dus een van hen zei: "Zo, die Teunis is toch plotseling uit de koets gevallen, we hadden het niet verwacht, want steeds waren er wel huismiddelen om hem aan het leven te houden".

"Ja", zei de tweede, "en nou hep tie toch de pijp an Maarten gegeven. Hij moest nooit wat van een dokter weten. Hij wist het altijd wel te redden. Voor zijn slechte benen hadden ze hem aangeraden om ze in te smeren met constitent-vet, en dat steeds twee weken onder z'n lange onderbroek te laten zitten".

"Ja", zei een derde, "er komt een tijd, dat we er allemaal geweest zijn, als we het tenminste nog mogen meemaken".

Voor mij was het allemaal niet zo prettig om deze week bij vier doden te gaan bidden, maar moeder wilde altijd dat wij er bij waren. Soms kreeg je nog wel een snoepje, dat was dan een kleine vergoeding voor het bidden van een rozenkrans en nog andere gebeden.

Je hoopte dan altijd maar dat de ziel van de overledene rechtstreeks naar de hemel ging; bij sommigen doden had ik daar mijn twijfels over.

Wat ik er verder aan over hield waren een paar knieën waar het patroon van een cocosmat nog dagenlang op te zien was.

Het werd druk op de Meernbrug, en aangezien Teunis een bekend dorpsfiguur was, ging het gesprek over hem.

Geert, die het laatst aan was komen lopen, wist alles van Teunis, het was zijn overbuurman, dus hij vertelde zijn verhaal. Teunis is nooit zo erg sterk geweest, hij had altijd wel wat. Maar hij had altijd, soms met behulp van anderen, wel een middel om er weer bovenop te komen.

Soms was dat een kaars die bij een heilige beeld werd aangestoken. Een andere keer wist de bakker wel raad, hij kon iemand met strijkers (handoplegging) genezen. De slager had altijd een middel tegen maagklachten, varkensbloed gemengd met suiker en oude jenever.

Zo waren er in De Meern heel wat wondergenezers, we hadden dus bijna nooit een dokter nodig en Teunis heeft nooit vertrouwen in een dokter gehad.

Steeds meer begon hij de strijd tegen zijn

ziektes te verliezen, zodat men besloot Teunis uiteindelijk uit voorzorg te laten bedienen door de pastoor.

Een van zijn burens maakte toen nog de opmerking dat hij al bijna 60 jaar lang door de kastelein was bediend.

Maar nu heeft hij toch de kraaienmars geblazen. Was er dan niemand die nog een wondermiddel had om hem te redden?

Arie vertelde dat ze uiteindelijk er toch maar een dokter bijgehaald hadden, maar ook hij kon niks meer doen.

"Ja, dat is natuurlijk stom", zei een buurvrouw, "waarom hebben jullie niet even de smit erbij gehaald, die schijnt hele bijzondere gaven te hebben als genezer".

Ja, dat we daar niet aan gedacht hebben, en een grote fout gemaakt hebben door een dokter er bij te halen.

Maar dat is te laat, hij rust in vrede.

De Meern,
Theo van den Berg

Illustratie:
Barbara Gravendeel

Tijdschrift van de Historische Vereniging Vleuten, De Meern, Haarzuilens
Verschijnt 4x per jaar. ISSN 0928-4893
18e jaargang nr. 4, december 1998 ©1998

De vereniging is ingeschreven in het verenigingsregister van de K.v.K. Utrecht e.o. onder nummer V 479360

Correspondentieadres:
Dorpsstraat 1, 3451 BH Vleuten

Dagelijks bestuur:
Dr. Ir. P.K. Schenk, voorzitter
Dorpsstraat 29, 3451 BJ Vleuten
Tel. 030 - 6774915

J.W. Schoonderwoerd, secretaris
Meerdijk 62, 3454 HT De Meern
Tel. 030 - 6661462

P.G. de Rooij, penningmeester
't Zand 1, 3544 NC Utrecht
Tel. 030 - 6771483

A.J. van Zoeren, vice-voorzitter
Stationsstraat 34, 3451 BZ Vleuten
Tel. 030 - 6771263

Ereleden:
Mevrouw Prof. Dr. C. Isings, Soest
Dr. D.W. Gravendeel, Laag Keppel

Gebouwen:
Vleuten: Broederschapshuisjes (documentatie- en informatiecentrum), Dorpsstraat 1, Tel. 030 - 6774222 (gedurende openingstijden)
De Meern: Het Kabinet (permanente expositieruimte), Zandweg 147B (achter Verenigingsgebouw)

Contributie (inclusief tijdschrift):
f. 35,- per jaar,
bij verzending per post f. 13,- extra
Losse nummers tijdschrift:
f. 10,- voor leden, f. 12,50 voor niet-leden

Bankrelaties:
ABN-AMRO Bank De Meern,
rek. 55.66.33.040
Rabobank Vleuten, rek. 36.75.17.574
Postbank, rek. 2689200

Redactiecommissie:
H.E.J. van Essen en J.H.P. Heesters
Adres: Mauritslaan 17, 3454 XP De Meern
Tel. 030 - 6662992

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen uit dit tijdschrift is slechts toegestaan met bronvermelding en na verkregen toestemming van de redactiecommissie.

Illustratie voorpagina:
Dorpsgezicht Vleuten vanuit het Westen.
Tekening D. van der Burg 1756
uit R.A.U. no.981.

Druk: Jan Evers De Meern

Van de voorzitter

Het jaar onzes Heren 1998 is al weer ten einde. Als vanzelf staan we dan even stil bij wat was en wat komt.

Met name voor uw voorzitter was het een boeiend en leerzaam jaar. Weliswaar had ik al eerder ervaren dat wij in Vleuten-De Meern wonen in een deel van het land met een interessante geschiedenis, reikend tot het begin van onze jaartelling en zelfs ver daarvoor. Maar door kennismaking van de inzet en inspanning van velen is dat nog veel meer gaan leven.

In en rond het documentatiecentrum en het Kabinet besteedden ook dit jaar veel vrijwilligers uren en dagen aan de opbouw en het beheer van onze documentatieverzamelingen, studie van uiteenlopende onderwerpen betreffende het verleden van onze dorpen en van de mensen die daar wonen en woonden, het verstrekken van informatie, het geven van voorlichting en, niet het minst, de uitgave van ons tijdschrift.

Aansluitend op het voorgaande zag het bestuur het als een belangrijke taak mee te denken met de ingrijpende ontwikkelingen in onze dorpen en daarop te reageren, uiteraard met name rond het Vinex-project. Onze specifieke verantwoordelijkheid was en blijft daarbij suggesties en voorstellen aan te dragen hoe verleden, heden en toekomst op harmonieuze wijze kunnen samengaan. Maar al te vaak zijn ooit waardevolle zaken achteloos terzijde geschoven, wat nu wordt betreurd en soms met hoge kosten hersteld.

Enkele onderwerpen die, naast vele andere, de aandacht van het bestuur vragen, zijn:

- Het Kabinet zal hooguit nog enkele jaren mee kunnen gaan; hoe kan de waardevolle historische collectie in de toekomst veilig worden gesteld?
- Het in de aanhef reeds genoemde historisch belang van ons woongebied wordt ieder jaar duidelijker; hoe kan de herinnering daaraan in het nieuw te bouwen stedelijk gebied vorm krijgen (tot in de woonwijken en het Centraal Park)? Het bestuur constateert met tevredenheid dat in de voorbereidingsfase deze gedachten door de bevoegde instanties worden meegenomen.
- Kan in het te vormen Centraal Park iets bewaard blijven van de tuinbouw die in onze regio van zo groot belang was en is (zie elders in dit nummer)?
- Het bestuur voert overleg met de gemeente over de wijze waarop kan worden samengewerkt bij het vergroten van de toegankelijkheid van het oud archief.
- De uitbouw van het ledenbestand. Tussen haakjes: heeft u nog iets kunnen doen met de mooie folder die bij het juni-nummer van het tijdschrift was gevoegd?

Al met al, de Historische Vereniging is dank zij de inzet van velen een bloeiende zaak. Ik wil alle vrijwilligers en leden daarvoor dank zeggen en een ieder een voorspoedig nieuw jaar toewensen.

P.K.Schenk

In dit nummer

	pag
Van de voorzitter	75
Een Remonstrant te Vleuten	76
Een kleine eeuw glastuinbouw in Vleuten - De Meern	84
Onze straatnamen, oorsprong en betekenis (3)	92
Een kijk van nu ... op 'n kiek van toen	96
Verenigingsberichten	97 en 99
De grote brand van Vleuten in 1898	98
Spiritus	100

Een Remonstrant te Vleuten

door Veronique Voorn

In Vleuten ligt in de wijk van Nederlandse schrijvers en dichters de Camphuysenstraat. Wie was deze Camphuysen en wat had hij te maken met Vleuten. Op het straatnaambord staat vermeld: D.R. Camphuysen *1586 +1627 Dichter-predikant. In het nu volgende artikel zal duidelijk worden, hoe achter deze naam een groot talent en een stuk vaderlandse geschiedenis verborgen blijken te zitten.

Gorcum

Dirk Rafaëlsz Camphuysen werd omstreeks 1586 geboren in Gorcum uit Doopsgezinde ouders. Zijn vader Rafaël was barbier-chirurgijn en genoot enig aanzien. Omdat hij blijkbaar veel arme mensen in zijn praktijk had, noemde men hem "meester Rafel". Dirks moeder Maria was een dochter van Hans van Maseick, een doopsgezinde koopman die in 1568 door de Spaanse inquisitie was onthoofd vanwege het luisteren naar ketterse preken en het herbergen van ketterse predikanten. Maria was net als haar vader erg godsdienstig en nam actief deel aan de doopsgezinde gemeente. Dirk had verder nog een oudere broer Govert.

Dirk Rafaëlsz Camphuysen (1586 - 1627)

Toen Dirk 8 jaar oud was overleed zijn moeder en enige jaren later zijn vader. Zijn broer Govert nam de chirurgijnswinkel over en deed Dirk in de leer bij de Gorcumse kunstschilder Dirck Govers. Hij had aanleg en blonk al gauw uit in het maken van pentekeningen die niet van gedrukte te onderscheiden waren. Dat maakte hem al gauw graag gezien. Toen Dirk 18 jaar oud was, bezocht de rector van de latijnse school, Mr. Willem Traudenius, zijn broer Govert en stelde hem voor Dirk te laten studeren. Govert was er eerst op tegen omdat Dirk nu zelf verdiende, maar

Dirk wilde wel studeren onder voorwaarde dat hij werd aangenomen als commensalis, omdat hij niet met jongens van 12 jaar in één klas wilde zitten. Commensales waren leerlingen van buiten de stad die werden gehuisvest en privélessen kregen van de rector en conrector. Deze vorm van studeren was duurder maar voor Dirk werd een uitzondering gemaakt omdat hij door een aantal notabelen werd gesponsord. Normaliter duurde zo'n school zes jaar maar Dirk doorliep hem in drie jaar terwijl hij ook nog als ondermeester lessen waarnam. In mei 1608 verliet hij de school met een getuigschrift.

Leiden

In datzelfde jaar werd hij aangewezen door het gemeentebestuur van Gorcum om als bursaal te gaan studeren in het Staten-Collegie te Leiden. Dit instituut was opgericht om onbemiddelde studenten uit het hele land de mogelijkheid te geven theologie te studeren. Gemeenten kregen veelal het verzoek bursalen naar dit Collegie te sturen. Dirk Camphuysen werd hiervoor gevraagd, hetgeen hij accepteerde. Waarschijnlijk deed hij dat alleen omdat hij graag wilde studeren en niet om dominee te worden en dit was de enige mogelijkheid daar hij geen geld bezat. Op 15 mei 1608 legde hij het toelatingsexamen af en op 19 juni 1608 werd hij beëdigd. Hij werd ingeschreven als Theodorus (?) Camphuysen, oud omtrent 18 jaren (in werkelijkheid was hij 21 of 22 jaar!).

De discipline in het Staten-Collegie was streng en riep vaak verzet op van de bursalen. Dirk Camphuysen had er nauwelijks vrienden. Toch vond hij er een vriend voor het leven, Johannes van Allendorp, de zoon van de Dordrechtse predikant Godefridus van Allendorp die Arminiaan was. Camphuysen werd in deze periode onder invloed van Johannes en de rector van het Collegie sterk aangetrokken door de leer van Arminius. Waar dat toe leidde, zullen we later zien. Johannes verliet het Collegie al weer snel en werd schoolmeester. Bij zijn vertrek kwam zijn zusje Anneke helpen met pakken. Het was voor Dirk liefde op het eerste gezicht, maar Anneke zag eerst niet zoveel in Dirk. Hij maakte heel wat reisesjes naar Dordrecht, waar ze bij haar moeder woonde, alvorens hij zich met haar verloofde. Kort na de verloving verliet Dirk voorgoed het Staten-Collegie. Hij was wetenschappelijk geïnteresseerd maar hij zou moeten beginnen aan het tweede gedeelte van de studie, waarbij de godgeleerdheid belangrijker zou zijn dan de letteren. Hieruit blijkt dat hij in die tijd geen roeping had predikant te worden.

Loevestein

Hij nam in plaats daarvan een baan aan als privéleraar voor de twee zonen van Gideon van den Boetzelaer, heer van Langerak, Half-Nieuwpoort en Carnisse, militair gouverneur van Loevestein en Woudrichem die op Loevestein woonde.

Camphuysen verliet het Collegie weer alleen met een getuig-schrift. Over de resultaten van zijn studie is niets bekend.

Hoewel Camphuysen verloofd was, had hij een contract getekend voor vier jaar. Hij moet gedacht hebben dat van een huwelijk toch voorlopig niets kon komen, omdat Anneke's moeder hiertegen fel gekant was.

Camphuysen maakte zich erg geliefd bij de familie Van den Boetzelaer. Hij had hen verzwegen dat hij verloofd was en dat zou hem nog opbreken want de familie wilde hem koppelen aan een meisje van zeer goede komaf. In plaats van het opbiechten van zijn verloving probeerde Camphuysen nu zijn verloofde in Loevestein te krijgen. Toen er dan ook een vacature kwam voor een gouvernante, beveelde hij een zekere mejuffrouw A. van Allendorp aan, zonder te vertellen dat zij zijn verloofde was. Anneke zag een mogelijkheid het ouderlijk huis te verlaten en haar moeder was blij dat ze ging verdienen. Ze wist niet dat Dirk bij dezelfde familie in dienst was.

Toen Anneke drie maanden in dienst was, had ze het al geschopt tot hoofd van de huishouding. Omdat het personeel misbruik maakte van de drankvoorraad van het kasteel, kreeg Anneke de opdracht niemand wijn of bier te schenken buiten de daarvoor bestemde tijden, behalve aan de heer Camphuysen, die blijkbaar onder en boven de wet stond. Zodoende kon Dirk af en toe een glaasje gaan drinken en een praatje maken bij zijn verloofde. Hij deed dit echter zo vaak dat het personeel achterdochtig werd. Daarom liet Dirk Anneke bij hem in zijn werkkamer komen, waar ze soms tot diep in de nacht bleven! Dit werd uiteraard opgemerkt en aan de familie doorverteld. Die probeerde de gelieven te scheiden omdat ze Camphuysen immers aan een ander wilden koppelen! Mevrouw Van den Boetzelaer zette beiden tegen elkaar op door lelijke dingen van de ander te vertellen. Anneke hield zich van den domme, maar Dirk doorzag de list niet en maakte ruzie met Anneke. Ze verdedigde zich maar hij bleef boos en verbrak de verloving. Anneke wilde nu een eind maken aan het geheimzinnige gedoe en ging naar mevrouw Van den Boetzelaer. Dirk kon dit niet verhinderen. Toen Anneke het hele verhaal opbiechtte deed hij alsof het hem niets kon schelen en hij zei dat het uit was tussen hen. Daarna verliet hij de kamer. Anneke ging hem achterna en vertelde hem wat zij had moeten aanhoren. Dirk begreep dat hij een fout had gemaakt, maar deed het voorkomen alsof hij haar had willen testen. Dirk vond het beter na dit voorval bij de Van den Boetzelaers weg te gaan. Anneke kreeg evenwel de schuld van het voorval en werd de dag na Camphuysens vertrek ontslagen.

Walcheren

Zo stonden zij in januari 1613 daags na elkaar op straat. Dirk was naar Gouda gegaan waar zijn vroegere leraar Traudenius de latijnse school runde. Anneke ging naar haar broer Johannes die toen rector was van de latijnse school in Gorcum. Johannes en Anneke zochten Dirk en vonden hem in Gouda. Gedrieën togen ze naar Dordrecht in de hoop onderdak te vinden bij de moeder van Anneke. Deze was zo boos toen ze hoorde wat er gebeurd was, dat zij zowel Dirk als Anneke de toegang tot het huis ontzegde. Johannes besloot toen dat Anneke maar naar een vroegere buurman moest gaan die nu op Walcheren woonde. Johannes en Dirk brachten haar naar de boot maar Dirk wilde geen afscheid van haar nemen. Hij bleef aan boord ondanks pogingen van Johannes hem aan wal te laten komen. Zo voeren de twee gelieven naar Zeeland. Na een stormachtige reis met veel ontberingen in de winterse kou, werden zij hartelijk ontvangen door de

vroegere buurman van Anneke. Zij woonden daar drie maanden samen. De plaatselijke dominee die zelf op Anneke verliefd werd, bood aan de moeder van Anneke te schrijven om haast te maken met de toestemming in het huwelijk. Toen Dirk deze brief per ongeluk in handen kreeg, las hij hem heimelijk en dat was maar goed ook want de dominee maakte hem uit voor alles wat lelijk was en hij bood zichzelf aan als geschikte huwelijkskandidaat. Dirk verstuurde de brief uiteraard nooit. Een dominee uit Dordrecht echter wist de moeder van Anneke over te halen in te stemmen met het huwelijk en aan de onwettige situatie een einde te maken. Ze schreef Anneke en Dirk over te komen hetgeen ze onmiddellijk deden en zo trouwden ze op 11 april 1613. Ze trokken bij de moeder van Anneke in maar de oudste broer van Anneke, Rafaël, die bij de moeder inwoonde had het blijkbaar ook niet zo op Dirk en wist het gedaan te krijgen dat ze na drie weken het huis uit gezet werden. Ze vertrokken daarop naar Gorcum waar de andere broer van Anneke, Johannes, hoofd was van de latijnse school. Ze gingen bij hem inwonen. Anneke was inmiddels in verwachting. In die tijd liet Dirk, die als Doopsgezinde nooit als kind gedoopt was, zich dopen. In januari of februari 1614 werd een zoon geboren.

Eduard Poppins

Utrecht

In maart 1614 kreeg Camphuysen een betrekking bij de latijnse school te Utrecht, de Hieronymus-school. Camphuysen bekleedde deze post tot mei 1617. Anneke kreeg in die tijd nog drie kinderen. Camphuysen had een zuur leven onder de rector van de school die de baan liever naar één van zijn zonen had zien gaan.

In die tijd las hij een boek van Eduardus Poppius, "De Enge Poorte". Poppius formuleerde in zijn boek het standpunt van Arminius: Zalig word je niet door uitverkiezing, maar door de loutering die je ondergaat als je het smalle pad bewandelt dat ten hemel leidt. Dit smalle pad bestaat uit het lijden dat Christenen wordt aangedaan, de stijd van de Christenen tegen de wereld en het doen van goede werken. Dit laatste noemde hij het oefenen van de godzaligheid. Het boek is de aanleiding tot

*Hou stadig oogen hert op 's levens enge poorte (Schuwt water ende vuur) naar d' eeuwge vreugdenstad;
Hoe struikelt, sneuvelt hier een volk van alle soorte
Door onbedrevenheid op deugdes middel-pad.*

Camphuysens bekering. Hij probeerde voortaan een godzalig leven te leiden en deed goede werken. In Utrecht kwam hij in contact met dominee Taurinus, één van de meest gewaardeerde en best betaalde predikanten van Utrecht. Deze vroeg hem als plaatsvervanger in de Domkerk te preken, hetgeen Camphuysen geregeld en met veel succès deed. Aangemoedigd door dit succès nam hij zijn studie theologie weer op.

Vleuten

Op 24 mei 1617 deed hij examen en werd hij door de Staten van Utrecht als dominee benoemd te Vleuten. De benoemingsacte luidde als volgt:

*"Commissie Didericx Camphuijsen
predicant tot Vleuten.*

*Die Gedeputeerden van de Staten slants van Utrecht Allen den
geenen die desen sullen sien ofte hooren lesen Saluijt, Alsoe vermits
den overlijden des Eersamen welgeleerden ende Godtvruchtigen floris
Gerritsz van Ens zaliger, in sijn leven kerckendienaer ende pastoor tot
Vleuten den kerckendienst aldaer nu eenen geruijmen tijdt gevaceert
ende ledich gestaen heeft, Soe dat van node sij, dat deselve kercke met
eenen anderen bequamen kerckendienaer ofte pastoor versien worde, doen
te weeten dat wy [...] aengenomen hebben ende nemen aen bij desen tot
pastoor, predicant ende dienaar des Godtlijcken woords inden voorschreven
dorpe van Vleuten, Omme aldaer Godes heijlige woordt vervatet inde
boecken des ouden ende nieuwen testaments suiijver ende oprecht sonder
eenich aenhanck van menschelijke leeringe te vercondigen, de h: sacramenten,
doopsell ende avontmaell naede instellinge Jhesu Christi, ende de forme
in de Christelijcke gereformeerde kercken gebruijckelijck te bedienen,
over de Cudde Christi aldaer, gelijk een goed harder toestaet sorchvuldich
te waecken, de selve met eenen goeden stichtelijcken wandell voor te gaen,
ende voorts alles te doen dat een goet Leeraer ende sielsorger nae Godts
woordt schuldich is ende behoort te doen. Ende sall sich voorts in allen
anderen saecken - den kerckendienst aengaende dragen ende reguleren nae
de Christelijcke kerckenordeninge, bij de E.M. heeren Staten van desen Lande
met advijs des Sijnodi in Augusto 1612 gemaect. Versoucken ende ordonneren
daeromme de E. Ambachtscheren, den Schout, Gerechte - Coster, Schoolmeester
ende gemeijne ingesetenenen van Vleuten voornoemt, ende allen anderen dien
dit aengaen mach, den voornoemdenn Didericum Camphuijsen int geene
voorseydt is te erkennen eeren ende respecteren naer behoren, hem doende
int predicken ende administratie der h: sacramenten ende in allen anderen
saecken sijnder bedieninge alle behulp ende adsistentie. Gegeven tUtrecht
onder tsegell van de voornoemde Staten Op den XVIIen dach Maij int Jaer
ons Lieffs heeren ende eenigen salichmaeckers Jhesu Christi XVIc, ende
seventhien. Onderstondt: Ter ordonnatie van de voorseyde Gedeputeerden.
Onderteeckent G. Ledenberch."*

In de tijd waarin dit verhaal zich afspeelde was het calvinisme staatsgodsdienst in de Verenigde Nederlandse Provinciën. Katholieken werden getolereerd zolang zij maar niet in het openbaar hun godsdienst beleden. Er bestonden overal schuilkkerken en veel kasteelheren waren katholiek gebleven en herbergden een pastoor. Het dorp Vleuten nu was overwegend katholiek. Op de Utrechtse synode van 1612 werd er nog geklaagd over de roomse activiteit te Vleuten: "De kerckendienaer van Vleuten

claachde, dat joncker Wtenham een paap hielt op zijn huys, onder deksel van zijn kinderen te laten leeren, ende ondertuschen door de pauselijcke exercitien tvolck seer vant gehoor des goddelijcken woords vervremde; 2. dat van gelijcken deselve exercitien opt huys te Nijveld onderhouden wierden tot grooten affbrueck van de religie."

Camphuysen was er de juiste man op de juiste plaats. Hij preekte voortreffelijk. Hij onthield zich van het getwist maar predikte het Evangelie zonder onderscheid des geloofs. Door zijn vriendelijkheid kreeg hij ook andersdenkenden onder zijn gehoor omdat hij geen partij trok maar zijn toehoorders vermaande hoe zij hier moesten leven om na dit leven van de eeuwige dood bevrijd te worden. De katholieken van Vleuten zeiden later dat als Camphuysen in Vleuten had mogen blijven er geen Roomsgezinden gebleven zouden zijn maar dat hij ze allemaal in de kerk geprekeerd zou hebben. (Zijn opvolger evenwel schold ze allemaal de kerk weer uit.) Camphuysen echter probeerde ze te bekeren tot het calvinisme. Waarschijnlijk trok hij wel fel van leer tegen de orthodoxe calvinisten die de leer van Gomarus aanhingen.

De Dordtse synode

Er waren namelijk binnen de gereformeerde kerk twee stromingen ontstaan. Calvin hing de leer aan van de menselijke verdorvenheid. Het doen en laten van de mens is niet van invloed op

Arminius Jacob Harmenszoon (1560 - 1609)

zijn positie in het hiernamaals. Slechts een uitverkoren groep van rechtgeaarde calvinisten had God in de eeuwigheid waardig gekeurd de hemel te beërven. Dit was de predestinatieleer. De Leidse hoogleraar Arminius (eigenlijk Jacob Harmenszoon, die leefde van 1560 tot 1609) kwam in verzet tegen deze leer. Hij leerde de mogelijkheid van de allesomvattende verlossing. Eén van zijn belangrijkste volgelingen was Oldenbarnevelt, de raadspensionaris (= secretaris) van de Staten van Holland. Arminius kreeg veel aanhang in vooral Holland maar ook in de steden Utrecht, Nijmegen en Kampen. Ook Camphuysen hing deze leer aan.

Aan de kant van de strenge calvinisten stond de eveneens Leidse hoogleraar Gomarus (eigenlijk Franciscus Gommer, die leefde van 1563 tot 1641). De strijd werd vanaf de kansel gestreden. De gomaristen of precisen wilden de arminianen of rekkelijken uit de kerk zetten. De Staten van Holland spraken zich onder invloed van Oldenbarnevelt uit vóór de arminianen. Deze dienden op 14 januari 1610 bij de Staten van Holland een Remonstrantie (= verzoek) in waarin zij de wens uitten de

Franciscus Gommer (1563 - 1641)

Nederlandse Geloofsbelijdenis te herzien waartegen zij grote bezwaren hadden. Vanaf dat moment werden de Arminianen bestempeld als Remonstranten. In 1614 dienden de gomaristen een contraremonstrantie in waarin zij het verzoek deden tot het bijeenroepen van een nationale synode om uit te maken wie

gelijk had. Dit verzoek werd door de Staten van Holland afge-
wezen. Het conflict verhevigde zich en nam vormen aan als bij
de beeldenstorm een halve eeuw eerder.

Hadden de twee partijen in 1612 nog gezamenlijk beloofd in
vrede naast elkaar te zullen leven, in 1617 verbonden de contra-
remonstranten zich in de acte van separatie die inhield dat zij de
remonstranten niet meer als broeders en medeleden wensten te
beschouwen. De kerkelijke twisten kregen een politiek karakter
toen Oldenbarnevelt de "scherpe resolutie" afkondigde waarbij
aan de steden werd geadviseerd zelf waardgelders in dienst te
nemen om de openbare orde te handhaven. Nu er een burgeroor-
log dreigde kreeg Prins Maurits, die inmiddels openlijk voor de
contraremonstranten had gekozen de opdracht van de Staten
Generaal de waardgelders in Utrecht te afdanken (31 juli 1618).
In Utrecht werd nu "de wet verzet" wat inhield dat de remon-
strants gezinde leden van het stads- en provinciebestuur werden
vervangen door contraremonstranten. De Staten van Holland
waren nu totaal geïsoleerd in het conflict. Maurits nam
Oldenbarnevelt en zijn aanhangers waaronder Hugo de Groot
gevangen. De Staten van Holland moesten zich gewonnen geven
en de nationale synode werd bijeengeroepen te Dordrecht. De
Utrechtse provinciale synode vergaderde op 22 oktober 1618 in
de Dom. Hier waren geen predikanten uit de stad Utrecht bij aan-
wezig. Zij waren allen remonstrants. Deze waren met hun
remonstrantse broeders uit de provincie bijeen in het
Catharijneklooster. Ook Camphuysen was hierbij. Doel van deze
bijeekomsten was het kiezen van afgevaardigden voor de natio-
nale synode.

De eerste zitting hiervan werd gehouden op 13 november
1618. Ze werd bijgewoond door tientallen predikanten, ouderlin-
gen en hoogleraren, 23 theologen uit Engeland, Duitsland en
Zwitserland en 18 vertegenwoordigers uit de Staten Generaal.
De remonstranten waren sterk in de minderheid. De synode
kende een eindeloze rij zittingen tot 6 mei 1619. Er werden
besluiten genomen zoals een nieuwe vertaling van de Bijbel en
de verbetering van het kerkelijk onderwijs. Op 6 mei 1619 wer-
den de "Dordtse leerregels" afgekondigd. Hierin werd de leer
van Calvijn nog eens benadrukt en de leer van de remonstranten
bestreden. Na de synode werden tweehonderd remonstrantse pre-
dikanten bij de zuivering die volgde op straat gezet.
Oldenbarnevelt werd op 13 mei 1619 onthoofd, Hugo de Groot
gevangen gezet. Predikanten moesten voortaan verklaren in te
stemmen met de belijdenis zoals die door de nationale synode
was vastgesteld. Illegale predikers werden nog jarenlang fel ver-
volgd en gestraft.

Een preekverbod

Hoe verging het Dirk Camphuysen? We hebben gezien hoe hij de
remonstrantse leer aanhing. Dat dit hem nog zou bezuren zullen
we hierna zien. Camphuysen was ook dichter. Het volgende
gedicht schreef hij in deze periode van verdeeldheid:

*Daer moet veel strijds gestreden sijn:
Daer moet veel leets geleden sijn:
En veel gebedts gebeden sijn:
En Christelijk zeden sijn:
Een nauwen wech betreden sijn:
Soo lang wij hier beneden sijn:
Soo sal 't hier nae in vreden sijn.*

Het is het oudst bewaarde gedicht van Camphuysen, maar gezien
de stijl niet zijn eerste.

Wat betreft deze "strijds" had Camphuysen gelijk. Nog tij-
dens de nationale synode te Dordrecht werden op 8 februari 1619
alle predikanten van Utrecht, die allen remonstrants waren uit
hun ambt ontzet en vervangen door calvinisten. De remonstran-
ten wilden niet ter kerke bij de nieuw aangestelde contraremon-
strantse predikanten maar wandelden 's zondags naar Vleuten
om Camphuysen te horen. Het kerkje in Vleuten werd overvol.
Vaak moesten de toehoorders op het kerkplein blijven staan. Dit
was zeer tegen de zin van de Utrechtse predikanten die de magi-
straat te hulp riepen. Je zou verwachten dat Camphuysen vervol-
gens meteen werd afgezet maar dit gebeurde niet. In plaats daar-
van namen de Utrechtse Staten de volgende resolutie aan:

*"Opt 't geproponeerde nopende t' uuttaen van de Remonstrants-
gesinde gemeijnte, der stad Utrecht, inde predicatie tot Vleuten,
is naer genomene deliberatie geresolveert omme t'zelve mette
sachste, ende gevouchelijckste middelen te sien beletten. Datmen
zal schrijven aen Johannes Segermanus, pastoor tot Westbrouck,
dat hij hem op naestcomunde Sondagh vrough met een waghén,
tot coste vant lant, vervoughe naer Vleuten, omme denzelven dag
aldaer te predijken. tot welcken eijnde men hem oock een missi-
ve zal zenden aen didericus Camphusius. denwelcken men
daeroff zal verwittighen, op dat hij sonder swaricheijdt daerinne
te maecken, gedooghe, dat den voors. Johannes Segermannus
den voors. dagh in zijne plaetse tot Vleuten predijke - welcke mis-
sive Segermannus aen Camphusius zal siente behandigen te
voorens denzelven zal mejnen te predijken."*

De volgende zondag zat de kerk in Vleuten weer afgeladen
vol met Utrechtse Remonstranten. Maar verbazing alom. De
contraremonstrantse dominee Zegerman uit Westbroek beklom
de kansel. U raadt het al: het hele kerkje stroomde weer leeg.
Camphuysen nam de Utrechters mee naar de boomgaard achter
de kerk en hield voor hen een hagepreek. De Staten waren teleur-
gesteld. Zij wilden liever niet nog eens de Utrechtse predikanten
op hun dak en namen de volgende resolutie betreffende
Camphuysen aan:

*"Is geproponeert dat Didericus Camphusius, predicant tot Vleu-
ten, cavilerende, ende tot cleijnachinghe van t' gene hem op den
lesten Martij voorleden, bij dese camer is aengeschreven ende
bevolen, hem heeft vervoordert tot Vleuten te predijken onder
den blauwen hemel, in een boogaert, op Sondagh voorleden voor
seker getal remonstrantsgesinde borgheren woonende binnen de
stadt Utrecht; Waer op ghelet, ende gedelibereert, mitsgaders
t'zelve bevonden zijnde te wesen een zake strijdende tegens de
goede intentie van de heeren deser camer, ende streckende tot
seditie, en ondiens vant Landt, zoo oock tot vilipendentie vande
authoriteyt, ende cleijnachinge vant bevel den voors.
Camphusius, bij die voors. missive gedaen. Is geresolveert dat
men denzelven Camphusius hier over scherpelijck zal schrijven
ende expresselijck belasten, dat hij merghen, wesende Sondagh,
nochte oock daer na, wanneer het soude moghen wesen, hem en
zal vervoorderen, t'zij tot Vleuten ofte elders in deze provintie,
eenige predicatie, vermaninge, ofte voorlesinge te doen, ofte
eenige vergaderinge te maecken, ofte gedoogen, in eenige kerc-
ke, ofte daerbuijten, int heijmelijck nochte openbaer, op wat pla-
etse, onder den blauwen hemel, ofte niet, ende hoe zulcx zoude
mogen wesen, voor, ende alear hem zulcx bij deze camer zal zijn*

geconsenteert, ofte belast. Op pene van derselver indignatie." Camphuysen nam terecht aan dat het er alleen om ging de Utrechtse het "overlopen" te beletten. Hij stuurde de Staten de volgende brief:

"Aende Edele Mogende Heeren; Mijne Heeren De Staten Slants van Utrecht, ofte hare Ed. Gedeputeerden.

Alsoe het uwe Ed. Mog. gelieft heeft bij sekere missive van date den 11 Aprilis, mij onderschreven te belasten, niet alleenlijk voor dien Sondagh van de publijcke ende ordinaire predicatie des Goddelijcken woorts te supersederen, Nemaer oock egeene predicatien in toecomende tijden te doen dan bij uwer Ed. Mog. permissie ende toelatinge, Ende, dat ter oorsake van dat de bedruckte ledematen der Gemeijnte Jesu Christi tot Utrecht haer, voor desen, ten gehoor van de voors. predicatien hadden verwoecht, Waerinne hy onders. oock tot noch toe, uijt seeckere goede consideratien, uwer Ed. Mog. bevel gepareert heeft; Maer want de voors. bedruckte litmaten sich naderhand evenwel op andere plaetsen in dese provintie tot het gehoor des Goddelijcken Woorts begeven hebben; Ende onder des de goede Ingesetenen ende Ledematen der Gemeijnte Jesu Christi in den dorpe van Vleuten gefrustreert blijven van de exercitie der ware Christelijcke Religie; Soo ist dat hij onders. in alle behoerlijke eerbiedinge ende onderdanicheijt noodich geacht heeft het selve uwe Ed. Mog. (regard nemende op alle het gene voorseijt) sullen, volgens alle Christelijcke wijsheijt ende discretie, hem Remonstrant vergunnen, van nu voortaan, gelijk voor desen, sijnen ordinaris kerckendienst, tot stichtinge en de vergenoeginge van sijne Gemeijnte, te betreden. Dit doende etc.

*Didericus Camphuysen
predicant tot Vleuten"*

Hieruit blijkt dat de Utrechtse toch wel elders ter kerke gingen en dat in de ogen van Camphuysen het verbod eigenlijk overbodig was. De Staten gingen pas tot actie over in augustus. Tot die tijd zou Camphuysen gewoon doorgesproken hebben en bestaan er allerlei anekdotes. Zo zou hij blootshoofds gesproken hebben in een hagelbui en een andere keer zouden soldaten op hem af zijn gestuurd. Hij nam toen de aanwezigen te samen met de soldaten mee naar Harmelen waar de remonstrantsgezinde dominee Langerack net aan het preken was. Deze maakte meteen plaats voor Camphuysen die verder preekte. Zelfs de officier die de soldaten aanvoerde nam deel aan de dienst, volgens de anekdote niet tot zijn ongenoegen.

De acte van stilstand

Ondertussen was de nationale synode ten einde. De strijd was beslist in het voordeel van de contraremonstranten. Op 17 mei 1619 werd een formulier ontworpen dat alle predikanten van de gereformeerde kerk moesten ondertekenen. Het betrof de acte van toestemming, waarmee de ondertekenaar verklaarde het eens te zijn met de officiële leer van de kerk zoals die op de nationale synode was vastgesteld inclusief de vijf artikelen tegen de remonstranten. Deze luidde als volgt:

"Wij ondergeschreve dienaren des Godtlycken Woorts, resorteerdende onder de Classe van N.N. verclaren oprechtelick in goeder consciencie voor den Heere, met dese onse onderteekeninge, dat wij van herten ghevoelen ende geloven, dat alle de articulen ende stucken der leere in dese Confessie ende Catechismo der gereformeerde Nederlantsche kercken begrepen, midts gaders de verclaringe over eenige poincten der voors.

leere inden Nationalen Sijnodo anno 1619 tot Dordrecht gheselt, in alles met Godts woort over een comen. Beloven derhalven dat wij de voors. leere neerstelick zullen leeren, ende getrouwe-lyck voorstaen, sonder yet teghen deselve, t'sij opentlick, ofte int' bysonder, t'sij directelick ofte indirectelick, te leeren ofte te schrijven: Gelyck oock dat wij niet alleen alle dwalinghen teghen strydende, ende namentlick die inden voors. Sijnodo gecondemneert zijn, verwerpen; maer oock zullen tegenstaen, wederleggen, ende helpen weeren. Ende indien het zoude moghen gebeuren, dat wy na desen enich bedencken ofte ghevoelen teghen de voors. leere, ofte eenich poinct derselver zouden moghen krijgen, beloven wij, dat wy t'selve noch opentlick noch heijmelick zullen voorstellen, dryven, prdycken, ofte schryven; maer dat wy t'selve alvoren den kerckenraet, Classi ende Synodo zullen openbaren, om vande selve ge-examineert te worden, bereyt zynde het oordeel derselver altyt ghewillichlick ons te onderwerpen; op pene dat wij hyer teghen doende ipso facto van onsen dienst zullen zyn gesuspendeert. Ende indien t'enighen tyde de kerckenraet, Classis, ofte Sijnodus om ghewichtighe oorsaecken van nadencken zouden moghen goet vinden, tot behoudinge vande enicheyt ende suijsverheyte inde leere, van ons te vereyschen onse naerder gevoelen ende verclaringhe, zoo beloven wij oock midts desen, dat wij daer toe tot allen tijden bereyt ende willich zyn zullen op pene als boven, behoudens t'recht van appel in casu van beswaernisse, geduerende welcken tyt appel, wij ons naer de uytspreeck ende ordre des Sijnodi provincialis zullen reguleeren."

De op de synode aanwezig geweest remonstrantse predikanten werden geschorst en moesten de acte van stilstand tekenen. Deze luidde als volgt:

"Ick ondersch. belove en verclare mitsdesen in goeder consciencie ende oprechtelick, dat ick mij van nu af ende voortaan zal onthouden van alle kerckelycke diensten ende bedienyngen ende wat daerof dependeren mach, int' heymelick of int' openbaer, directelick oft indirectelick, zowel in als buyten de steden, dorpen ende plaetsen van de Geunierde Provintien ende het resort van dien, maer dat ick my burgerlyck in alle modestie en stilheijt als een particulier ingeseten zal comporteren ende draghen ende my na de bevelen van de overheyte zal reguleren ende dezelve gehoorsamen."

Iedere remonstrantse predikant die tekende werd gevrijwaard van vervolging en mocht in het vaderland blijven wonen. Alle predikanten die op de synode aanwezig waren geweest op één na weigerden. Ze werden vervolgens als balling naar Waalwijk vervoerd dat buiten het grondgebied van de Unie van Utrecht lag. Na deze verbanning begon de vervolging van de Remonstranten pas goed.

Rotterdam

Zo raakte Camphuysen betrokken bij een rel te Rotterdam. In deze stad woonden vele Remonstranten. Camphuysen was waarschijnlijk uitgenodigd te komen preken omdat er al veel predikanten waren verbannen. Op 21 juli 1619 kwam het bijna tot een gewapend treffen tussen Remonstranten en soldaten. Het begon met een klein groepje Remonstranten dat zich verzamelde voor de Prinskerk en constateerde dat deze gesloten was. Ze begonnen voor de deur psalmen te zingen en hun aantal nam gestaag toe vooral toen de onderschout kwam om hen te verjagen.

Daarop vertrokken zij naar een erf van een brouwer en voormalig schepen van de stad die Remonstrant was. Camphuysen werd op een stellage van biertonnen gehesen en begon te preken. De groep was inmiddels gegroeid tot zo'n 3000 man waarvan veel op relletjes beluste randfiguren. De burgemeester, een fel contra-remonstrant, probeerde Camphuysen van zijn "preekstoel" af te krijgen maar moest zich terugtrekken. Hij kwam terug met een bataljon soldaten met het geweer in de aanslag. De mensenmenigte begon te schreeuwen en Camphuysen werd in een schippersvermomming gehesen. Zo kwam hij ongemerkt weg in het gewoel. Zelfs zijn vrouw, die ook in Rotterdam was, herkende hem niet. Het liep uiteindelijk nog goed af met de verzamelde remonstranten. Tot stenen gooien naar de soldaten kwam het niet. Het bleef bij psalmzingen. De groep slonk uiteindelijk doordat er niet veel meer te beleven viel en de soldaten keerden uiteindelijk om.

Deze rel, en misschien ook andere elders, had tot gevolg dat de Staten Generaal een resolutie aannamen waarin zij bepaalden dat alle predikanten ten lande de acte van toestemming moesten tekenen en als zij dat weigerden de acte van stilstand.

Camphuysen verliet met zijn vrouw Rotterdam en ging naar Dordrecht, waar zij bij haar verbleef. Het is niet bekend waar de kinderen op dat moment waren. Mogelijk waren zij gewoon in Vleuten gebleven. Anneke was in verwachting van het vijfde kind en zij was bang voor de principiële houding van haar man wat onrust en gevaar meebracht voor het gezin. Camphuysen reisde verder naar Waalwijk om zijn verbannen broeders te bezoeken. Daar kreeg hij ruzie, waarschijnlijk over de rel te Rotterdam. Na de resolutie van de 24e juli stroomde Waalwijk ineens vol met verbannen Remonstranten en dat namen ze Camphuysen kwalijk.

Camphuysen reisde op 11 augustus richting Utrecht terug met twee heren die iemand zochten om hier en daar te preken. Aangezien Camphuysen niet verbannen was, viel de keus op hem. In Heusden werd het gezelschap aan de grens met de geünieerde provincies aangehouden en Camphuysen wed vastgehouden in de herberg. Toen eindelijk bleek dat hij niet was verbannen mocht hij gaan. Daarna reisde hij naar Dordrecht om zijn vrouw weer op te halen. Op 14 augustus was hij weer in Vleuten.

Terug in Vleuten

Nu brak voor Camphuysen een tijd aan van een grote innerlijke tweestrijd. De provinciale synode in Utrecht had aangekondigd met haar "reinigingswerk" te beginnen en elk moment kon Camphuysen verwachten de acte van stilstand te moeten ondertekenen. Als hij weigerde zou hij verbannen worden, zijn huis kwijt zijn en met zijn zwangere vrouw en kinderen de unie moeten ontvluchten. Als hij wel tekende zou hij handelen in strijd met zijn geweten. Hij moest dus proberen in Vleuten te blijven en de acte van stilstand te ontlopen. Daarom schreef hij aan de Staten van Utrecht de volgende brief:

"Edele Mogende Heeren

Alsoo ick tot noch toe, door uwer Ed. Mog. gratie ende faueur, als kerckendienaer ofte Predicant, gebruijckt ben geweest in uwer Ed. Mog. Provintie van Utrecht, in den dorpe van Vleuten, Ende ick voor als nu, om verscheyden gewichtige redenen, in mijn gemoet mij bewogen vinde, omme voortaan te supersederen van mijnen publijcken kerckendienst: Soo ist, dat ick mits desen, Uwe E. Mog. van dese mijne intentie hebben willen verwittigen, Ende Uwe Ed. Mog. met Eenen ootmoedichlijck bedancken voor de vergunste van de gemelde kerckelijcke bedieninge, die ick tot noch toe onder uwer E. Mog. regeringe bedient ende gehad, ende waervan ick mijn onderhoudt genoten hebbe.

Hiermede Edele Mogende Heeren, mijnen geringen persone aenbiedende tot allen anderen dienst van Uwe Ed. Mog., en voor hebbende Uwe Ed. Mog. te bewijsen alle soodanige gehoorsamenheijt als mij Godt ende de conscientie toelaten, Bevele ick Uwe E. Mog. in de bewaringe des Allerhoochsten, die Uwe E. Mog. regeringe wil dirigeren tot sijns naems Eere ende Welstant der Gemeynthe.

Dat. 4. August. 1619

Uwer Ed. Mog. ootmoedige ende onderdanige Dienaar

Didericus Camphuysen, geweest predicant tot Vleuten."

Hieruit blijkt dat hij van zijn functie als predikant ontheven wilde worden en graag een andere betrekking kreeg. Camphuysen had echter al twee oproepen gehad voor de Utrechtse synode te verschijnen waaraan hij geen gehoor had gegeven. Daarop conclu-

deerde de synode dat Camphuysen een "bitteren en calumnies Remonstrant" was en verklaarde hem vervallen van het predikambt. Het was nu aan de Staten van Utrecht om Camphuysen te dwingen de acte van stilstand te ondertekenen. Ze namen daarom op 29 augustus de volgende resolutie aan:

"Oock geopent zijnde het advis vande voors. Sijnodale vergaderinge, nopende de comparitie van didericus Camphusius, gewesen predicant tot Vleuten, van dat hij, volgens de gedane aenschrijvinge van de heeren Staten voor dezelve Sijnode behoort te compareren, oom t'aenhooren t'gene men hem aldaer zoude moghe voor houden. niettegenstaende zijn missive van excuse ende verclaringe, van hem den kerckendienst te sullen onthouden; zoo op den sesten deser maendt Augustij geduerende dese Beschrijvinge genoteert is; Is naer genomene deliberatie verstaen ende geresolveert. dat men zyne gedaene verclaringe accepteert; hem houdt voor gedepoortert. alsoo hij alghereets gesuspendeert was. Ende dienvolgens mede, gelyck alle andere affghesette predicanten, volgens de resolutie vanden ho mo: heeren Staten Generael in d' acte den XXiiijen der verledene maendt Julij. d' onderteekeninghe vande acte van Belofte zal voorhouden, ende daertoe vermanen, ende induceren."

De toon van deze resolutie was niet erg dwingend en de procedure werd door de Staten alsmear gerekt. Had Camphuysen hier enige vrienden?? Zo lezen we op 1 december nog in een resolutie dat "de Staten ordonneren bij desen alsnoch ten overvloedt didericus Camphusius, gewesen predicant tot Vleuten" om de acte te komen ondertekenen. Pas op 25 december werd hij ingedaagd en op 5 februari 1620 verbannen.

Amsterdam

Camphuysen had inmiddels allang Vleuten verlaten. Hij was nergens veilig omdat hij bleef preken voor remonstrantse groeperingen. Dit werd beboet met 300 gulden waarvan de helft voor de verklikker. In die tijd was 150 gulden een vorstelijk bedrag. Begrijpelijk dat hij onderdook. Hij verbleef enige tijd in Loenen waar Anneke hem uiteindelijk vond. Ze zijn van daaruit naar Amsterdam vertrokken waar ze een huisje huurden in de Jordaan. Anneke moest nog terug naar Vleuten om de inboedel van de pastorie te verkopen die dankzij de gulheid van de gemeenteleden de kapitale som van 400 gulden opbracht, een bedrag waarvan het gezin een jaar kon leven.

Camphuysen kreeg in de tijd dat hij in Amsterdam woonde een brief van de Rotterdamse remonstrantse gemeente om daar predikant te worden. Camphuysen vermoedde dat de Rotterdammers een nieuwe kerk wilden stichten. Hij wilde hierbij niet betrokken raken en bedankte. Kort daarna beviel Anneke van het vijfde kind maar er was geen vreugde over de boreling. De Staten Generaal hadden zojuist een verscherpt plakkaat uitgevaardigd tegen de Remonstranten. De beloning voor het aanbrengen van een verbannen predikant werd gesteld op 500 gulden (het jaarsalaris van een predikant in een grotere stad) en ieder die zo iemand herbergde werd beboet met 300 gulden waarvan de helft voor de aanbrenner.

Camphuysen heeft omstreeks 7 februari 1620 het land verlaten. Hij dichtte in deze tijd het Schey-liedje waarbij hij zijn verbanning beschreef. Een deel citeer ik hierbij:

IX

*Dus moest ick door den kruijswech heen,
Doch die 'ck alleen niet tradt:
't Is beter met Godts volck gele' en
Dann zonden-nut gehad.*

*Maer noch soo ginck de Blintheijt dommer tredit:
Groot gelt (o schandt!) wierd' op ons lijff geset.
Wat raedt? Religij-haet wordt zelden mat,
En heijlloos' -heijl' ge bloetlust nimmer zat.*

X

*O lant! o lant! waer in wel eer
De waerheyt herberch vondt,
Hoe doet schijn-deucht en valsche leer
U slapen in de zondt!*

*Ghij meijnt ghij sijtse quijt die konden scha'en:
Maer (laes!) ghij queeckte op die u verra'en.
Gh' hebt ingeswolgen. maer (ach wee!) fenijn:
Gh' hebt uijtgebraeckt. doch uw's ziels medecijn.*

XII

*Adieu, ick gae. doch gae met vreuchdt:
Maer u naeckt ongeval.
Ick ga uijt dij. maer 't loon van deucht
Blijft en volcht overal.*

*'t Aertsch Vaderlant te missen valt hem licht,
Die 't Hemelsch klaer heeft in sijns herts gesicht.
Adieu, ick gae, en wensch dat Godes roe,
Wanneer s'eens kooft, u d'oogen open doe.*

Norden

Camphuysen verliet Amsterdam met zijn gezin en samen met Pieter Arentsz die hem voorstelde naar Norden te gaan boven Emden in Duitsland om daar een Remonstrantse drukkerij-uitgeverij op te zetten. Tot 1622 woonde Camphuysen hier betrekkelijk rustig met zijn gezin en werkte hij in de drukkerij. In die tijd schreef hij veel gedichten. Het jaar 1622 maakte een einde aan de rust. In dat jaar werd Norden getroffen door een epidemie van builenpest, die veroorzaakt werd door de vlooiën van besmette huisratten. De builenpest werd vaak vergezeld van longpest, die zeer besmettelijk was en lijdens daaraan stierven zeer snel. In die periode kende men maar één afdoend middel om van de ziekte verschoond te blijven en dat was vluchten. Dit zogenaamde "pest-vlieden" werd streng veroordeeld omdat men zieken onverzorgd achterliet. Camphuysen en zijn familie en vrienden lieten zien wat het betekende om het smalle pad te bewandelen. Ze verzorgden alleen gelaten zieken en begroeven de doden. Toch verliet het gezin nog tijdens de epidemie Norden. Waren ze dan toch "pestvlieders" geworden? Nee, de Duitse graaf Ernst von Mansfeld met zijn onafhankelijke leger trok Norden binnen. Dit voorspelde niet veel goeds want het bestond uit 5000 tot 8000 man die de Nederlanden hadden moeten verlaten omdat de slecht betaalde troepen tot plunderen in staat werden geacht. Camphuysen zat er als verbannen predikant niet op te wachten door deze graaf in zijn kraag te worden gegrepen en vertrok.

Harlingen en Ameland

Camphuysen en zijn gezin scheepten zich in naar Harlingen. Hier werkte hij aan zijn "Stichtelycke rymen". Hij woonde maar kort in Harlingen omdat de Staten van Friesland op 17 maart 1623 het

plakkaat tegen de Remonstranten hernieuwden. Uit angst verra-
den te worden trok hij naar Ameland dat onafhankelijk was van
de Republiek. Op Ameland schreef hij zijn belangrijkste theolo-
gische geschrift: "Van 't onbedrieghelijk oordeel tusschen
goede ende quade leere". Na vijf maanden vertrok het gezin
weer. Het klimaat stond hen niet aan Anneke ging met de kinde-
ren terug naar Harlingen terwijl Dirk Friesland doorreisde op
zoek naar een geschikte woonplaats.

Dokkum

Begin januari 1624 vertrok het gezin naar Dokkum. Toen men er
daar echter lucht van kreeg dat een verbannen Remonstrant in de
stad kwam wonen, wilde men het lossen van de verhuiswagen
beletten. Uiteindelijk kreeg Camphuysen steun van een paar
notabelen en mocht het gezin het huis betrekken onder voor-
waarden dat ze zo snel mogelijk weer zouden gaan. Camphuysen
trok wat rond door Friesland terwijl zijn gezin in Dokkum woon-
de. In maart was hij weer in Dokkum met een ernstige beenziek-
te. Anneke vertrok naar Amsterdam om wat inkopen te doen
maar moest terugkomen omdat Dirk zo ziek was. Men legde hem
in die tijd weer de acte van stilstand voor die hij weigerde te
ondertekenen. Daarop kwam een bode van de stadsregering hem
de toegang ontzeggen. Camphuysen zei hem dat ze hem dan
maar de stad uit moesten dragen. Hij mocht uiteindelijk weer
blijven maar moest wel verhuizen. Gedurende zijn ziekte legde
hij de laatste hand aan zijn Stichtelycke rymen. Toen die klaar
waren was hij ook beter. Hij vertrok naar Hoorn om ze daar te
laten drukken onder pseudoniem. Dit boek zou in de 17e eeuw
het meest gebruikte liedboek in Nederland worden. Het werk had
direct na uitkomen in 1624 al zo'n succes dat Camphuysen de
opdracht kreeg de psalmen van een nieuwe berijming te voor-
zien.

Eén van de bekendste nu nog gezongen psalmen is deze:

Toeverlaat II
Over psalm 121

*Ik hoor trompetten klinken,
De vijand is nabij.
Ik zie harnassen blinken:
En niemand is met mij.
Het hert klopt door 't benauwen,
Dies laat ik diep beschroomd
't Gezicht 't gebergt aanschouwen,
Of daar geen hulp van koomt.*

*Daar is geen hulp voorhanden,
Voorhanden dan van God,
Van God, die 's werelands landen
Heeft onder Zijn gebod,
Van God, die 's hemels lichten
Heeft onder Zijn gebied
En die 't weleer al stichte,
Dat 's menschen ooge ziet.*

En deze:
Uit den 139sten psalm

*Daar en is niet in mijn leven, daar en is, Heer niet in mij
Dat verborgen is voor Dij.*

*Gij doorgrondt het, Gij bekennt het; al wat is of wat geschiedt,
Merkt Uw oog, 't welk alles ziet.*

*Zit ik, sta ik, lig ik, ga ik, waar dat ik mij keer of wend;
Alle ding is U bekend.
Is er iet zoo diep verborgen in mijn diepste fantazij,
Dat voor U verholen zij?*

*'t Hert en kan zoo ras niet denken, of Gij voelt 'et ook terstond
En begrijpt zijn diepsten grond.
Doet de nacht het lichaam rusten; maakt de dag de zinnen
moe:
Gij doorziet al wat ik doe.*

Het succes van Camphuysens psalmen lag hem vooral in de een-
voudige taal die hij gebruikte en het zingbare karakter ervan.
Camphuysen nam als melodieën namelijk volksliedjes. Zijn psal-
men werden zodoende echte meezingers.

Naast het dichten ging Camphuysen ook een vak uitoefenen
om in zijn levensonderhoud te voorzien. Hij ging in de vlashan-
del waaronder ook het bewerken van vlas viel. Na zijn beenziek-
te werd Camphuysen bezocht door de derdedaagse koorts. De
stad Dokkum zon nog steeds op maatregelen om Camphuysen
uit te zetten. Inmiddels kreeg Camphuysen een brief uit Krakau
in Polen of hij daar rector wilde worden van de latijnse school.
Camphuysen had dat zelf wel gewild maar Anneke onder geen
beding en zo bedankte Camphuysen voorlopig. Hij ging ook niet
kijken in Krakau omdat hij na van de koorts te zijn genezen last
van nierstenen kreeg. Toen hij die kwijtraakte ging hij weer rei-
zen naar onder andere Haarlem en Den Briel. Teruggekeerd in
Dokkum was hij weer lange tijd ziek. Eenmaal wat beter, werkte
hij aan de psalmberijmingen. Onmiddellijk na de voltooiing
hiervan rond 10 april 1627 werd hij weer ernstig ziek. Hij werd
verzorgd door de broer van zijn vrouw en een hulp in de huis-
houding om zijn vrouw Anneke te ontzien. Hij had zelf het
gevoel zijn levenswerk voltooid te hebben. Op 19 juli 1627 stierf
hij 41 jaar oud. Het is wrang te beseffen dat slechts drie jaar na
zijn dood in 1630 de vervolging van de Remonstranten werd
opgeheven. Zelfs in de dood werd hij niet met rust gelaten. De
doodgraver groef zijn schedel op en verkocht hem. Na tal van
omzwervingen kwam hij terug in Dokkum waar hij in het raad-
huis tentoongesteld werd. Pas in 1860 wilde de Remonstrants-
doopsgezinde gemeente van Dokkum hier een eind aan maken
en werd het gebeente van Camphuysen compleet met de schedel
herbegraven op de nieuwe begraafplaats op de stadswal. Dirk
Camphuysen kreeg hier eindelijk de rust die hij verdiende.
Dat Vleuten aan hem een talentvol man en goed predikant verlo-
ren heeft mag na lezing van dit artikel duidelijk zijn. Zijn
Vleutense periode had in het straatnaambord best benadrukt
mogen worden.

Bronnen:

Reader's digest, Erfgoed van Nederland. Wat bleef uit een roerig verleden.
Amsterdam 1984.
Gerlof Verwey, Geschiedenis van Nederland. Levensverhaal van zijn bevol-
king. Amsterdam 1987, 1989.
Dr. H.G. van den Doel, Daar moet veel strijds gestreden zijn. Dirk Rafaelsz
Camphuysen en de contraremonstranten. Een biografie. Meppel 1967.
Jac. de Bruijn, Dirk Rafaelsz Camphuysen. De Brug 1970.
Roel Houwink, De bloemhof, gedichten en spreuken van Dirk Camphuysen.
Utrecht 1942.

Een kleine eeuw glastuinbouw in Vleuten - De Meern

door D. Van der Leest-Brand

Het kassengebied van Vleuten De Meern maakt plaats voor de bouw van de nieuwe stadswijk Leidsche Rijn, die tussen nu en 2015 gerealiseerd zal zijn met 30.000 woningen. In Vleuten-De Meern heeft het tuinbouwgebied, evenals het Westland, een karakteristiek kassenlandschap. Kassen hadden een korte levensduur en werden vaak vernieuwd, terwijl met de komst van het aardgas de karakteristieke schoorstenen verdwenen¹.

Glastuinbouw is een tak van bedrijvigheid die als industrie gezien kan worden, omdat het produceren van groenten, bloemen en potplanten als een grootschalig productieproces in kassen plaatsvindt. De glastuinbouw, de groenten-, de bloemen- en potplantenteelt onder glas zijn van groot economisch belang voor de Nederlandse export en voor de telers zelf.

De geschiedenis van de glastuinbouw

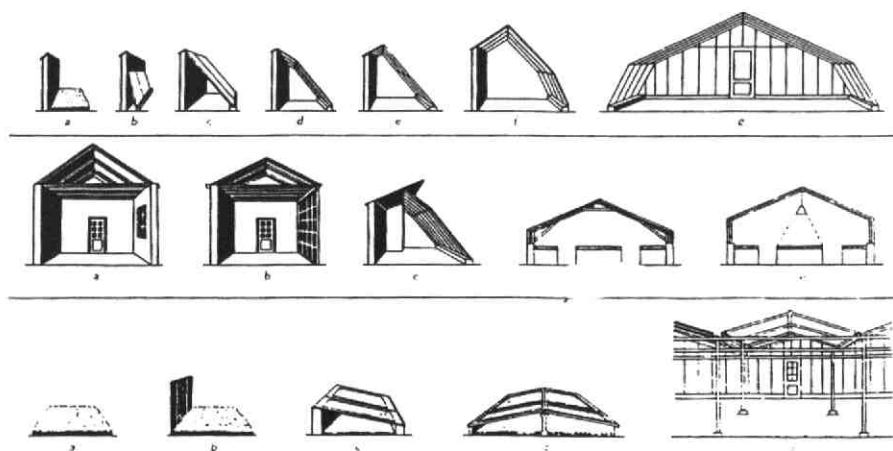
De geschiedenis van honderd jaar glastuinbouw was vanaf het begin tot het einde van deze eeuw geen succesverhaal, want er waren ook perioden met crisis en perioden met veranderingen. De ingeslagen weg bleek geblokkeerd en er moest dan een andere weg gekozen worden. Zulke perioden waren tijden vol onzekerheden. De rode draad in dit verhaal is het zoeken naar nieuwe oplossingen voor steeds weer nieuwe problemen van een kleine eeuw glastuinbouw in Vleuten-De Meern. De gevonden oplossingen waren vaak van blijvende aard.

De stadsuitbreiding van Utrecht aan het begin van deze eeuw werd de aanleiding van het ontstaan van dit glastuinbouwgebied. De stadsuitbreiding aan het einde van deze eeuw betekent het einde ervan. Door de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening Extra (VINEX) werd bepaald dat hier de stad Leidsche Rijn gebouwd wordt. Op de duurste grond van Nederland komen 30.000 woningen².

De ontwikkeling in de kassenbouw

Vanaf de vijftiende eeuw waren er aan de rand van de steden bedrijven die uitsluitend groenten en fruit teelden, de zogenaamde "warmoezenierderijen". Naarmate de steden groeiden en de bevolking talrijker werd ontstond er meer behoefte aan tuinbouwprodukten. De warmoezenierderijen moesten dicht bij een stad liggen, want men moest de verse produkten snel naar de stad kunnen vervoeren. Dat ging per kar met een paard, een handkar met een hond eronder, of per boot over geschikt vaarwater. Om de oogst te vervroegen werden er allerlei kunstgrepen uitgevoerd. Het fruit groeide sneller als de fruitbomen achter een muur beschut tegen de wind stonden. Een volgende stap was het telen achter glas³. De ontwikkeling van de glastuinbouw in Nederland liep achter ten opzichte van het buitenland. In België bestonden al sinds 1865 druivenkassen voor de beroepsteelt. De eerste kas in het Westland kwam in 1888, nadat een aantal tuinders uit Poeldijk, samen met de smid, in Hoeilaart waren gaan kijken. Zij namen de tekeningen van de kas mee naar huis en ook de succesvolle druivensoort Black Alicante. Deze druivenkas werd in het Westland en later in Vleuten nabouwd⁴.

Vanwege de concurrentie van de Engelse komkommers op de Duitse markt besloten in 1903 tuinders uit Loosduinen naar Engeland te gaan. Zij bouwden de Engelse komkommerskassen na, dubbele tweezijdige bakken met afneembare ramen. In 1904 bestond 90% van het glasareaal in Nederland uit platglas en was de achterstand ten opzichte van het buitenland ingehaald. Op het eiland Guernsey had men op een goedkope wijze een warenhuis gebouwd, dit is een kas op houten palen met

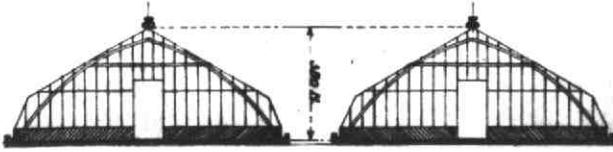

Schema, voorstellende de ontwikkeling van de kas uit muur, orangerie of zaaibed.

Druivenkas	Kasontwikkeling	Warenhuis
a. Muur	a. 16e eeuw. Schuur geen glas!	a. Bed
b. Muur met ramen	b. 17e eeuw. Orangerie tweezijdig glas	b. Zonnescherm van rietmat
c. Muurkas	c. 18e eeuw. Muurkas (twee à driezijdig glas)	c. Enkele (eenzijdige) bak
d. Lessenaar	d. 19e eeuw. Tweezijdige kas (alzijdig glas)	d. Dubbele (tweezijdige) bak
e. Kopkas	e. 20e eeuw. Kas met kunstlicht	e. Warenhuis
f. Dubbele kopkas		
g. Druivenkas serre		

afb.1. Schema van de ontwikkelingen in de kassenbouw

Bron: Vijverberg p56

afb. 2. Ontwerptekening uit 1916 voor de bouw van kassen volgens Westlandsmodel voor H Both op het land langs de tegenwoordige Wilhelminalaan te Vleuten.

Bron: Wittewaall p85

afneembare eenruiters (dakramen). Deze goedkoop te bouwen warenhuizen werden na 1918 in Nederland een enorm succes. Hierin kon een groot assortiment gewassen worden gekweekt. Door de bemesting werd het zoutgehalte van de grond hoger en als dit te hoog werd ging de groei van het gewas achteruit. Het probleem van de verzilting kon opgelost worden door er gedurende de winterperiode de ramen van af te halen, waardoor de grond door de regen werd doorgespoeld. Deze ramen werden in de winter weer voor andere teelten met platglas gebruikt⁵.

Hieronder is een foto afgedrukt van drie generaties glas, op de voorgrond plat glas, de ramen werden in de winter op stapels gelegd, helemaal links een warenhuis (platglas op palen, gemaakt van hout) en op de achtergrond de Venlokassen. De Venlokassen werden niet meer van hout maar van metaal gemaakt en waren hoger met grotere glazen ramen waardoor de lichtinval werd verbeterd.

afb.3. Drie generaties glas.

Bron: Vijverberg p22

De verwetenschappelijking

Rond de eeuwwisseling zag de Nederlandse regering dat de landbouw en de tuinbouw steeds belangrijker werden voor de export. De regering wilde een ministerie van Landbouw oprichten om de achterstand op het buitenland in te lopen. De overheid wilde het produktieniveau verhogen door betere voorlichting, onderwijs en ook onderzoek. Om dit te realiseren had de overheid gesprekspartners uit de landbouw- en de tuinbouw sector nodig voor overleg. Dit leidde in 1906 tot de oprichting van de Nederlandsche Tuinbouwbond. De overheid wilde in een goede samenwerking met de tuinders de tuinbouw bevorderen. Hiervoor werden in 1914 twaalf Rijkstuinbouwleraren aangesteld voor het onderwijs aan de tuinbouwinterscholen in de tuinbouwgebieden. De eerste tuinbouwleraar in Naaldwijk werd al in 1896 benoemd. Vanaf 1920 werden er Rijkstuinbouwconsulenten aangesteld en werden er proefstations in de tuinbouwcentra opgericht. In 1900 werd door de vereniging proef-

tuin Westland de eerste proeftuin in Naaldwijk gesticht, in 1926 kwam er een proeftuin in Vleuten. De tuinders en bloementelers in een centra richten gezamenlijk in verenigingsvorm of in coöperatie een proeftuin op. Hier werden teeltproeven gedaan, bemestingsproeven en later de bestrijdingsproeven tegen plantenziekte. Als de proeven tot een goed resultaat leidden, namen de tuinders dat direct over voor de eigen teelten. Deze onderzoeken waren op de praktijk gericht.

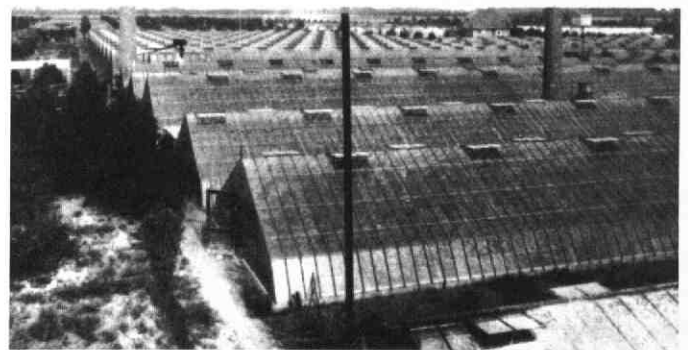

afb. 4. De in 1926 opgerichte proeftuin te Vleuten. Bij de broeibakken staat de toenmalige bedrijfsleider Lucas Verhoef.

Bron: Wittewaall p85

Het door het Rijk gefinancierde onderwijs, voorlichting en onderzoek heeft een rol gespeeld als richtingaanwijzer en begeleider in de ontwikkeling van de glastuinbouw. De verwetenschappelijking was pas na de Tweede Wereldoorlog het terrein van de techniek. Deze leverde duurzame oplossingen van de ontstane problemen⁶.

Het Westland heeft altijd een voortrekkersrol in de tuinbouw gespeeld. Het succes kwam voort uit samenwerking met elkaar in dit centrum van glastuinbouw, zoals veilingen, tuinbouwbonden, studieclubs, banken en toeleveringsbedrijven. Het Westlandse centrum werd ook een broedplaats voor nieuwe ontwikkelingen. Het uitwisselen van kennis tussen ondernemers was een belangrijk element. Vooral kleine ondernemers zijn sterker van een centrum afhankelijk dan grote ondernemers. Specialisatie werd een noodzakelijke voorwaarde om deel te nemen aan de nieuwe ontwikkeling. De kosten voor een sorteermachine waren niet rendabel als deze maar voor een deel van de bedrijfsactiviteit gebruikt konden worden. Dus voor de ontwikkeling van een centrum is concentratie van activiteiten, coöperatie van ondernemingen en specialisatie per ondernemer op een enkel produkt nodig. Zo is ook Vleuten-De Meern als centrum van glastuinbouw ontstaan⁷. In het volgende hoofdstuk wordt

afb. 5. Een foto uit 1925 met het kassencomplex langs 't Zand van A.C.J. Wittewaall en F.C. Klein van Willigen. De drie achterste schoorstenen staan er nu nog zoals te zien is op de foto van de bron op pag. 84.

Bron: Wittewaall p.84

deze geschiedenis met de dieptepunten die de glastuinbouw in Nederland en dus ook in Vleuten-De Meern heeft doorgemaakt beschreven. De voortdurende uitdaging om op deze dieptepunten een antwoord te vinden spreekt van een groot doorzettingsvermogen.

Het ontstaan van de Vleutense glastuinbouw de landbouwcrisis van 1880-1890

Door de grote transportmogelijkheden werd graan uit Amerika per boot hier op de markt gebracht en uit Rusland kwam na 1880 het graan per trein. De graanprijzen kelderden, ook in Nederland werd graan beneden de kostprijs verkocht. Deze crisis heeft de modernisering in de landbouw versneld en men ging over tot het telen van andere produkten. De tuinbouw werd bijna niet door deze crisis getroffen, zodat veel akkerbouwers overschakelden op de kleinschalige tuinbouw. Na 1895 brak er een tijd van ongekende produktiestijging aan⁸. Deze overschakeling van akkerbouw naar tuinbouw gebeurde ook in Vleuten en omgeving. De hoge stroomruggonden werden weidegrond, boomgaarden of gebruikt voor het telen van tuinbouwproducten.

De stadsuitbreiding van Utrecht 1880-1920

Omdat veel mensen van het platteland naar de stad trokken en de bevolking groeide, ging de stad Utrecht haar woongebied in een snel tempo naar alle kanten uitbreiden. Veel warmoezeniers rondom Utrecht moesten uitzien naar nieuwe tuinbouwgrond. In zijn boek "Zo was Utrecht, het dagelijksleven in Utrecht van 1900-1920", schreef Jan Reeskamp over de Utrechtse hoveniers: "Het was een beroep van hard werken. Om drie uur s' morgens stonden zij op om de kar met groenten te laden en naar de markt op het Jacobi Kerkhof te gaan, waar tegen vijf uur de winkeliers hun waren kwamen kopen. Met al die blaffende honden onder de karren gaf dat een enorm kabaal, waar de buurt niet blij mee was."

In de wijk Pijlsweerd herinneren nu nog enkele straatnamen aan deze tijd, zoals de Hoveniersstraat, de Tuinbouwstraat, de Zilvergeldstraat (de jaarlijkse pacht werd in zilvergeld betaald). De warmoezeniers uit Pijlsweerd waren veelal oud-katholiek en de warmoezeniers uit Abstede en Oudwijk rooms-katholiek⁹.

In 1905 werd de groenteveiling op het Paardenveld opgericht. De Utrechtse hoveniers hadden een geweldige hekel aan deze veiling, omdat ook de hoveniers van buiten de stad hier hun waar mochten aanbieden. Zij werkten dan ook flink tegen. In 1909 werd op het Paardenveld een vast veilinggebouw neergezet, dat in 1912 aanzienlijk werd uitgebreid, zodat hier ook de bloemkwekers hun bloemen konden veilen¹⁰.

De warmoezeniers werden door de woningbouw gedwongen te vertrekken. Zij vestigden zich in een kring rondom Utrecht, voornamelijk in Bunnik, Zuilen, Maarssen, Vleuten en Harmelen. De rooms-katholieke families De Groot, Jongerius, Kosterman, Verheul en Gresnicht en de oud-katholieke familie Van der Steen vestigden zich in Vleuten¹¹.

Vleuten had goede tuinbouwgrond ter beschikking, door de oude stroomruggonden van de Leidsche of Oude Rijn, het had een goede waterhuishouding en bovendien lag het dicht bij Utrecht. Een grote stimulans voor de verdere ontwikkeling van de Vleutense tuinbouw was de vestiging van de "Ida Maria State" van dokter Van Dugteren aan het begin van deze eeuw. Dokter van Dugteren was huidspecialist in Rotterdam en stelde in 1904 Benjamin Boers aan als bedrijfsleider van zijn grote tuin-derij. Boers was afgestudeerd aan de Rijkstuinbouwwinterschool te Naaldwijk. In deze tuin naar Westlands model ingericht, ston-

den de eerste druivenkassen, er werden diverse groenten gekweekt en ook asperges, rabarber en aardbeien. Verder bestond de tuin uit boomgaarden met een onderbeplanting van diverse bessensoorten.

Omdat Den Haag zich richting Westland ging uitbreiden, moesten ook hier tuinders elders naar grond gaan zoeken. Aangemoedigd door Boers kwamen velen naar Vleuten. De families Klein van Willigen, Wittewaal, Gondelach en anderen vestigden zich hier met hun tuinen in-gericht naar het Westlandse model. Zij teelden onder meer druiven en perziken in de druivenkassen en onder glas werden tomaten, sla en snijbonen gekweekt. Daarnaast teelden zij chrysanten en fresia's. Boers begon al snel voor zichzelf en Bonthuis werd bedrijfsleider.

Boers en andere tuinders zochten naar een beter afzetsysteem dan zelf te verkopen op de markt. Op initiatief van Boers en met medewerking van C. Van Breenen, H. Jongerius, J.C. de Haan, J. Witteveen, J.A. Kors en P.J. van de Wurff werd de "Vereniging Groenten- en Vruchten veiling Utrecht en Omstreken" opgericht in 1905. In het begin waren er 22 leden. Er kwam veel tegenwerking van de Utrechtse warmoezeniers. In 1912 werd Boers voorzitter. Het bleef moeilijk in het begin. Soms bleven de tuinders opeens weg en moest vanuit het Westland groenten en fruit aangevoerd worden.

Deze periode van grond onteigening kan niet als een crisis worden gezien, wel moesten de Utrechtse warmoezeniers verhuizen voor de woningbouw en dat werd juist de opkomst van Vleuten als tuinbouwgebied. De stadsuitbreiding van Den Haag richting Westland droeg hier eveneens aan bij.

De ontwikkeling voor de Tweede Wereldoorlog De Eerste Wereldoorlog 1914-1918.

Nederland bleef neutraal en de handel werd tot in de zomer van 1915 ongemoeid gelaten. Een voedseltekort dreigde omdat het prijspijs hoog bleef en er veel geëxporteerd werd naar

Duitsland. Daardoor werd de regering genoodzaakt een uitvoerverbod in te stellen op witte kool en bonen, later volgden meer produkten. De export moest werken met exportvergunningen, tegenover iedere partij voor de export moest een bepaald percentage tegen matige prijzen voor het binnenland beschikbaar blijven. De regering droeg deze taak aan de Nederlandsche Tuinbouwraad op. Tevens richtte de regering een distributiekantoor voor de binnenlandse bestemmingen van de groenten op. Dit werd de "Groenten Centrale" waarvan de veilingen, afzetverenigingen, exporteurs en verwerkers de leden waren. Ook werd er een Fruit Centrale opgericht. In 1916 verbood de Groenten Centrale de export naar Duitsland op consignatiebasis wegens de voedselschaarste vooral in Amsterdam. De schaarste werd steeds groter. Om in deze gunstige periode als veilingen met één mond te spreken, was een krachtige organisatie nodig en daarom werd in 1916 het Centraal Bureau voor de Tuinbouwveilingen in Nederland opgericht. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werden de landelijke tuinbouworganisatie versterkt door in samenwerking de organisatieproblemen op te lossen. Ook het aantal veilingen per regio was toegenomen¹².

Na 1920 bleef de landbouw door overproduktie en protectie in een depressie. De veeteelt breidde zich uit en er was een voortdurende overgang van akkerbouw naar tuinbouw, vooral rondom de snel groeiende steden. Zo bleef de tuinbouw met de glastuinbouw groeien en was deze Eerste Wereldoorlog geen crisis voor de glastuinbouw. Wel was het een tijd van schaarste en van 1917-1918 moesten de gaarkeuken in de grote steden de arme bevol-

king van voedsel voorzien.

In 1920 verkocht dokter Van Duchteren zijn 28 ha. grote tuinderij met de Ida Maria State. Deze werd in diverse percelen geveild. De bedrijfschef Bonthuis vestigde een bedrijf aan de Alendorperweg, dat later de Vleutense Proeftuin werd. In 1926 was Ir. Leenders de Rijkstuinbouwconsulent en Lucas Verhoef de bedrijfsleider van de eerste proeftuin aan de Utrechtseweg. Door de inzet van Boers verhuisde de goedlopende veiling in 1929 naar de terreinen aan de Croeselaan¹³.

De depressie van de jaren dertig

De beurscrisis van 1929 in New York leidde de diepe depressie van de jaren dertig in. De handel werd door de invoerende landen drastisch beperkt en daardoor kelderden de veilingomzetten. In 1933 kwamen er steunmaatregelen voor de telers in de vorm van een prijstoeslag op produkten die voor een te lage prijs waren verkocht. De regering stelde de Landbouwcrisiswet in werking. Deze hield in dat de invoer werd beperkt, er minimumprijzen vastgesteld werden voor de verkoop op de veilingen en dat bij doordraai de telers een minimumprijs kregen. Om de onkosten te beperken werd er gezocht naar een goedkoper te bouwen en betere kas, dit werd het "crisiswarenhuis", waaruit later de Venlo kas is voortgekomen. Een nadeel was dat deze geen afneembare ruiten hadden voor het uitspoelen van zout uit de bodem, maar het grote voordeel lag in een betere lichtdoorlating¹⁴.

Maar de marktoverschotten bleven. Men bleef naar oplossingen hiervoor zoeken. Van overtollig fruit werd pulp gemaakt voor de jamindustrie en in Leiden werd een drogerij opgericht om groenten te conserveren. Men teelde zo veel mogelijk groenten die

bewaard konden worden of ingemaakt. De plaatselijke standsorganisaties moesten met de banken de schuldenlasten regelen die voor een aantal tuinders te zwaar geworden waren¹⁵.

In Vleuten werd in 1934 een Tuinbouwschool gestart, waar Jac. de Bruyn directeur was. Hij was tevens de schrijver van het artikel "Het ontstaan van de Vleutense tuinbouw".

Ook in Vleuten trof deze crisis vooral de kleine boeren en tuinders en velen gingen failliet of bijna failliet. Er is onder hen

afb. 6. Een Venlokas

Bron: Vijverberg p22

veel armoede geleden. Zij vielen buiten de werkloosheidsuitkering omdat zij zelfstandig waren. De gemeente sprong zeer zuinig met ondersteuning om, alleen de allerarmsten kregen steun van de gemeente. Deze crisislasten gingen steeds zwaarder op de financiële positie van Vleuten drukken. Zij moest iedere uitgave tegenover Gedeputeerde Staten verantwoorden. Pas in 1938 trad de officiële rijkssteunregeling voor kleine tuinders in werking¹⁶. In deze crisistijd heeft de overheid maatregelen moeten nemen, zoals de teeltplicht voor bewaargroenten, de export belemmeringen, steunuitkeringen om de land- en de tuinbouw voor ondergang te behoeden. Deze depressie van de jaren dertig was in de eerste plaats een periode van overleven. In de tweede plaats werd "het crisiswarenhuis" en daarna de Venlokas een blijvend succes. Het overschotprobleem werd door de Tweede Oorlog in een klap weggevaagd.

De Tweede Wereldoorlog 1940-1945

De Duitsers schreven in 1940 voor dat de helft van de veiliggaanvoer tegen vastgestelde (lage) prijzen naar Duitsland moest worden getransporteerd. De Duitsers eisten het toezicht over alle organen. De Groenten- en Fruit Centrale moest weer ingesteld worden voor de voedselvoorziening. Tevens werden er bedrijfsschappen ingesteld. De eerste drie oorlogsjaren konden de tuinders volop produceren. Pas in 1944 en 1945 met de barre koude winters kwamen er moeilijkheden. Er was geen brandstof voor het verwarmen van de kassen. Ook was er in het Westland veel schade door de brede verdedigingslinie die langs de kust was aangelegd en door het oorlogsgeweld. Rond de bevrijding maakten de tuinders plannen om tot een democratischer functioneren van de tuinbouworganisaties te komen dan voor 1940 het geval was, waarbij de kleinere tuinders ook een vinger in de pap kregen. De veilingen werden de kern waar iedere tuinder lid van kon worden tevens een kern van de handel. Dit in tegenstelling met voor de oorlog. Het Centraal Bureau voor de Tuinbouwveilingen (CBT) zou belast worden met de algemene verantwoording, waarvan beheersing van het prijspeil het doel was.

Ook in deze oorlog kwamen er geen vernieuwingen maar was het weer een periode van overleven. Wel werden de organisaties van de veilingen, het CBT, de proeftuinen en van het tuinbouwonderwijs sterker.

De ontwikkeling na de Tweede Wereldoorlog, een periode van groei

De jaren 1946 en 1947 waren een tijd vol onzekerheden. Het ministerie van Economische Zaken wilde de kosten van levensonderhoud laag houden en wenste maximumprijzen in te voeren. De tuinbouworganisaties wilden juist een minimum-prijzeregeling. Het Ministerie van Landbouw zwakte hier tussen heen en weer. In 1947 begon heel voorzichtig de export naar de bezette zone's van het westelijke Duitsland en stelde het CBT de minimumprijzen vast. Dit werd een blijvende regeling. Ook kwam in dit jaar het exportcontract van tien miljoen dollar tot stand tussen de regering, de FAO (de voedsel en landbouworganisatie van de Verenigde Naties) en het CBT. In 1948 verbeterde de export naar Duitsland, 40% van de tomatentoevoer ging naar de bezette westelijke zones van Duitsland voor de legereenheden van de geallieerde westelijke bezettingszones. Ook de export naar Groot Brittannië kwam op gang¹⁷.

Uit het jaarverslag van 1949 van de Vleutense proeftuin blijkt, dat Ir. B.K. Bartels directeur was en J.C. Verhoef bedrijfsleider (de zoon de vorige bedrijfsleider). Hier stond ook in hoe de proeftuin aan geld kwam. De inkomsten waren: f. 2000,- van het Rijk; f.1000,- van de provincie; f. 4000,- van de veiling; f. 10,- van de gemeente Harmelen; f. 10,- van de Boerenleenbank en de opbrengst van de produkten bedroeg f. 15.000,-. De contributie van de leden werd niet genoemd. Elk jaar werden er verbeteringen aan de kassen uitgevoerd of nieuwe kassen geplaatst. Het aantal proeven voor bemesting, gloeiresten (zoutbepaling), pH metingen en teeltproeven nam steeds toe.

Door de matiging in de loonpolitiek gingen de lonen in de jaren vijftig geleidelijk omhoog, vooral als antwoord op de prijsstijgingen, zodat het geen echte welvaartsverbetering gaf. De telers moesten de produktiekosten in de hand houden en van de groeiende vraag profiteren. Tijdens de aanloop naar de EEG bleef de export groeien. De komkommer-, de sla- en de tomatenteelt waren het grootst. De veilplicht bleef bestaan. De bloemisterij werd nog steeds afgeschermd door teeltvergunningen, zodat

het ook in deze sector goed ging¹⁸.

De jaren zestig

Nog nooit waren de prijzen voor tomaten na de Tweede Wereldoorlog zó laag geweest en de doordraai zó groot als in 1964. Het gunstige weer en de uitbreiding van het glasareaal met 20% ten opzichte van 1963 waren de oorzaken hiervan.

In deze jaren zestig kregen de tomatentelers te maken met een infectieziekte van de tomatenplant met het tabaksmozaïekvirus (TMV). Dit gaf grote schade omdat de kwaliteit verminderde en de opbrengst daalde. Door onderzoek is in ca. 1966 een TMV resistent ras gevonden, dat een revolutie in de tomatenteelt betekende. Het bood de mogelijkheid van doortelen, dit betekende dat zodra het oude gewas bloeide er de nieuwe planten tussen geplaatst werden en zodoende kon men het hele jaar door oogsten. Voor die tijd moest alles tegelijk geoogst en geveild worden met meer risico voor de prijsvorming. Het doortelen werd direct door de tuinders in praktijk gebracht en dit gaf enorme besparingen. De tuinders richtten de studieclubs op om gezamenlijk problemen het hoofd te bieden, zoals het komkommervirus aan het einde van de jaren zestig. Door een verbeterd komkommerras volgde ook hier een produktievergroting¹⁹.

Na 1963 werd de geleide loonpolitiek losgelaten, daarna stegen de lonen met ca. 10% en ook in de jaren daarna bleven de lonen stijgen, waardoor de produktiekosten hoger werden. Om de arbeidskosten te verlagen werden technische uitvindingen gebruikt zoals sorteermachines. In tien jaar tijd groeide de produktie van glasgroenten, door uitbreiding van het glasareaal, schaalvergroting van de bedrijven en door een toenemende verbetering van de produktietechniek. De markt kon deze loonstijging aan door meer te produceren. Dit leverde geen extra winst op, dus de rentabiliteit daalde. Daarom moest men effectiever gaan werken.

Tabel 1: veilingaanvoer glasgroenten 1960-1970. Hoeveelheden in miljoenen.

Produkt	eenheid	1960	1965	1970
tomaat	kg	200	311	350
komkommer	stuks	132	286	350
sla	stuks	300	470	566

Bron: Vijverberg p.62

Aanpassingen in het veilingwezen waren nodig door het opheffen van de veilplicht en het aantal veilingen te verminderen. In 1960 waren er 133 veilingen in Nederland en in 1965 nog maar 87.

De crisis met overschotten en plantenziekten liet een enorme inventiviteit zien op het gebied van de wetenschap. Door de nood gedwongen werden nieuwe verbeterde en resistente tomaten- en komkommerrassen gevonden, kon men doortelen en werd tevens door technische uitvindingen de produktietechniek blijvend verbeterd, terwijl de markt zich weer herstelde²⁰.

De jaren zeventig

De Centrale Bond voor de Bloemisterij had lang voor de Tweede Wereldoorlog het teeltrecht bij het Ministerie voor Land- en Tuinbouw geregeld, om deze bloemensector te beschermen tegen te veel concurrentie. Om bloemen of planten te mogen gaan telen had men dus een vergunning nodig. In 1967 werd het teeltrecht voor de bloemisterij opgeheven, hetgeen leidde tot een

stormachtige groei van de bloemeteelt. Door de relatief zwakke rentabiliteit van de groententeelt ten opzichte van de grote rentabiliteit van de bloemeteelt stapten tal van groententuinders over en werden bloemenkweker. Dit gaf ook in Vleuten-De Meern spanningen, de gevestigde bloemenkwekers waren bang voor deze concurrentie. De groei in de bloemeteelt betekende een verbreding voor de hele glastuinbouw.

In 1970 bedroeg de omzet van de Groenten- en Fruitveiling Utrecht en Omstreken 40 miljoen. De omzet van de nieuwe bloemenveiling aan de Utrechtseweg te Vleuten was 10 miljoen. Het glasareaal in Nederland bereikte in 1970 voor de glasgroenteteelt zijn hoogste punt en daalde daarna in enkele jaren met 10%, ook Vleuten liep hiermee in de pas. De snijbloemen en de potplantensector bleef doorgroeien, zodat het totale glasareaal bleef stijgen. In 1974 en 1975 nam het glasareaal voor de glasgroenteteelt weer toe, zoals blijkt uit onderstaande tabel.

Tabel 2: ontwikkeling en gebruik glasareaal in hectaren in Nederland

jaar	groente	snijbloemen	potplanten	totaal glas
1965	5.114	863	38	6.339
1970	5.374	1.440	194	7.238
1975	4.683	2.608	452	7.900
1980	4.508	3.475	701	8.761

²¹Bron: Vijverberg p. 65

In 1975 bestond in Vleuten het glastuinbouwgebied voor 63 % uit groententeelt en 37 % uit bloemeteelt. Vleuten had 138 glastuinbouwbedrijven met gemiddeld 69 aren glasoppervlak, totaal ca. 9640 are (96,4 ha), waarvan 46% met verwarmd glas. Er waren maar enkele grote bedrijven en vele kleine, 1/3 van deze kwetsbare ondernemers had een arbeidsopbrengst van minder dan f.15.000,- per jaar per bedrijf. In de kleine tuinderijen werkten vaak de vrouw en grotere kinderen mee. Deze gegevens komen uit een onderzoek van het Landbouw Economisch Instituut uit 1978 naar de toekomstmogelijkheden van het glastuinbouwgebied van Vleuten-De Meern en Harmelen. De conclusie van dit rapport was, dat dit gebied zich prima zou kunnen handhaven²².

Door import uit Oost-Europa, van komkommers en tomaten uit Bulgarije en Roemenië via Duitsland, appels uit Argentinië en champignons uit het verre Oosten stonden de prijzen onder druk. Bovendien kwam daar de concurrentievervalsing van de EEG

nog bij. De Italiaanse regering steunde haar exporttelers met voordelen, ook de Franse regering steunde de eigen export. Tegen deze gang van zaken werden protestdemonstraties gehouden in Rotterdam en in Den Haag. De Nederlandse regering protesteerde in de ministerraden van de EEG te Brussel en oefende zoveel mogelijk druk uit. Pas midden jaren zeventig werden de genomen maatregelen pas merkbaar.

In 1973 kwam de eerste oliecrisis met een aanzienlijke werkloosheid en met een prijs-

afb. 7. De moderne Ivekakas

Bron: Vijverberg p37

een loon- en een geld inflatie. De prijsstijgingen werden veroorzaakt door de verhoogde energieprijzen, vooral van olie. De tweede oliecrisis in 1979 gaf een stagnatie in de economie waarvan protectionisme het gevolg werd. Overheden, ondernemers en vakbonden veranderden de overlegeconomie in een subsidie-economie. De glastuinbouw schakelde over van olie op aardgas. De ombouwkosten werkten kostenverhogend, zodat de rentabiliteit nihil werd. Aardgas was wel goedkoper dan olie, maar de aardgas prijs was gekoppeld aan de verhoogde olieprijs. Daarom voerde de regering in een vertraagd tempo stapsgewijs de verhoging van de aardgasprijs in, tot ergernis van concurrenten in de EEG. Arbeid en energie waren relatief duur geworden. De energiekosten bedroegen 30-50% van de produktiekosten, terwijl de arbeidskosten ieder jaar met 5 - 8 % omhoog gingen. Ook de rente op geleend geld ging omhoog en de inflatiespiraal bleef omhoog gaan²³.

Het gevolg van de energiecrisis was een verbetering in de kasbouw in de tweede helft van de jaren zeventig. De firma Ivekabouwde in samenwerking met TNO kassen met een bredere ruit. Hierdoor werd de lichttoetreding verbeterd en ook de warmtehuishouding. Kortom de Ivekakas was beter en goedkoper dan de Venlokas.

De bouwbedrijven van kassen probeerden aan de wensen van de tuinders om rendabeler en sneller te produceren tegemoet te komen. Voor de komkommerteelt werd de monorail ontwikkeld om de geplukte komkommers makkelijk naar het middenpad te transporteren. Vrij hoog in de kas hing een bak aan deze monorail waarin de geplukte komkommers gelegd werden. Door de tuinder Jaap Zegwaard werd een railsysteem met een kar op wielen op de verwarmingsbuizen vlak boven de grond in de kas bedacht. Dit Zegwaardbuissysteem rationaliseerde de produktie. Zowel de monorail als het Zegwaardbuissysteem werden direct in de kassen ingevoerd.

Door onderzoek en proeven is de teelt op substraat ontwikkeld. Deze sponsachtige kunststof was ideaal voor het telen van gewassen zoals komkommers, tomaten, rozen, etc. De tuingrond werd afgedekt met plastic, zodat er dus geen tuingrond meer nodig was om te telen, daardoor verkleinde de kans op plantenziekten. Door de automatische doseerinstallaties kregen de plan-

ten een uitgekende hoeveelheid vocht en groeistoffen toegediend. Deze vernieuwingen werden snel ingevoerd, waarmee de glasgroententeelt een sterke impuls kreeg naar verdere specialisatie, zoals de paprika, aubergine, vleestomaten en radijs. De blijvende sporen die deze perioden van dieptepunten nalieten waren de technische verbeteringen van de nieuwe Ivekakas, de monorail, het Zegwaardbuissysteem, de substraatteelt met de nieuwe gespecialiseerde teelten²⁴.

De jaren tachtig

De jaren tachtig waren voor de glastuinbouw moeilijk. De arbeidskosten stegen sterk, de rentevoet ging omhoog evenals de energieprijzen. De arbeidskosten maakten 30-50% van de produktiekosten uit. In de praktijk bleek dat op de arbeidskosten niet veel meer te besparen viel en ook het zwartwerken van buitenlanders was verleden tijd. De meeste aandacht ging uit naar besparing op de energiekosten. Men liet de moed niet zakken, want men beseftte dat het mogelijk moest zijn het energieverbruik te halveren door technische verbeteringen²⁵. Vanaf 1987 ging het steeds beter in de glastuinbouw door de economische groei.

Deze goede vooruitzichten leidden tot veel investeringen, zowel in de diepte door verbetering en modernisering van de computergestuurde automatische regelsystemen voor verwarming en voor de dosering van water en voedsel, als ook in de breedte door vergroting van het bestaande productieareaal. In het buitenland waren de vooruitzichten eveneens goed en werd er op dezelfde wijze geïnvesteerd. De productievergroting van Nederland en de productievergroting in het buitenland die toen volgde resulteerde in lagere prijzen, waardoor de rentabiliteit van de glassector enorm daalde, vooral van de glasgroenten²⁶.

De dieptepunten van de jaren tachtig laten zien dat deze veroorzaakt waren door de rentabiliteitsdaling, ten gevolge van de hoge energiekosten, de hoge arbeidskosten en een hoge rente. Voor lagere produktiekosten waren technische verbeteringen nodig. Ook de handel en de verkoop werden gerationaliseerd. De markt begon weer te groeien. Met bankkapitaal werden diepten- en breedte-investeringen gedaan in de techniek en vergroting van het glasareaal, om zo efficiënt mogelijk te produceren. Er werd nog meer gespecialiseerd en ook het assortiment werd nog verder uitgebreid.

De jaren negentig

De concurrentie binnen de EEG van de Zuid-Europese landen werd steeds groter. De landen rond de Middellandse zee werkten met de goedkope plastic kassen en konden hun positie versterken ten opzichte van de landen in Noordwest Europa met de dure glazen kassen. Het Nederlandse klimaat is ongeschikt voor deze plastic kassen die snel stuk waaien. De markt werd overvoerd met groenten. Ons oude veilingssysteem dat wel steeds gerationaliseerd was, had hierop geen antwoord. In 1992 en 1993 was het dieptepunt van de Nederlandse marktorganisatie op de overvoerde markt. Dit dieptepunt was van een andere orde dan alle voorgaande, want in de periode van 1965-1990 werden deze voorgaande crises door verbreding van het assortiment en rationalisering en schaalvergroting bestreden. Ook uit dit dieptepunt van de markt in 1992/1993 probeerde men met deze vroegere aanpassingen van het produktiebedrijf te komen, maar de reddingsboei van assortimentsvergroting hielp niet. De veilingen en de toeleveringsbedrijven werden verder gerationaliseerd, met nieuwe computersystemen bij het verkoopproces. De kleine groenten- en fruitveilingen fuseerden met de groten. Maar dit bracht geen ver-

afb. 8. Het buis-railsysteem van Zegwaard heeft veel arbeidsverlichting gebracht. Hier worden tomatenplanten op substraat gezet.

Bron: Vijverberg p132

betering. Naar de Europese marktwerking was te weinig onderzoek gedaan door TNO, LH Wageningen en het ministerie van Landbouw, zodat een pasklaar antwoord niet voorhanden was.

De traditie van de potplantentelers om zelf hun producten te verhandelen zonder de veilingklok begon nu ook bij de bloemenveilingen. De grote winkelketens kochten niet meer op de veilingen maar sloten hun contracten direct met de bloemenkwekers af. De potplanten handel kon door de grotere houdbaarheid ten opzichte van snijbloemen en groenten op langere termijn afspraken maken voor de verkoop. De kennis in het eigenbedrijf werd benut op het eigen bedrijf of met een beperkte groep uitgewisseld. Nieuwkomers werden en worden nu nog steeds als concurrenten gezien. Het aantal potplantentelers is vrij klein.

In de glasgroente teelt, waar veel grote hoeveelheden worden gekweekt is de kennisuitwisseling zeer open, omdat de studieclubs hun kennis met collega's delen. Door de coöperatieve organisaties van de glasgroentetelers zien zij elkaar niet als concurrenten.

De snijbloemensector bevindt zich daar tussenin. Verkopen gaan via de veiling, maar ook op naam staande partijen gaan buiten de veiling om. De kennisuitwisseling is redelijk open, toch wordt een betere produktiekwaliteit van een collega als nadeel voor het eigen bedrijf gezien.

Een zaadproducent, een stekbedrijf en een plantenkweker komen op de markt met een eigen uniek produkt en opereren geheel zelfstandig²⁷.

Tot 1992/1993 was het een efficiënte marktorganisatie met een publieke prijsvorming, een standarisatie van de kwaliteit en een uitgekookt logistiek systeem. Deze voorsprong die de glastuinbouw had is aan het verschuiven. De groentetelers gingen zich organiseren in telersorganisaties, die dezelfde produkten teelden, zoals van komkommers en van tomaten. Deze telersverenigingen konden als een gespecialiseerde groep van eenzelfde teelt veranderingen in dit marktsysteem afdwingen. De coöperatieve veilingen zijn gefuseerd tot negen grote veilingen in Nederland onder de naam de Verenigde Tuinbouwbedrijven Nederland (VTN). Hieruit is de VTN Greenery ontstaan met als hoofdtak verkoop en export en in tijden van schaarste van kopen en importeren. De CBT is opgeheven en is een onderdeel van de VTN Greenery geworden. Na 100 jaar veilingklok met de eerlijkste manier van verkopen met opbouwrijzen voor iedere producent, moet deze klok wijken voor de grote winkelketens die voor langere tijd vaste prijzen wensen af te spreken. Dit betekent grotere hoeveelheden produceren, dus schaalvergroting en nog meer investeringen. Er kwam een ware hausse van kassenbouw in 1997. De kleine tuinderijen vallen in deze race af.

De overheid draaide de subsidiekraan sinds 1994 drastisch dicht. De minister stelde minder geld ter beschikking voor onderzoek, zodat veel proeftuinen verdwenen. Alleen Naaldwijk, Wageningen, Horst en Klazinaveen bleven over. Ook de studieclubs zijn gefuseerd en zijn nu onderdeel van de Land- en Tuinbouw Organisatie Nederland. Ook hier werden de subsidies van het Rijk geschrapt, terwijl de buitenlandse concurrentie steeds meer voordeel weet te halen uit de Brusselse EEG subsidiepot. Het nieuwe VTN Greenery veilingssysteem draait nog niet goed er worden nog veel fouten gemaakt, zodat de onvrede groeit en veel tuinders hun lidmaatschap opzeggen. De problemen zijn nog niet opgelost en waren van een heel andere aard dan alle voorgaande dieptepunten. De verkoop buiten de klok om wordt steeds omvangrijker en veel kleine bedrijven kunnen deze wedloop niet bijhouden en stoppen.

De plannen voor Leidsche Rijn en het einde van de glastuinbouw in Vleuten-De Meern

Net als in 1978 kwam het Landbouw Economisch Instituut in 1983 met een rapport over de toekomstige ontwikkeling van de glastuinbouw in Vleuten-De Meern en Harmelen. De conclusie luidde opnieuw, dat dit glastuingebied zich zou kunnen handhaven.

In 1986 verscheen het streekplan van de provincie Utrecht, waarin de verdere ontwikkeling van de glastuinbouw ten westen van de A2 werd geprojecteerd. Tevens werd een plan ontwikkeld, waarbij de restwarmte van de UNA elektriciteitscentrale voor deze glastuinbouw benut zou worden.

Het ministerie van Landbouw en Visserij begon met een ruilverkaveling en modernisering van het glastuinbouwgebied aan weerszijden van de Alendorperweg, die 5 miljoen gekost heeft en in 1991 was afgerond. Het nieuwe glastuinbouwcentrum Den Hoet van 20 ha. werd in 1990 geopend.

De verschillende rapporten tuimelden over elkaar heen, alle met dezelfde strekking van handhaving van het tuinbouwgebied van Vleuten-De Meern. Tot er in 1991 een plotselinge ombuiging van bovengenoemd beleid kwam met de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening Extra (VINEX) van het Rijk. Deze VINEX nota regelde de woningbouw voor heel Nederland en bepaalde, waar wel en waar geen woningbouw zou komen. Er werden natuurlijk vele afwegingen gemaakt en het Rijk wilde Het Groene Hart van de provincie Zuid-Holland niet verstedelijken maar groen houden. Er werd een stad ten westen van Utrecht gepland en handhaving van de glastuinbouw werd niet mogelijk geacht. Het Rijk wenste versterking van de centra in de Haarlemmermeer en in de Hoeksche Waard. Ten westen van Utrecht moest grootschalige woningbouw komen. De Gedeputeerde Staten van Utrecht waren hiertegen, net als het Ministerie van Landbouw. Weer tuimelden allerlei nota's over elkaar. De stad Utrecht claimde grond ten Westen van de A2 voor woningbouw, omdat het grondgebied van Utrecht volgebouwd was en er een enorme vraag naar woonruimte ontstond. Ook het gemeentebestuur van Vleuten-De Meern was bereid om een groeitaak van 15.000 woningen op zich te nemen, onder voorwaarde dat de glastuinbouw gehandhaafd zou blijven. De drie gewestelijke landbouworganisaties van de provincie Utrecht publiceerden een rapport "Glastuinbouw Vleuten-De Meern in perspectief". Zij wensten één duidelijke lijn voor het handhaven van het glastuinbouwgebied en waren tegen annexatie door Utrecht. Het was een onzekere tijd voor de glastuinbouw in dit gebied; de telers wisten niet meer waar zij aan toe waren, of er nog wel geïnvesteerd of juist niet geïnvesteerd kon worden.

Om aan de VINEX nota gestalte te geven gingen Utrecht en Vleuten-De Meern samenwerken en kwam in 1995 het Masterplan Leidsche Rijn tot stand. Het projectbureau van de architect Riek Bakker speelde een grote rol hierin. Vleuten-De Meern ging akkoord met de annexatie van een deel van haar grondgebied ten westen van de A2 door Utrecht.

In 1995 werden er al afspraken gemaakt tussen de Provincie Utrecht, het Regionaal Beraad Utrecht, de gemeente Utrecht, de gemeente Vleuten-De Meern, de gemeente Harmelen en de belangenverenigingen van de agrariërs van Vleuten-De Meern ten aanzien van het verplaatsingsplan. Deze afspraken gingen over de aankoop van de glastuinbedrijven, die moesten wijken voor de woningbouw, het verplaatsen en hervestigen in de Harmelerwaard, de aanpassing van de infrastructuur, de aankoop van bedrijven die in de Harmelerwaard moeten wijken voor de

glastuinbouw, over de schadeloosstellingen, de grondprijs, de bodemsanering, de fasering en hoe de geschillen over schadeloosstellingen moeten worden opgelost. Hiermee is men nog steeds volop bezig.

De Provinciale Staten van Utrecht kwamen in 1997 met een nieuw herindelingsplan voor de hele provincie Utrecht. Harmelen werd bij Woerden en Vleuten-De Meern werd bij Utrecht gevoegd ter versterking van de stad Utrecht. De bewoners en het gemeentebestuur van Vleuten-De Meern willen zelfstandig blijven en hebben geprotesteerd met acties en met overleg. Deze procedures lopen ook nog steeds.

De gevolgen voor al deze beslissingen zijn dat een deel van de nieuwe stad Leidsche Rijn, op de duurste grond van Nederland gebouwd zal worden. Het kost miljoenen om de tuinders uit te kopen en schadeloos te stellen, zodat zij kunnen verhuizen naar de Harmelerwaard of naar andere locaties met hun bedrijf.

Door de tuinders van Vleuten De Meern is een belangenvereniging van agrariërs opgericht. Piet Koning is de secretaris en de woordvoerder van deze vereniging naar de provincie, de gemeente Vleuten- De Meern, naar Utrecht, de pers, etc. Na inventarisatie wat de agrariërs zelf wilden blijkt dat ongeveer 1/3 deel, 35 van de 90 tuinders willen verkassen naar de Harmelerwaard en de polders Bijleveld en Vleuterweide. Ook verkassen er bedrijven naar elders. Het juiste aantal is niet bekend maar ik schat ongeveer 1/3 deel. Voor de oudere tuinders die geen opvolger hebben is dit het moment om te stoppen. Zij laten zich uitkopen en gaan met pensioen.

In het jaar 2015 zal deze stad met 30.000 woningen, met winkelcentra, scholen en infrastructuur een feit zijn. Het ontstaan van de tuinbouw in Vleuten was het gevolg van de stadsuitbreiding van Utrecht aan het beging van deze eeuw. De warmoezeniers moesten verdwijnen voor de woningbouw. Zij verhuisden naar de dorpen rondom Utrecht en ook naar Vleuten. Aan het einde van deze eeuw zal het bloeiende glastuinbouwcentrum van Vleuten-De Meern verdwijnen voor de woningbouw. Een eeuw lang bepaalde dit glastuinbouwcentrum de geschiedenis van Vleuten-De Meern. Het landschap met de moderne kassen en enkele overgebleven schoorstenen is door de slopershamer snel aan het veranderen.

Tenslotte wil ik ervoor pleiten, dat van de geschiedenis van een kleine eeuw glastuinbouw in Vleuten-De Meern, een schoorsteen, een kas, kortom een stukje industrieel erfgoed als herinnering bewaard blijft in de stad Leidsche Rijn. De juiste plaats hiervoor is het geplande Groenpark. Hier moet beslist een stukje industrieel erfgoed behouden kunnen worden.

Notenlijst

- 1 E. Nijhof en P. Scholliers, Het tijdperk van de machine; Industrieelcultuur in België en Nederland (Brussel 1996) 16.
- 2 Ibidem, 50.
- 3 Vierde Nota Ruimtelijke Ordening Extra (Den Haag 1991).
- 4 Westlands Museumgids voor streek- en tuinbouwhistorie. (Honselaarsdijk 1995), 20.
- 5 A.J. Vijverberg, Glastuinbouw in ontwikkeling, Beschouwingen over de sector en de beïnvloeding ervan door de wetenschap. (Delft 1996), 55-58.
- 6 Ibidem, 34, 118.
- 7 Ibidem, 90-95.
- 8 H. Knippenberg en B. de Pater, De eenwording van Nederland; Schaalvergroting en integratie sinds 1800 (Nijmegen 1990). 106.
- 9 J. Reeskamp, Zo was Utrecht; het dagelijksleven in Utrecht 1900-1920 (Zaltbommel 1976), 20-28.
- 10 A. van Hulzen, Utrecht bij gaslicht (Groningen 1980), 13

11 Reeskamp, 20-28.

12 W. Kemmers en L. Gijsberts, 75 jaar Centraal Bureau van de Tuinbouwveilingen in Nederland (Zoetermeer 1992), 14-22.

12 J. de Bruijn, Het ontstaan van de Vleutense tuinbouw in: Historische Vereniging Vleuten De Meern Haarzuilens (1985 nr. 2), 13.

14 Vijverberg, 58.

15 W. Kemmers en L. Gijsberts, 39-40

16 R. van Vliet, Vleuten in de jaren dertig; een onderzoek naar het gemeentebeleid ten aanzien van door de economische crisis getroffen personen . Doctoraalscriptie (Utrecht 1982), 42-81.

17 Kemmers en Gijsberts, 55-59

18 Vijverberg, 59.

19 Ibidem, 35.

20 Ibidem, 62,63.

21 Ibidem, 65.

22 J.G.M. Helder, De tuinbouw in Vleuten-De Meern en Harmelen; Toekomstige ontwikkeling ontwikkeling van de glastuinbouw (LEI afd.Structuuronderzoek, Den Haag 1983), 16.

23 Kemmers en Gijsberts, 103, 104.

24 Vijverberg, 41.

25 Ibidem, 68.

27 Ibidem, 100.

Literatuur

- J. de Bruijn, Het ontstaan van de Vleutense tuinbouw in: Historische Vereniging Vleuten, De Meern, Haarzuilens (1985 nr. 2).
- J.P. Corten e.d., Sporen van nijverheid: op zoek naar industrieel erfgoed. Stichting Regionale Geschiedbeoeffening (Meppel 1995).
- D.W. Gravendeel, 10.000 baby's, verhalen uit "herinneringen en overpeinzingen" van Dr. A.W. Aussems in: Historische Vereniging Vleuten, De Meern, Haarzuilens (1985 nr.3).
- J.G.M. Helder, De tuinbouw in Vleuten-De Meern en Harmelen; Toekomstige ontwikkeling van de glastuinbouw (LEI afd.Structuuronderzoek, Den Haag 1983).
- A. van Hulzen, Utrecht bij gaslicht (Groningen 1980).
- Jubileumgids 1917-1977, Vereniging Bloemen en Plantenveiling Utrecht en Omstreken.
- Kemmers en L. Gijsberts, 75 jaar Centraal Bureau van de Tuinbouwveilingen in Nederland (Zoetermeer 1992).
- H. Knippenberg en B. de Pater, De eenwording van Nederland; Schaalvergroting en integratie sinds 1800 (Nijmegen 1990).
- E. Nijhof en P. Scholliers, Het tijdperk van de machine; Industrieelcultuur in België en Nederland (Brussel 1996).
- C. Ploeger, De tuinbouw in Vleuten-De Meern en Harmelen; enkele bedrijfseconomische en structurele aspecten van de glastuinbouw (LEI afd. Tuinbouw, Den Haag 1978).
- J. Reeskamp, Zo was Utrecht; het dagelijksleven in Utrecht 1900-1920 (Zaltbommel 1976) .
- Drie gewestelijke landbouworganisaties voor Utrecht, Glastuinbouw Vleuten-De Meern in perspectief (Utrecht 1991).
- Veiling Utrecht 60 jaar; jubilerende veiling ligt midden in gezond tuinbouwgebied in: Vakblad voor de bloemisterij (1977 nr.37).
- Verplaatsingsplan glastuinbouw, (Utrecht 1995).
- A.J. Vijverberg, Glastuinbouw in ontwikkeling, Beschouwingen over de sector en de beïnvloeding ervan door de wetenschap. (Delft 1996).
- R. van Vliet, Vleuten in de jaren dertig; een onderzoek naar het gemeentebeleid ten aanzien van door de economische crisis getroffen personen . Doctoraalscriptie (Utrecht 1982).
- Vleutens Proeftuin-Jaarverslagen over 1949 tot 1971
- Westlands Museumgids voor streek- en tuinbouwhistorie. (Honselaarsdijk 1995)
- O. Wittewaall, Vleuten-De Meern geschiedenis en historische bebouwing (Zeist 1994).

Bronnen

- Interview met G. Brand, Pruiwendijk 75, Rijsoord. Komkommerteler. Jaarverslagen van Vleutens Proeftuin van 1949 t/m 1970. Kranten publicaties van De Brug van 18 en 25 maart 1998. Masterplan Leidsche Rijn. Ontwerp-herindelingsregeling provincie Utrecht; Commentaarnota bij reacties op het herindelingsplan Provincie Utrecht Deel I (1997). Plankaart van de Structuurschets Vleuten De Meern 1977 (Projectbureau Vleuten-De Meern). Vierde Nota Ruimtelijke Ordening Extra (Den Haag 1991).

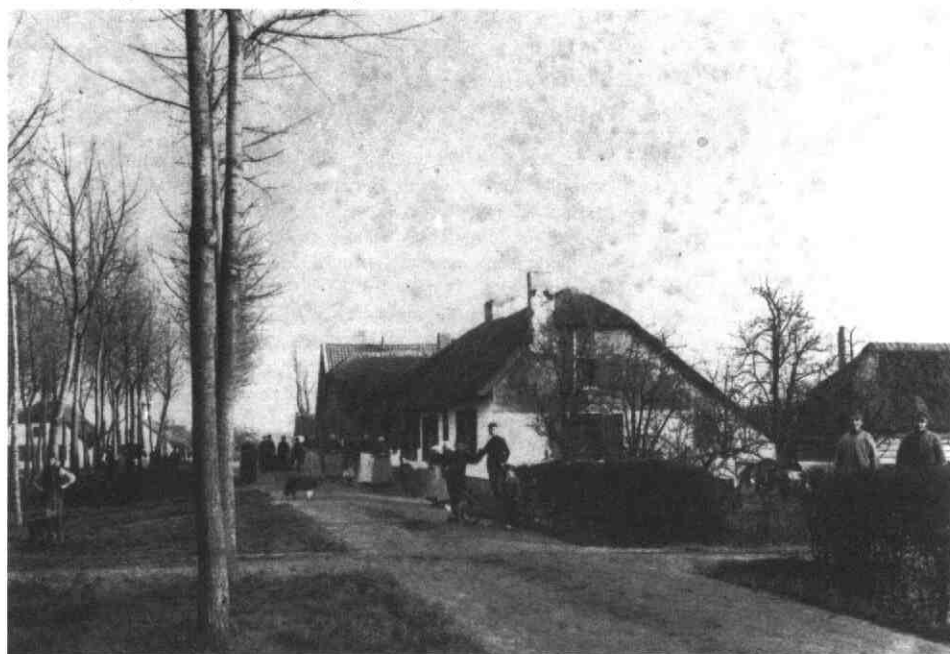
Onze straatnamen, oorsprong en betekenis (3)

door J.H.P. Heesters

Voor Haarzuilens is 1998 een belangrijk jaar. Een eeuw geleden, in het jaar van de inhuldiging van koningin Wilhelmina, werd op 31 augustus in het nieuw gebouwde dorp de raadzaal van de gemeente Haarzuilens officieel in gebruik genomen. Als afsluiting van dit eeuwfeest besteden we, in de laatste aflevering van dit jaar, aandacht aan de wegen in dit oude dorp waarvan er velen ook een eeuw bestaan.

Het nieuwe dorp

In 1887 huwt Etienne Gustave Frederic Baron van Zuylen van Nyevelt met Helène Caroline Betsy Barones de Rothschild. Zij was een telg uit de bekende en rijke bankiersfamilie.

afb. 1. Het oude dorp De Haar voor de afbraak rond 1890.

Als huwelijksgegeschenk ontvangt het bruidspaar van Jhr. Mr. Victor de Stuers een, door architect dr. P.J.H. Cuypers, gemaakt plan voor de herbouw van kasteel De Haar.

Nadat de baron in 1890 de ruïnes van het kasteel had geërfd, werd in 1892 besloten om op de restanten een nieuw kasteel te herbouwen. Architect Cuypers, als fervent voorstander van de neo-gotiek, krijgt hiervoor de opdracht. Zonder eerst een bouwkundig onderzoek te doen, gaat hij voortvarend aan de slag. Het gevolg hiervan is dat, na bijna honderd jaar, vijftig miljoen gulden voor een ingrijpende restauratie nodig is.

In het plan van Cuypers was geen plaats meer voor het oude dorp De Haar. Dit dorp lag ten zuidoosten van de ruïnes van het kasteel. Het hele dorp bestond uit 44 huizen en boerderijen waarvan er zeker twintig afgebroken moesten worden. De toenmalige baron kocht alle bezittingen op en bouwde, op zijn kosten, twee kilometer ten oosten van het oude kasteel een nieuw brinkdorp. Met de bouw hiervan werd in 1896 begonnen en in 1898 konden de woningen en de bedrijfspanden worden betrokken.

In het plan van Cuypers waren ook tuinen en een park opgenomen. De bekende tuinarchitect H. Copijn uit Maartensdijk werd belast met het ontwerp en de aanleg. Om dit alles te reali-

seren, moesten enige wegen, zoals een deel van de Ockhuizerlaan en Eikstraat vervallen. Ook moesten wegen worden omgelegd en nieuwe worden aangelegd.

Ondanks dat de aanleg van het gehele wegensysteem in en om het nieuwe dorp Haarzuilens omvangrijk is geweest, is daar in de archieven van de gemeente Haarzuilens niets van te vinden. Het enige houvast is de wegenlegger van 5 juli 1854 waarin enige oude wegen zijn genoemd die op 18 augustus van dat jaar zijn vastgesteld¹.

Brink

De centrale plaats van het nieuwe dorp Haarzuilens wordt gevormd door de Brink. In Saksische streken was een brink van ouds een open ruimte omzoomd door bomen waar omheen een dorp werd gebouwd. Vanuit dit gegeven heeft architect Cuypers het nieuwe dorp Haarzuilens, met een middeleeuws karakter, gerealiseerd.

Hij ontwierp een trapeziumvormig plein waarop een aantal wegen en paden uitkwamen. Rondom het plein werden, naast de woonhuizen, een bakkerij, smederij,

kruideniers- en manufacturenwinkel gebouwd. Een centrale plaats werd ingeruimd voor het café 'In 't wapen van

afb. 2. Boven het café (Brink 2) bevindt zich de raadzaal van de gemeente Haarzuilens (Brink 1)

Haarzuilens'. Op de bovenverdieping van dit café bevond zich de raadzaal van de voormalige gemeente Haarzuilens die op 31 augustus 1898, op de achttiende verjaardag van H.M. Koningin Wilhelmina, in gebruik is genomen.

Op het middelpunt van de Brink heeft al vanaf het begin een waterpomp gestaan. Deze pomp is via een aantal diagonaal lopende paden bereikbaar. In 1951 is de originele pomp door de huidige vervangen.

Brinkstraat

Een van toegangswegen naar de Brink is de Brinkstraat. Het was een van de eerste straten die tijdens de bouw van het dorp Haarzuilens is aangelegd. Deze weg de loopt vanaf de Brink, in zuidelijke richting, naar de kruising met de Eikslaan, Kasteellaan en Thematerweg en diende ter ontsluiting van het nieuw gebouwde dorp.

Om het middeleeuws karakter van het nieuwe dorp meer tot uitdrukking te laten komen, was in het plan van architect Cuypers, aan het begin van deze weg, een poortgebouw opgenomen. Dit idee werd al vrij spoedig afgewezen.

afb. 3. Een karakteristiek huis aan de Brinkstraat 1 met een opvallende tekst

Typerend voor de Brinkstraat zijn enkele laat 19de eeuwse gebouwen. Het pand op nummer 1 is in 1896, in opdracht van de toenmalige baron, gebouwd. Op de gevel staat de tekst; ' Cordis Dos Optima Candor'. De vertaling hiervan luidt 'De reinheid des harten is het grootste geluk'. Uit 1910 dateert het café met de uitspanning waarin Thomas van Leeuwen de scepter zwaaide. In dit etablissement is nu café-restaurant 'De Vier Balken' gevestigd.

Door het karakteristieke van het kasteel en het dorp wordt dit door veel mensen bezocht. Om de verkeerssituatie voor het lopende publiek in zuidelijke richting te verbeteren, werd in april 1970 vanaf de Brink, achter de bestaande bomenrij om, een trottoir tot aan de kasteellaan aangelegd.

Eikslaan

In het verlengde van de Brinkstraat loopt in zuidelijke richting de Eikslaan. Mogelijk is deze weg tot aan de latere kantonnale weg, wat nu de Parkweg is, een uitweg voor de polder Themaat geweest.

Zeker is dat deze laan in de 17de eeuw als oprijlaan naar kasteel Den Eyck is gebruikt. Dit kasteel stond ter hoogte van de Bochtdijk. Op de kaart van P. Ketelaar uit 1769 is te zien dat de Eikslaan om het kasteel gelegd is. Op deze kaart wordt ook de 'Laan van den Eyck' vermeld. Op de kadastrale kaart van 1832 blijkt dat het kasteel gesloopt en de Eikslaan rechtgetrokken is.

afb. 4. Eikslaan met fietspad vanuit het noorden

Tot 1885 wordt de naam verder niet op kaarten vermeld. Daarna kan de naam van deze laan aangetroffen worden op de topografische kaart van 1885 en op de kaart van het Hoogheemraadschap van de Lange Vliet uit 1900.

Tot 9 maart 1937 bestond de bestrating van de Eikslaan uit grind en puin en de onderhoudsplicht was in handen van het waterschap Haarrijn². Door het raadsbesluit van de gemeente Haarzuilens in 1950 werd de onderhoudsplicht van het waterschap door de gemeente overgenomen³.

In 1979 besloot de gemeenteraad van Vleuten-De Meern dat het zuidelijke gedeelte van de Eikslaan op kosten van de gemeente geschikt gemaakt zou worden voor fietsers en voetgangers⁴. Omdat toen ook de beplanting behouden is, is het karakter van deze laan bewaard gebleven.

Ockhuizerweg

Dit is de tweede toegangsweg naar de Brink uit noordelijke richting. Het oude gedeelte van deze weg, vroeger de Ockhuizerlaan en in het noordoosten de Ockhuizerdijk genoemd, dateert waar-

afb. 5. Enkele huizen aan de Ockhuizerweg

schijnlijk uit de 12de eeuw. Het was de ontginningsbasis van de restontginning van Ockhuizen. De oorspronkelijke weg liep kaarsrecht van de Thematerkade in zuidelijke richting tot aan de westzijde van de huidige Eikstraat. Deze laan wordt vermeld op een topografische kaart uit 1860 en op de Gemeente Atlas van J. Kuyper uit 1868.

Toen op het einde van de vorige eeuw het park van kasteel De Haar werd aangelegd, is een groot gedeelte van de laan verdwenen. Ten noorden van het park werd een nieuwe weg in zuidoostelijke richting aangelegd. Deze boog in zuidelijke richting af en gaf vervolgens toegang tot de Brink. Vanaf die tijd werden de

Ockhuizerlaan en de Ockhuizerdijk de Ockhuizerweg genoemd. Uit de wegenlegger van 9 maart 1937 blijkt dat het oude

afb. 6. Eikstraat no's 2 -12 tijdens de renovatie in 1994

gedeelte van de weg bestond uit grind⁵. Bij het oude weggedeelte is nog het oude wegprofiel intact met in de berm aan beide zijden knotwilgen. Het nieuw aangelegde deel bestond uit asfalt en beton. Op 8 mei 1951 besloot de gemeenteraad van Haarzuilens de onderhoudsplicht van waterschap Haarrijn over te nemen⁶.

Eikstraat

Evenals de Eikslaan is deze straat genoemd naar het vroegere kasteel Den Eyck dat op de Eikslaan stond ter hoogte van de Bochtdijk. Aansluitend aan de vroegere Ockhuizerlaan en Ockhuizerdijk diende deze weg, waarschijnlijk in de 12de eeuw, als uitvalsbasis voor de restontginning van Ockhuizen.

Toen vanaf 1896 de tuinen en het park van kasteel De Haar werden aangelegd, werd het westelijk deel van deze straat (en van de Ockhuizerlaan) aan het wegennet onttrokken. Het oostelijk gedeelte werd in het stratenplan van het nieuwe dorp Haarzuilens opgenomen. Kenmerkend voor deze straat zijn een zestal woningen die na 1896, in opdracht van de voormalige baron, zijn gebouwd. Typerend voor deze huizen in deze straat is dat de luiken en deuren in de heral-

afb. 7. Foto met huizen in de Wethouder de Greeflaan 2-8 uit 1987

dische kleuren van kasteel De Haar, rood-wit, zijn geschilderd.

Wethouder de Greeflaan

Toen in 1896 het park van kasteel De Haar werd aangelegd, verdween een gedeelte van de vroegere Ockhuizerlaan. Omdat een boerderij, als gevolg hiervan, geïsoleerd werd, moest een nieuwe weg in oostelijke richting aangelegd worden, die de naam Boslaan kreeg.

Op 18 oktober 1955 besloot de gemeenteraad van Vleuten-De Meern de naam van deze laan en het stukje ten oosten van de Ockhuizerweg te wijzigen in Wethouder de Greeflaan⁷. Het was een eerbewijs aan de vroegere rentmeester van het kasteel, wethouder van Haarzuilens en lid van het comité 'Eigen R.K. Kerk Haarzuilens'. Na het eerste rentmeesterschap van Frans Luyten, volgde Hendrik de Greef hem op en hij beheerde het kasteel tot 1954.

Heggestraat

Deze straat is genoemd naar het minigerecht 'De Hegge op Themaat'. Dit kleine gerecht heeft tot aan het einde van de 18e

afb. 8. De grachtzijde van de Heggestraat met rechts de werkplaats van schildersbedrijf Hoogstraten

eeuw bestaan en was vijf morgen groot. Dit kleine gerecht was geen onderdeel van het gerecht Themaat, zoals mogelijk gedacht kan worden, maar een afscheiding van een gedeelte van het gerecht De Haar. In de 'Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden' van 1772 is vermeld dat het kleine gerecht in 1767 was beleend aan Jan Maarten de Monchy. De Heggestraat is tijdens de bouw van het nieuwe dorp Haarzuilens op de einde van de 19de eeuw aangelegd.

Polderweg

Als gevolg van de parkaanleg van kasteel De Haar moest er een verbindingsweg komen. Deze weg was nodig ter vervanging van de vroegere verbinding naar de Thematerkade tussen de vroegere Ockhuizerlaan, wat nu de Ockhuizerweg is, en de Haardijk, de tegenwoordige Rijndijk.

Rond 1900 werd deze weg langs noordelijke begrenzing van het park aangelegd en Polderweg genoemd. In het gemeentearchief van de vroeger gemeente Haarzuilens is over de naamgeving van deze straat niets te vinden. Het ligt voor de hand dat deze naam

gekozen is omdat de weg door het polderlandschap liep.

Wel wordt de naam in de wegenlegger van 30 augustus 1907 genoemd⁸. Hierin wordt vermeld: 'Polderweg loopende van den Thematerweg in westelijke richting tot den Rijn- of Haardijk = grint'. In de wegenlegger van 9 maart 1937 is vermeld dat de Polderweg voorzien is van beton en asfalt⁹.

Alexandralaan

In 1979 werd door de gemeenteraad besloten om achter de Ockhuizerweg zes premiekoopwoningen te bouwen omdat het realiseren van twaalf geplande woningwetwoningen niet haalbaar was. Later werden er nog zes woningen gebouwd.

Toen de woningen gebouwd waren en de weg was aangelegd, besloot de gemeenteraad op 24 maart 1980 op verzoek van de inwoners van de kern Haarzuilens, de nieuwe weg de Alexandralaan te noemen. Alexandra is de oudste dochter van de huidige baron Thierry Frederic Etienne Helin van Zuylen van Nyevelt.

Haarlaan

Deze laan staat zonder naam al ingetekend op de 'Nieuwe Caerte van de Provincie Utrecht' van omstreeks 1700. Op de kaart van P. Ketelaar uit 1769 wordt de Haarlaan vermeld en deze liep van de Haar naar 'Het Zand Pad'. Op de topografische kaart van 1860 en de Gemeente Atlas uit 1868 loopt deze laan vanaf

Plattegrond van Haarzuilens

de tol ten zuiden van het oude dorp Haarzuilens naar de hofstede 'Vrede Wel'. Op een topografische kaart uit 1885 is de laan ook vermeld terwijl de hofstede toen 'De Wel' werd genoemd.

In de wegenlegger van 30 augustus 1907 wordt vermeld: 'Haarlaan loopende van de Zuylenlaan (Bochtdijk) tot aan de Kantonnale weg bij de Wel = grint'¹⁰. Op 8 mei 1951 besluit de gemeenteraad van Haarzuilens om de onderhoudsplicht van de Haarlaan over te nemen van het waterschap 'Haarrijn en Portengen'¹¹.

Tijdens de ruilverkaveling van 1953 tot 1963 is de Haarlaan aan het verkeer onttrokken en is nog alleen de toegangsweg naar de golfbaan.

Stalplein en Kasteellaan

Het Stalplein en de Kasteellaan stammen uit de vorige eeuw toen het kasteel herbouwd werd. Ze bevinden zich binnen het domein van kasteel de Haar en zijn geen doorgaande wegen. Rondom het Stalplein zijn nu dienstwoningen, stallen en garages ten behoeve van het kasteel gebouwd. De Kasteellaan vormt de belangrijkste en kaarsrechte oprit naar het kasteel vanaf de Thematerweg. De ingang wordt gevormd door een fraai smeedijzeren hekwerk

Bronnen:

- GAV = Gemeentearchief Vleuten-De Meern
- Rb = Raadsbesluit Haarzuilens
- Foto's = Archief Historische Vereniging Vleuten-De Meern-Haarzuilens

Noten:

1. GAV 451	7. Rb 18-10-1955
2. GAV 453	8. GAV 452
3. Rb 447	9. GAV 453
4. Rb 10-05-1979	10. GAV 452
5. GAV 453	11. Rb 447
6. GAV 447	

afb. 9 Gedeelte van de fraai smeedijzeren hek en de kasteellaan vanuit het oosten

Een kijk van nu ... op 'n kiek van toen

Voor deze aflevering van de rubriek 'Een kijk van nu ... op 'n kiek van toen' zijn we in Vleuten. De fotografen voor beide foto's hebben gestaan aan de zuidelijke kant van de Dorpsstraat ter hoogte van de T-kruising met de Schoolstraat. Duidelijk is te zien dat deze straat in de loop van de tijd veel is veranderd.

Overigens heeft de Dorpsstraat een lange geschiedenis. Ze dateert al uit de 10e eeuw toen de nederzetting Vleuten is ontstaan. In het begin werd deze weg 'De Dijk' en in 1595 de 'Heerewech' genoemd. Hiermee werd een openbare hoofdweg bedoeld. Deze moest in eerste instantie oorspronkelijk namens de bisschop van Utrecht en later namens de Staten van Utrecht door aangewezen personen geschouwd, dat wil zeggen geïnspecteerd, worden.

Uit een 18e eeuwse akte blijkt dat deze weg toen de Vlueterdijk werd genoemd. Op 23 juni 1925 besloot de gemeenteraad van Vleuten om de 'Dorpsstraat' officieel vast te stellen. Tot 1929 werd het onderhoud aan deze weg uitgevoerd door het Waterschap Vleuten maar ging op 1 juli van dat jaar over naar de gemeente.

Op de 'kiek van toen' zien we een oude situatie. Aan de linkerzijde op nummer 3a was de slagerij van De Lange en op nummer 5 woonde postbode Frans van Dijk. Nog even doorlopend, maar niet op de foto zichtbaar, staan de vier broederschapshuizen. Deze zijn inwendig tot één geheel gemaakt en is nu de belangrijkste huisvesting van onze Historische Vereniging.

Tussen de bomen is nog iets te zien van de karakteristieke dorpspomp die in de vijftiger jaren is verwijderd. Ook de grote bomen hebben plaats moeten maken voor enkele leilinden.

Aan de rechterzijde van de weg zien we nog de hoefstal van de smid Chiel Staal met daarnaast bakkerij Van Dijk die daar nog steeds gevestigd is. Het bord aan de stoeprand geeft aan dat de Dorpsstraat later tot voorrangsweg is verheven.

Op de hoek bij de bakkerij begint naar rechts de Odenveltlaan. Het begin van deze laan was tot 1967 een deel van de Stationstraat. Aan de overzijde van deze laan zien we 'De Brouwerij' waarvan de oudste bronnen uit 1603 dateren. Op de 'kijk van nu' staat op de zijgevel in verschillende letterhoogten de tekst; 'DEPOT der KONL: NEDL. BEIERSCHE BIER-BROUWERIJ AMSTERDAM'.

Als we beide foto's naast elkaar vergelijken dan zijn de verdwenen bomen het eerste wat opvalt. Omdat de oude foto genomen is toen de bomen nog vol met blad waren, is er weinig te zien wat er zich achter het fraaie gebladerte bevindt. Ook de oude klinkerbestrating is vervangen door asfalt. Duidelijk is te zien dat van het oude dorpsbeeld in de loop van de tijd veel is verdwenen.

afb.1 Een kijk van nu....
Foto: A.J. van Weerdenburg

afb. 2 op een kiek van toen
Foto-archief Historische Vereniging

Ook nu zijn er weer plannen om het centrum van Vleuten te veranderen. In het laatste concept-stedenbouwkundig plan van de gemeente komt het nu geplande winkel-/woningcomplex dichter op de broederschapshuisjes te staan. Hierdoor komt een bijzonder historisch monument van onze gemeente minder goed tot zijn recht. Omdat het conceptplan nog aangepast kan worden,

is het aan te bevelen als de commissie ruimtelijke ordening in haar vergadering van januari a.s. met een van de weinig historische aspecten in onze gemeente duidelijk rekening houdt. In de loop van de jaren is er al te veel van onze plaatselijke historie verloren gegaan.

J.H.

Verenigingsberichten

Contributiebetaling/ledenadministratie

Bij dit nummer van ons tijdschrift ontvangt u de acceptgiro voor betaling van de contributie voor 1999. Wij verzoeken u de contributie binnen één maand met gebruikmaking van dit formulier over te maken.

Het werk voor de vereniging, dus ook voor de contributieadministratie, wordt allemaal door vrijwilligers in hun vrije tijd gedaan.

Als iedereen de contributie vóór 1 februari overmaakt is ons werk voor de administratie van de ontvangen contributies snel gedaan.

Wij rekenen op uw medewerking!

Omdat wij graag over een correct ledenbestand willen beschikken en verzoeken wij u, als uw naam of adres op de acceptgiro niet helemaal juist vermeld is, of wanneer daarin wijziging komt, dat te melden aan onze secretaris.

Verzamelbanden

Met dit nummer is er weer een jaargang van ons tijdschrift compleet. Misschien wilt u uw tijdschriften in een keurige band in uw boekenkast opbergen. Dat kan. Voor het opbergen kunt u bij ons mooie verzamelbanden kopen, die ruimte bieden voor 3 jaargangen. Voor f 15,- kunt u weer 3 jaar vooruit!

De grote brand van Vleuten in 1898

Begin oktober j.l. kreeg de redactie enige foto's ter inzage over bovengenoemde brand, dit jaar 100 jaar geleden. Al eerder in ons tijdschrift van 1997 nr. 3 plaatsten wij een nogal gehavende foto van dezelfde brand. Deze gave exemplaren willen wij u niet onthouden en wij wijzen u ook nog op ons uitgebreid artikel hierover in ons tijdschrift van 1993 nr. 2.

Bij foto 1 kijkt de fotograaf in de richting van 'De Brouwerij', waarbij op de voorgrond de restanten zijn te zien van het café van G.M. (Geert) van Dijk 'Het oude Randhuis', en staat met zijn rug naar de 'Broederschapshuisjes' gekeerd. De perso-

nen hierop zijn ons niet bekend.

Van foto 2 zijn ons de meeste personen wel bekend, doch alleen bij naam en wel; Ant. van Dijk, Van der Bosch, Schurink, Wibbeke, Baars, Lubach, De Lange, Ram, Lensinck, en Van Lent.

Alleen de namen, van de gemeenteveldwachter in uniform, J. Jansen en rechtsboven zijn hoofd, Hannes van Dijk de bakker alsmede in het midden Juffrouw Schippers, konden wij met de juiste persoon combineren. Wie helpt ons verder? Een telefoontje naar de redactie wordt op prijs gesteld.

H.v.E.

afb.1 met op de achtergrond 'De Brouwerij'

afb.2 met in het midden Juffrouw Schipper

Verenigingsberichten

(vervolg)

Uitverkochte boekwerken

Om tevergeefse vragen te voorkomen delen wij u mede dat het fotoboek "Vleuten-De Meern, toen en nu" en het boekje "Van de brug af gezien" uitverkocht zijn en dus bij ons niet meer te koop zijn.

Het boek "Vleuten-De Meern, geschiedenis en historische bebouwing", het boekje "Haarzuilens in oude ansichten" en de special "Romeinen in Vleuten-De Meern" zijn nog wel te krijgen in ons documentatiecentrum.

Gezocht: gedenkwaardige inwoners!

In samenwerking met de Stichting Stichtse Geschiedenis (SSG) en de Stichting Publicaties Oud-Utrecht (SPOU) is de Historische Vereniging voornemens voor onze regio een boek samen te stellen over oud-inwoners van Vleuten, De Meern en Haarzuilens, met als werktitel "Langs de Oude Rijn", in combinatie overigens met Harmelen en Woerden. Het boek zal deel uitmaken van een reeks Utrechtse Biografieën, waarvan reeds vijf delen van de stad Utrecht en een deel van de streek Eemland zijn verschenen.

In het boek "Langs de Oude Rijn", waarvan de verschijning is gepland in december 1999, zal een 50-tal personen worden beschreven, die een belangrijke en/of opvallende rol in de plaat-

selijke historie hebben gespeeld.

Voor Vleuten, De Meern en Haarzuilens gaat het om 25 illustere personen, met een plaatselijke uitstraling. De bedoeling is een grote variatie aan te brengen in de periode en het type van de te beschrijven personen. Fabrikanten, criminelen, kunstenaars, predikanten, dorpsypes, sportlieden, politici en alle mogelijke andere mensen kunnen in de biografieën hun rentree maken.

Het gaat niet alleen om mensen uit het verre verleden, maar juist ook om mensen uit de recente historie. De Historische Vereniging heeft al enkele namen op een lijstje, over wie een biografie zou kunnen worden geschreven, maar er wordt nog gezocht naar meer onbekende, maar plaatselijk toch interessante personen, die een plaatsje in de biografieënreeks (en in de geschiedenis) verdienen.

De Historische Vereniging roept plaatsgenoten op om suggesties te doen van namen van oud-dorpsbewoners (alleen overleden personen komen in aanmerking), die zouden thuishoren in het samen te stellen biografieën-boek.

Ook adspirant-auteurs voor het schrijven van de biografieën worden uitgenodigd om zich aan te melden.

Opgaven worden gaarne ontvangen door de redacteur, de heer J.F.K.Kits Nieuwenkamp, Hof ter Weydeweg 11, 3451 ST Vleuten, telefoon/fax 030-6772112.

Spiritus

Het is nog vroeg in het voorjaar, het gras wordt alweer groen, en bij de tuinders is het een drukte van belang, met spitten, zaaien en poten. De hoempa-mannen zijn alweer in De Meern geweest. Het draaiorgel en de harmonica-speler zijn ontwaakt uit hun winterslaap.

Ik loop graag achter muziek aan die gaan meestal naar het laatste huis in 'Het Weer'. Ze keren dan weer terug en gaan hun kelen wat smeren bij Café Meernbrug. Aan hun neuzen te zien is het beste smeermiddel een biertje of een borreltje. De harmonica-speler, een klein mannetje met een bochel, gaat van deur tot deur. Meestal komt hij met spelen niet verder dan de eerste twee regels van een liedje, zo gauw hij een cent, of soms een stuiver heeft gekregen gaat hij snel weer een deur verder en speelt weer dezelfde twee regels.

Niet zo leuk dus, om met hem mee te lopen. Het draaiorgel geeft meer plezier, daar raak je niet op uitgekeken.

De man die aan het grote wiel draait, moet ook regelmatig gesmeerd worden.

Zo is er, in ons rustige dorp, toch steeds wel wat te beleven.

Ik heb wat lopen kijken naar al deze gebeurtenissen. Totdat ik weer de oude bekende bedelaars, een man en een vrouw, zie lopen. Slingerend, en gekleed in wat oude lompen, lopen ze over de Zandweg.

Ze hebben de hele breedte van de weg nodig en proberen af en toe van de mensen een paar centen los te krijgen.

We noemen ze "De spirituszuipers".

Om aan het nodige alcohol-percentages te komen, drinken ze spiritus, omdat dit goedkoper is dan elke andere alcoholhoudende drank.

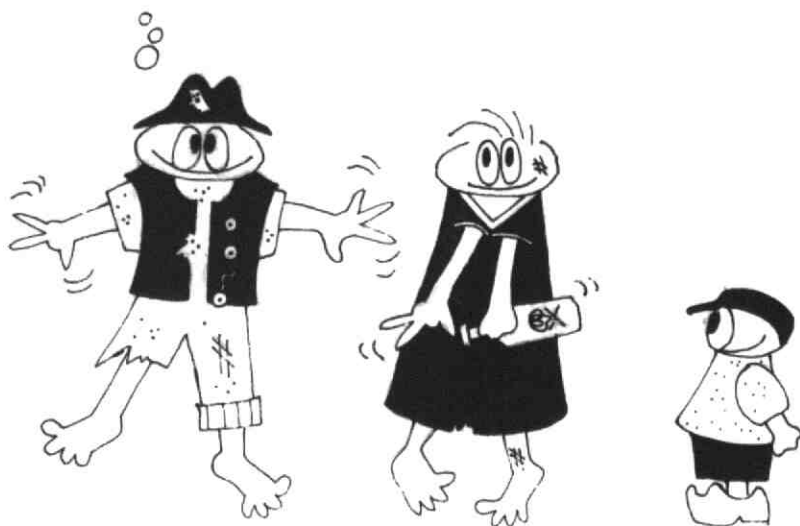
Ik loop er ook zwaaiend en lachend achteraan. Totdat de man naar mij toekomt en zegt: "Jochie, ga jij even voor mij een fles spiritus kopen, bij de kruidenier. Zeg maar dat het voor je moeder is".

Ik krijg van hem geld en ga naar de winkel. "Ik wil voor mijn moeder een fles spiritus", zei ik.

"Ik moet het zeker opschrijven", zei de kruidenier.

"Nee", zei ik, "Ik heb het geld bij me".

Ik liep met de fles naar de Zandweg, waar de man en de vrouw in het gras lagen.

Op de fles las ik nog snel: 'Licht ontvlambaar en gevaarlijk bij inwendig gebruik'.

Heel snel namen de bedelaars een flinke teug uit de fles.

"Ja jongen", zei de man "dit is ons leven".

"Wij hoeven niet elke dag te werken, en liggen hier lekker in de zon.

Je vader moet zeker hard werken he? Nou, dat vinden wij zonde van de tijd. Hij moet zeker 's zaterdags al het geld aan je moeder geven, en kan dan zelf amper een borreltje kopen. En jij moet zeker iedere dag naar school om te leren rekenen. Vind je dat niet zonde van de tijd?"

Eigenlijk had hij wel gelijk; ik heb geen hekel aan school, maar iedere dag is soms wel wat veel.

De bedelaar vertelde met een dubbele tong over het vrije leven dat ze hadden. Ik moest snel naar huis, want het was bijna etenstijd. Gezellig zaten we aan tafel, m'n vader kwam wat later, en at het weer opgewarmde eten uit de koekenpan.

Toch had hij nog even tijd om een spelletje met ons te doen. Daarna bidden en naar bed.

Ik lag nog lang te prakizeren over een mooi vrij leven.

De volgende morgen weer naar school, we kregen rekenles en ik vond het wel een beetje zonde van de tijd. Het was gaan regenen en ik dacht, misschien liggen die twee wel weer ergens laveloos in het gras. Nee, voor mij hoeft dat toch niet, dacht ik.

Na schooltijd zei m'n moeder: "Je moet

voor je vader een fles spiritus gaan halen". Ik schrok, maar liet dat niet merken. Het was me wel opgevallen dat mijn vader de laatste tijd wel wat licht ontvlambaar was. Bij de kruidenier moest ik de fles op laten schrijven.

Hij vond het gek. "Alweer spiritus", zei hij. "Jullie drinken het toch niet op?"

"Nee", zei ik. Maar ik begon toch wel een beetje te twifelen aan m'n vader.

's Avonds na het eten moest mijn vader nog even naar de volkstuin, ik mocht ook mee. Pa pakte de fles met spiritus en wat groene zeep. Op de volkstuin liet hij me zien dat de tuinbonen onder de luis zaten. Hij pakte een emmer, de fles spiritus en groene zeep en roerde alles door het water.

"Kijk", zei hij, "dat is beter dan met gif spuiten. Zo zie je maar weer dat je met goedkope spullen nog veel kunt doen. En vooral spiritus kun je voor veel dingen gebruiken".

Door dit voorval was ik weer trots op m'n vader, en wat de vrijheid betreft; ik blijf maar liever thuis.

De Meern, 1939
Theo van den Berg

Illustratie:
Barbara Gravendeel